

**ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ
& ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

**ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΦΥΛΟ, ΚΟΙΝΩΝΙΑ, ΠΟΛΙΤΙΚΗ»**

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Βλάχου Ελένη

5320M003

Ακαδημαϊκό έτος 2021-2022

**Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΜΕΤΑΦΡΑΣΤΙΚΟΥ ΛΟΓΟΥ ΣΤΗΝ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ
ΚΑΙ ΤΗΝ ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΡΜΗΝΕΙΑΣ:
ΜΙΑ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΜΕΣΩ ΤΗΣ ΜΕΤΑ-ΑΠΟΙΚΙΑΚΗΣ
ΚΑΙ ΤΗΣ ΦΕΜΙΝΙΣΤΙΚΗΣ ΘΕΩΡΙΑΣ**

Αθήνα, 2022

Μέλη τριμελούς εξεταστικής επιτροπής:

Μάρθα Μιχαλίδου

Αθηνά Αθανασίου

Ειρήνη Αβραμοπούλου

Copyright © Ελένη Βλάχου, 2022

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας εργασίας εξαμήνου εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της εργασίας εξαμήνου για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς την συγγραφέα.

στις δασκάλες και στους δασκάλους μου

Ευχαριστίες

Ήρθε η στιγμή να βάλω τελεία στην εργασία αυτή, διατηρώντας την εντύπωση ότι τα θέματα με τα οποία άρχισα να ασχολούμαι εδώ θα συνεχίσω να τα επισκέπτομαι και στο μέλλον. Το δρόμο που για την ώρα αφήνω πίσω μου με βοήθησαν πολλά άτομα να διασχίσω και θα ήθελα να τα ευχαριστήσω ένα-ένα ξεχωριστά.

Δεν θα είχα φτάσει στο σημείο να ξεκινήσω να κάνω το πρώτο βήμα αν δεν υπήρχαν οι καθηγήτριες που, στο πλαίσιο του ΔΠΜΣ Φύλο-Κοινωνία-Πολιτική, μου άνοιξαν τη σκέψη σε νέες κατευθύνσεις, σε πείσμα ενός γενικευμένου εγκλεισμού. Χρωστώ, ακόμα – τώρα, όπως και πριν –, ευγνωμοσύνη στους δασκάλους και τις δασκάλες μου της μετάφρασης και της διερμηνείας, και συγκεκριμένα στον Vicente Fernández González, τη María Teresa López Villalba και τη Ζωή Ρέστα. Ευχαριστώ θερμά τους φίλους μου μεταφραστές και διερμηνείς Νίκο Πρατσίνη και Τάσο Παπαδημητρίου, καθώς και τη φίλη μεταφράστρια Κλεοπάτρα Ελαιοτριβιάρη, για τα ενθαρρυντικά τους και τόσο εύστοχα σχόλια. Η εμπιστοσύνη σας με τιμά και με κάνει να θέλω να βελτιώνομαι. Ευχαριστώ τις συμφοιτήτριες και τους συμφοιτητές μου για την ακαδημαϊκή συντροφιά – μα, κυρίως, για τη φιλία τους. Είμαι ευγνώμων στις φίλες και τους φίλους μου για τη φροντίδα, με εύφημη μνεία στη Φένια Κεφαλοπούλου, για την καθημερινή φροντίδα και τη συντροφιά στη μετάφραση αλλά και πέρα από αυτή. *Toda raba, Shahar, for believing in the best of me without fail, and for encouraging me to act (also, to write) as best as possible, even when I thought I wouldn't make it; thank you, because by learning Greek you help me return to a primordial act of translation – the construction of “a common language”.* Τα λόγια είναι λίγα για να ευχαριστήσω τους γονείς μου, Σωτήρη Βλάχο και Στέλλα Καραγκιουκτσή, που όλο αυτό το διάστημα προσπαθούσαν με τόση διακριτικότητα να μου διευκολύνουν την καθημερινότητα, βοηθώντας με ακόμα κι όταν δεν μου πήγαινε η καρδιά να το ζητήσω. Κυρίως τότε. Ευχαριστώ με όλη μου την καρδιά την γλυκιά μου τη γιαγιά, την Άννα Καραγκιουκτσή, που με ρωτούσε τι γράφω – ακόμα κι αν το γνώριζε ότι δεν θα το καταλάβει –, αποδεικνύοντάς μου έτσι κάθε φορά τη χρήση της γλώσσας ως πράξη αγάπης. (Η κατανόηση, μερικές φορές, είναι προαιρετική).

Αυτή η εργασία δεν θα μπορούσε να έχει ολοκληρωθεί χωρίς την πολύτιμη συμβολή της Μυρσίνης Γκανά και του Μανώλη Αφολάνιο, που δέχτηκαν να μου δώσουν συνεντεύξεις για την εκπόνηση του τρίτου μέρους. Νιώθω απέραντη ευγνωμοσύνη που δύο τόσο δημιουργικοί και πολυπράγμονες άνθρωποι μού αφιέρωσαν λίγο από το χρόνο τους, και για όλα όσα μοιράστηκαν μαζί μου. Η εργασία ελέγχθηκε και σχολιάστηκε από την επόπτριά μου, Δρ. Μάρθα Μιχαηλίδου, η οποία με υποστήριξε σε όλες τις φάσεις της συγγραφής της και την οποία ευχαριστώ για το έργο της και τις λεπτομερείς της αναγνώσεις, που προσέδωσαν βάθος στους προβληματισμούς και στα επιχειρήματα που διατυπώνονται στο κείμενο που έχετε στα χέρια σας. Μα αν πέσουν στην αντίληψή σας τυχόν αβλεψίες, διαβάζοντάς το, κρατήστε κατά νου ότι την αποκλειστική ευθύνη για αυτές την αναλαμβάνω εγώ.

Για εσάς, άγνωστη αναγνώστρια κι άγνωστε αναγνώστη, που τώρα διαβάζετε αυτήν την εργασία, ελπίζω να προσθέσει κάτι καλό για εσάς, και να μην αφαιρέσει. Σας ευχαριστώ.

Πίνακας περιεχομένων

Περίληψη.....	7
Abstract.....	8
Εισαγωγή.....	10
1. Dramatis personae: μετάφραση και θεσιακότητα.....	15
2. Απλώς γλωσσικό; Μετάφραση και πολιτισμική κριτική.....	24
3. Μετάφραση και μετα-αποικιακή κριτική.....	27
Οριενταλισμός και μετάφραση.....	27
Η ανθρωποφαγική σκέψη στη μετάφραση.....	32
4. Μετάφραση, φύλο, σχεσιακότητα.....	39
Φεμινιστικές προσεγγίσεις στη μετάφραση.....	39
Η μετάφραση ως δίπολο ή ως άλλη σχέση.....	43
Μεθοδολογία.....	48
Οι θέσεις, οι λέξεις: μεταφράζοντας το <i>Ο λόφος που ανεβαίνουμε</i> (μελέτη περίπτωσης).....	64
Συμπεράσματα.....	96
Βιβλιογραφία.....	102
1. Πηγές.....	102
2. Ελληνόγλωσση.....	102
3. Ξενόγλωσση.....	105
Παράρτημα.....	111
1. Γλωσσάριο.....	111
2. Έντυπο ενημέρωσης για τα συνεντευξιαζόμενα άτομα.....	112

Περίληψη

Μέσω της παρούσας εργασίας επιδιώκουμε να ανιχνεύσουμε τρόπους με τους οποίους ο λόγος της μετάφρασης διαμορφώνει, παγιώνει ή διασαλεύει ερμηνείες με πολιτική, ιστορική και κοινωνική βαρύτητα. Στο πλαίσιο της, τόσο η μεταφραστική διαδικασία όσο και τα μεταφραστικά υποκείμενα συλλαμβάνονται ως τοποθετημένα ιστορικά και πολιτικά, και φέροντα εμπρόθετη δράση. Εξετάζουμε τις μεταφραστικές πρακτικές υπό το πρίσμα της μετα-αποικιακής θεωρίας, προκειμένου να μελετήσουμε τον ιστορικό τους ρόλο στην (γλωσσική) κατασκευή των (πολιτισμικών) “Άλλων” – με έμφαση στον οριενταλισμό –, αλλά και για να εντοπίσουμε διασαλευτικές πρακτικές γλωσσικής παραγωγής, όπως είναι η εφαρμογή της ανθρωποφαγικής σκέψης στη μετάφραση. Ακόμα, προσεγγίζουμε έμφυλα γλωσσικά ζητήματα και φεμινιστικές μεταφραστικές πρακτικές, αλλά και την εννοιολόγηση της μεταφραστικής διαδικασίας ως σχεσιακότητας, μέσω της οποίας αποκαλύπτεται με μεγαλύτερη ενάργεια η θεσιακότητα αλλά κυρίως η εμπρόθετη δράση των μεταφραστικών υποκειμένων. Στη συνέχεια, επιδιόμαστε σε μελέτη περίπτωσης της ελληνικής μετάφρασης του έργου *Ο λόφος που ανεβαίνουμε*, της Amanda Gorman, από τη Μυρσίνη Γκανά και τον MC Yinka. Η μεθοδολογία που ακολουθήθηκε για την ανάλυση του έργου είναι ένας συνδυασμός αντιπαραβολικής σύγκρισης μεταφράσματος-πρωτοτύπου και αντιστικτικής ανάγνωσης – συνδυάζοντας εργαλεία της μεταφρασεολογίας και της συγκριτικής γραμματολογίας –, από κοινού με ημιδομημένου τύπου ποιοτικές συνεντεύξεις με τη μεταφραστική ομάδα, για εμβάθυνση της μελέτης της εμπρόθετης δράσης των μεταφραστικών υποκειμένων. Από την ανάλυσή μας, προκύπτει ότι ιδεολογικής βαρύτητας αποτυπώματα μπορούν να εγγραφούν στον μεταφραστικό λόγο όχι μόνο μέσω της μεταφοράς λεξιλογικών εννοιών, αλλά και μέσα από μορφολογικά, δομικά και υφολογικά στοιχεία, καθώς και μέσα από σημειώσεις. Καταδεικνύεται, επίσης, ότι αν και η πρότερη εμπειρία και η θεσιακότητα μπορούν να επηρεάσουν τα μεταφραστικά υποκείμενα κατά την ανάγνωση, η σχεσιακότητα που αυτά χτίζουν με το κείμενο αποτελεί σημαντικό παράγοντα για τον χειρισμό πολιτικά χρωματισμένων στοιχείων κατά τη μετάφραση. Τέλος, αναδύεται ο ρόλος της συλλογικής μετάφρασης ως εργαλείου αναστοχασμού πάνω στην μεταφραστική διαδικασία αλλά και πάνω στην παραγωγή λόγου,

καθιστώντας την ενδιαφέρον πεδίο μελέτης τόσο για τη μεταφρασεολογία όσο και για τις κριτικές σπουδές.

Λέξεις-κλειδιά: μεταφρασεολογία, μετα-αποικιακή θεωρία, οριενταλισμός, ανθρωποφαγία, φεμινιστική θεωρία

“The role of translation discourse in the formation and application of political interpretations: an approach through post-colonial and feminist theory”

Eleni Vlachou

Abstract

In the present thesis, our objective is to trace ways by which the translation discourse forms, consolidates or subverts meanings bearing political, historical or social importance, apart from their lexical significance. In this framework, the translation process and its subjects are conceived as historically and politically situated, and as bearers of agency. Translation practices were examined through the lens of post-colonial theory, in order to study their historical role in the (linguistic) construction of the (cultural) “Others” – with a focus on orientalism – as well as in order to highlight subversive practices of linguistic production, like the application of *cannibalistic* approaches in translation. Furthermore, we approach gender questions in language and feminist translation practices, as well as the conceptualization of the translation process as a relationality through which the positionality and, most importantly, the agency of the translation subjects is revealed with more clarity. Following this, we analyse the Greek translation of Amanda Gorman’s *The Hill We Climb*, by Myrsini Gana and MC Yinka. The methodology used for the analysis of the work is a combination of comparative translation analysis and contrapuntal reading – bringing together tools from translation studies and comparative literature –, as well as semi-structured qualitative interviews with the translation team, in order to delve deeper into the study of the translation subjects’ agency. From our analysis, it is shown that imprints of ideological importance can be registered in the translation discourse not only through the conveyance of lexical meanings but also through morphological,

structural and stylistic elements as well as annotations. It is also found that, while previous experience and positionality take an effect on translations as readers, the relationality they build with the text is as an important factor in their handling of politically charged elements in translation. Finally, collective translation emerges as a reflection tool on the translation process as well as on and the production of discourse, making it an interesting field of study for both translation studies and critical theory.

Key-words: translation studies, post-colonial theory, orientalism, cannibalism, feminist theory

Εισαγωγή

Ποια είναι η θέση της μετάφρασης και του λόγου που αυτή παράγει στην διαμόρφωση αλλά και στην εμπέδωση νοημάτων κι ερμηνειών με πολιτικό βάρος;

Όπως πολλά άτομα που έχουν κατά καιρούς ασχοληθεί με τη μετάφραση, για χρόνια με απασχολούσε με πάθος το να βελτιώσω τις γλωσσικές μου δεξιότητες, προκειμένου να παράγω καλύτερα μεταφράσματα. Πράγματι, το γλωσσικό πεδίο είναι ο χώρος της μετάφρασης *par excellence*, το βασικό της ζητούμενο και συχνά το μόνο της αποτύπωμα: ακόμα και αν το κείμενο που προκύπτει από τη μετάφραση – το μετάφρασμα – προέχει και επιβιώνει, τα ονόματα των ατόμων που καταπιάνονται με αυτήν πολλές φορές δεν αναφέρονται ή δεν επιβιώνουν στον χρόνο (Croft, 2021). Και τα μεταφράσματα μπορεί να είναι επιδραστικά με αρκετούς τρόπους: πέρα του ότι πληροφορούν το κοινό της γλώσσας-στόχου για κάποιο θέμα που διατυπώνεται στη γλώσσα-πηγή και συχνά αφορά στενά την κουλτούρα-πηγή, μπορούν επίσης να διαμορφώσουν τον τρόπο με τον οποίο η κουλτούρα-πηγή και τα υποκείμενά της γίνονται αντιληπτά από το κοινό της γλώσσας-στόχου (Said, 1978: 44): παράλληλα διαμορφώνουν τον λογοτεχνικό “κανόνα” της γλώσσας-στόχου (ό.π.: 78, 117, 126-131 – ενδεικτικά). Κι ενώ όλα αυτά επιτυγχάνονται διά μέσω της γλώσσας, είναι αλήθεια ότι, όπως παρατηρούν οι Bassnett & Trivedi (2013: 19), “[ο]ι μεταφράσεις είναι πάντοτε ενταγμένες σε πολιτισμικά και πολιτικά συστήματα, και στην ιστορία”, πράγμα που σημαίνει ότι, αν και χρησιμοποιούν τη γλώσσα ως μέσο και αφήνουν ένα ίχνος επίσης κατεξοχήν γλωσσικό, λαμβάνουν χώρα σε συγκεκριμένες ιστορικές, πολιτικές και κοινωνικές συνθήκες. Σημαίνει ακόμα, ότι τα υποκείμενα που τις επιτελούν αλλά και όσα έχουν πρόσβαση σε αυτά, ως αναγνωστικό κοινό, είναι εξίσου ιστοριοποιημένα – είναι πολιτικά υποκείμενα.

Υπό αυτό το πρίσμα, τα μεταφράσματα μπορεί να είναι γλωσσικά, αλλά η μετάφραση, όπως και το μεταφράζειν, δεν είναι αμιγώς γλωσσικής φύσης, στο μέτρο που εγγράφονται στο πλέγμα των εκάστοτε ιστορικοπολιτικών συνθηκών ενώ, ταυτόχρονα, τις συνδιαμορφώνουν. Με τον ίδιο τρόπο, τα υποκείμενα που μεταφράζουν είναι και αυτά “τοποθετημένα υποκείμενα” (Haraway, 1991) που, μακριά από κάποια ιδέα περί αντικειμενικότητας, δρουν σε έναν χώρο ενδιάμεσο, μεταξύ δύο γλωσσών, αλλά και εγγράφονται με τη σειρά τους σε μηχανισμούς

επιβολής εξουσίας, είτε εν γνώσει τους είτε δίχως. Και εάν η μετάφραση, προκειμένου να κινείται επιτυχημένα μεταξύ δύο τουλάχιστον γλωσσών, διαθέτει – καταρχήν – τη δυνατότητα να λαμβάνει υπόψη τις διαφορές (Tymanco, 2013:20), τότε μπορεί να γίνει εφικτό να έχει επίσης επίγνωση των πιθανών αλληλεπιδράσεων μεταξύ μηχανισμών επιβολής εξουσίας και κατασκευής ετεροποιήσεων μαζί της; Μπορεί να αναστοχάζεται πάνω την επιρροή τους στην πρόσληψη των νοημάτων από τη γλώσσα-πηγή αλλά και τη δόμηση των ερμηνειών στη γλώσσα-στόχο;

Επιδίωξή μας είναι να εξετάσουμε τέτοιους δυνατούς τρόπους αλληλεπίδρασης και την καταγραφή τους στο λόγο, με έμφαση πάντοτε στον λόγο της μετάφρασης, αλλά και το ρόλο των μεταφραστριών στην παγίωση ή τη διασάλευση αυτής της καταγραφής. Προκειμένου να προσεγγίσουμε αυτό το ζήτημα θεωρητικά, θα εξετάσουμε αρχικά την μεταφράστρια ως ιστοριοποιημένο υποκείμενο. Στο πλαίσιο αυτό, θα πάρουμε ως αφορμή τη μετάφραση του έργου *Ο λόφος που ανεβαίνουμε*, της Amanda Gorman (2021) και, εκκινώντας από τον δημόσιο διάλογο που αναπτύχθηκε σχετικά με αυτήν και τις μεταφράστριες ή τους μεταφραστές της, θα επιχειρήσουμε να μελετήσουμε τη θεσιακότητα της μεταφράστριας ως υποκειμένου και την τοποθέτησή της στο εκάστοτε πολιτικό, ιστορικό και κοινωνικό συγκείμενο.

Στη συνέχεια, θα στραφούμε στη μετα-αποικιακή θεωρία, ώστε να ερευνήσουμε την πολιτική κατασκευή των πολιτισμικών αλλά και γλωσσικών “Άλλων”, αλλά και να ανιχνεύσουμε αντιστάσεις. Πρώτα μέσα από το πρίσμα του οριενταλισμού, θα ανιχνεύσουμε τον ρόλο των μεταφράσεων από τη μητρόπολη προς τις αποικίες στο πλαίσιο της λεγόμενης “εκπολιτιστικής αποστολής” (Said, 1978: 169), αλλά και την παρουσίαση – συχνά, με όρους “αποκάλυψης” αν όχι “ανακάλυψης” – και την ερμηνεία, μέσω της μετάφρασης, των αποικιών στην μητρόπολη (ό.π.: 76-77). Σε αυτό το σημείο, μας ενδιαφέρει ο ιστορικός ρόλος της οριενταλιστικής μετάφρασης, όμως δεν μένουμε μόνο σε αυτό: επιθυμία μας είναι να εξετάσουμε το κατά πόσο οι οριενταλιστικές μεταφραστικές πρακτικές παγίωσαν μεταφραστικές μεθοδολογίες, αλλά και το πώς τα οριενταλιστικά μεταφράσματα μπορεί να επέδρασαν στην εδραίωση ερμηνειών, στη λεγόμενη Δύση, σχετικά με τους “Άλλους” της αποικιοκρατίας (Said, 1993). Σε δεύτερο χρόνο, συνεχίζοντας στο πεδίο των μετα-αποικιακών σπουδών θα στραφούμε στην “ανθρωποφαγική λογική

στη μετάφραση” (de Campos, 1970/2006). Στο πλαίσιο της, διατυπώνεται μια αναδιεκδίκηση του αποικιοκρατικού αρχετύπου του βάρβαρου κανίβαλου ως εκλεκτικού “ανθολόγου”, που επιλέγει να ενσωματώνει (να *καταβροχθίζει*) μόνο τους αξιότερους αντιπάλους του, χωρίς να διαχωρίζει το σώμα από το πνεύμα τους (ό.π.: 234-5, Vieira, 1999: 96). Η ανθρωποφαγική λογική, εφαρμοσμένη στη μετάφραση, ξεφεύγει από την εννοιολόγησή της ως εξήγησης του “άλλου” πολιτισμού ή απλής μεταφοράς νοημάτων, αφού προτάσσει τη μετάφραση ως εργαλείο αφομοίωσης τόσο των νοημάτων όσο και του λεκτικού αποτυπώματος της γλώσσας του πρωτοτύπου μέσα σε αυτή του μεταφράσματος, μεταμορφώνοντας την ίδια τη γλώσσα-στόχο αλλά και παράλληλα *τρέφοντας* τη μεταφράστρια, που κατέχει εκπεφρασμένα ενεργό ρόλο στη διαδικασία (ό.π.: 243-250). Μέσω της μελέτης της ανθρωποφαγικής μετάφρασης, επιδιώκουμε κυρίως να προσεγγίσουμε μια διασαλευτική οπτική πάνω στην κατασκευή της γλώσσας του μεταφράσματος.

Στη συνέχεια, θα ανατρέξουμε σε μεταφραστικές πρακτικές που εστιάζουν στην εγγραφή του φύλου στη γλώσσα, από την αναζήτηση εναλλακτικών ισοδυναμιών έως και την κειμενοπειρατεία (von Flotow, 1991). Με παρόμοιο τρόπο όπως και με την ανθρωποφαγική μετάφραση, μέριμνά μας είναι να μελετήσουμε δυνατές μεθοδολογίες τόσο ανάγνωσης της έμφυλης διάστασης της γλώσσας όσο και του τρόπου με τον οποίο η γλώσσα της μετάφρασης διαμορφώνεται προκειμένου να την αποτυπώσει. Ακόμα, μας ενδιαφέρει, εφόσον ήδη έχουμε θίξει την θεσιακότητα της μεταφράστριας και την τοποθέτησή της ως ιστορικού υποκειμένου, να αναστοχαστούμε, υπό το πρίσμα της θεωρητικής μας διαδρομής, πάνω σε κάποιες δυνατές μορφές *σχέσης* (ή *σχεσιακότητας*) που μπορεί να αναπτύξει με το πρωτότυπο, το μετάφρασμα και το μεταφράζειν εν γένει. Οι δυνατές σχεσιακότητες αυτές εξετάζονται στο πλαίσιο που ο αναστοχασμός πάνω στη μετάφραση αποτελεί, σύμφωνα με τον μεταφρασεολόγο Antoine Berman, αναστοχασμό πάνω στην εμπειρία της μετάφρασης (Berman, 1999/2002: 18). Εξετάζουμε, λοιπόν, δυνατές μεταφραστικές προσεγγίσεις με βάση τη σχεσιακότητα, όπως τις έχουν προτείνει μεταφρασεολόγοι, μεταφράστριες και μεταφραστές, και το πώς μπορούν να προδιαθέσουν τη μεταφραστική διαδικασία για την αποτύπωση και τη διαμόρφωση ερμηνειών πολιτικής σημασίας. Μεταξύ άλλων, θα εκτεθούμε στη μετάφραση ως διείσδυση (Steiner, 1976/2004), ως φιλοξενία (Berman, 1999/2002) αλλά και ως

πράξη παράδοσης, που τη χαρακτηρίζει ένα είδος αγάπης (Srivak, 1993). Οι πολλαπλές δυνατές σχεσιακότητες που θα συζητηθούν έχουν σκοπό, ακόμα, να προβληματοποιήσουν τη σύλληψη της μετάφρασης μέσω στενά καθορισμένων διπόλων (γλώσσας-πηγής και γλώσσας-στόχου, πρωτοτύπου-μεταφράσματος, πιστών και άσχημων ή άπιστων και όμορων μεταφράσεων, κ.ο.κ.).

Έχοντας προβεί σε επισκόπηση της βιβλιογραφίας, σκοπό έχουμε να εξετάσουμε το πώς αυτά τα πλέγματα ερμηνειών εγγράφονται, εν τέλει, στη γλώσσα, καθώς και τον χειρισμό του στη μετάφραση. Στο πλαίσιο αυτό, προβληματιζόμαστε για το πώς θα μπορούσαμε να ενσωματώσουμε αυτούς τους μη γλωσσικούς παράγοντες στην ανάλυση των μεταφρασμάτων, που όπως είδαμε διαμορφώνονται μέσω της γλώσσας και αποτυπώνονται εντός αυτής. Σε αυτό το σημείο, θα στραφούμε στη μεταφραστική θεωρία και στις διαφορετικές μεθόδους αντιπαραβολικής σύγκρισης πρωτοτύπου και μεταφράσματος, με έμφαση στα μοντέλα των Jean-Paul Vinay & Jean Darbelnet (1958/1972), του Eugene Nida (1964a) και της Mona Baker (1992). Συγκεκριμένα, το μοντέλο των Vinay & Darbelnet (1958/1972) θα μας δώσει εργαλεία για την ανίχνευση γλωσσικών αλλαγών κατά τη μεταφραστική διαδικασία· αυτό του Nida (1964a) θα δώσει μια οπτική για την ανεύρεση ισοδυναμιών πέρα από τις γλωσσικές σημασίες, λαμβάνοντας υπόψη την συναισθηματική απόκριση του αναγνωστικού κοινού, αλλά και τον ρόλο της μεταφράστριας ως ενεργού υποκειμένου της μεταφραστικής διαδικασίας· η δε Baker (1992) θα προσφέρει μια ματιά στο πεδίο της πραγματολογίας, στην εγγραφή πολιτισμικών, ιστορικών κτλ. αναφορών στη γλώσσα και τον χειρισμό τους κατά τη μετάφραση. Έχοντας υπόψη ότι η μεταφρασεολογική μεθοδολογία της αντιπαραβολικής σύγκρισης πρωτοτύπου και μεταφρασμάτων είναι ένα μόνο εργαλείο για την ανίχνευση των μη λεκτικών στοιχείων που επηρεάζουν την καταγραφή των ερμηνειών στο μετάφρασμα, προτείνουμε επίσης την εφαρμογή της αντιστικτικής ανάγνωσης (Said, 1993) στα σημεία που η αντιπαραβολική σύγκριση δεν είναι επαρκής – είτε αυτά αφορούν το πρωτότυπο είτε τη μετάφραση – ή ακόμα και για την εμβάθυνση της αντιπαραβολικής σύγκρισης. Ακόμα, λαμβάνοντας υπόψη τον ρόλο των μεταφραστριών ως ενεργών υποκειμένων στη μεταφραστική διαδικασία αλλά και ως ιστοριοποιημένων υποκειμένων, προτείνουμε, για να εξετάσουμε σε

μεγαλύτερο βάθος τους προβληματισμούς μας, τον συνδυασμό των παραπάνω μεθοδολογιών με συνεντεύξεις τους.

Έχοντας διανύσει αυτήν την πορεία, και με τα παραπάνω μεθοδολογικά εργαλεία, θα επιχειρήσουμε να αναλύσουμε μια μετάφραση, ανιχνεύοντας την εγγραφή στοιχείων όχι αποκλειστικά γλωσσικών στο μετάφρασμα, τα οποία φέρουν μια πολιτική σημασία καθώς διαμορφώνουν, εισάγουν ή παγιώνουν συγκεκριμένες ερμηνείες. Το έργο που έχουμε επιλέξει για την μελέτη περίπτωσης είναι το *Ο λόφος που ανεβαίνουμε*, της Amanda Gorman (2021), που μεταφράστηκε στα ελληνικά από τη Μυρσίνη Γκανά και τον Μανώλη Αφολάνιο (MC Yinka).

1. Dramatis personae: μετάφραση και θεσιακότητα

“Είναι μια φυλή βουβή:
δίνουν τη φωνή τους σε άλλες φωνές. (...)
Εκείνοι, που ζουν από ονόματα και ανάμεσα σε ονόματα,
δεν είχαν όνομα”.

– Juan Vicente Piqueras, “Οι μεταφραστές”
[απόσπασμα] (2015)

Είναι 20 Ιανουαρίου του 2021 και η νεαρή Αμερικανίδα ποιήτρια Amanda Gorman απαγγέλλει το ποίημα της *The Hill We Climb* στην τελετή ορκωμοσίας του προσφάτως εκλεγέντα προέδρου των ΗΠΑ. Η αίσθηση που το ποίημα προκαλεί σύντομα κινητοποιεί ξένους εκδοτικούς οίκους, οι οποίοι αναζητούν μεταφράστριες προκειμένου να το εκδώσουν (Lorey, 2021). Σε λιγότερο από ένα μήνα, εκδηλώνονται έντονοι προβληματισμοί για το ποια¹ θα μπορούσε να μεταφράσει το έργο και, πιο συγκεκριμένα, για το αν θα μπορούσε μη μαύρη μεταφράστρια να το μεταφράσει. Δύο χαρακτηριστικές περιπτώσεις είναι αυτές που εκκινούν τον δημόσιο διάλογο: ο εκδοτικός οίκος Univers διακόπτει τη συνεργασία με τον Victor Obiols, τον μεταφραστή που είχε επιλέξει για να μεταφράσει το έργο προς τα καταλανικά, ο οποίος μάλιστα είχε προλάβει να ολοκληρώσει το έργο. Παράλληλα, οι συγγραφείς Marieke Lucas Rijneveld², που είχαν επιλεγεί από τον εκδοτικό οίκο Meulenhoff για να μεταφράσουν το ποίημα προς τα ολλανδικά, συγκεντρώνουν έντονη κριτική για το

1 Συνειδητή επιλογή της γράφουσας να χρησιμοποιεί για τις ανάγκες αυτής της εργασίας το θηλυκό γένος για να περιγράψει οποιοδήποτε φύλου επαγγελματίες του χώρου της μετάφρασης, αν μη τι άλλο ως υπενθύμιση ότι είναι ως σήμερα ένα “γυναικοκρατούμενο επάγγελμα” (ELIA et al., 2021). Καλούνται άτομα που δεν ταυτίζονται με το θηλυκό φύλο αν διαβάσουν αυτήν την εργασία να λάβουν υπόψη ότι η γραμματική αυτή επιθυμεί να τα συμπεριλάβει, τονίζοντας παράλληλα την έμφυλη διάσταση του επαγγέλματος.

2 Επέλεξα τον πληθυντικό για τα non-binary άτομα ως πρακτικότερη λύση από το ο/η και τις διπλές καταλήξεις που θα συνεπάγονταν, ως ομορφότερη από την κατά τα άλλα παιχνιδιάρικη χρήση του συμβόλου @ στη θέση καταλήξεων που δηλώνουν φύλο (κι επίσης πιο προσβάσιμη επιλογή για άτομα που διαβάζουν με εκφωνητή κείμενο), καθώς και γιατί καταγεγραμμένη χρήση της πληθυντικής κατάληξης για ενικά υποκείμενα υπάρχει από τα αρχαία ελληνικά (πληθυντικός μεγαλοπρέπειας). Η επιλογή αυτή έρχεται με προκλήσεις ως προς τη χρήση των επιθέτων και ουσιαστικών, αφού και στον πληθυντικό αριθμό θα πρέπει να γίνει η επιλογή του γένους, άρα και η δήλωση του φύλου στα ελληνικά. Σε αυτήν την περίπτωση, μία δυνατή λύση είναι η χρήση και των δύο γραμματικών καταλήξεων.

εάν θα μπορούσαν να αντεπεξέλθουν στη μετάφραση αυτή καθ'εαυτή, καθώς θα ήταν η πρώτη τους επαφή με το αντικείμενο, για το αν ως πεζογράφοι θα μπορούσαν να ελιχθούν στο είδος της προφορικής ποίησης που γράφει η Gorman και, εξίσου, για το εάν λευκοί συγγραφείς θα μπορούσαν να ταυτιστούν με την εμπειρία της μαύρης Gorman προκειμένου να την μεταφράσουν “πιστά” (Braden, 2021).

Στην πρώτη περίπτωση, η αντίδραση του Obiols μόλις πληροφορήθηκε ότι ο αμερικάνικος εκδοτικός οίκος Viking Books ζήτησε από τον καταλανικό Univers μεταφράστρια με πιο “συμβατό προφίλ” από το δικό του, ήταν να ανεβάσει στο Twitter μια δημοσίευση, την οποία ωστόσο διέγραψε πιο μετά, λέγοντας ότι “Μου άσκησαν βέτο γιατί, παρότι τους άρεσε το βιογραφικό μου, θέλουν μια γυναίκα μεταφράστρια, ακτιβίστρια, και κατά προτίμηση μαύρη. Ήμουν θύμα μιας νέας Ιεράς Εξέτασης”. (“El traductor al catalán”, 2021) (μετάφραση δική μου). Οι Rijneveld, από την άλλη, παραιτήθηκαν οικειοθελώς, δημοσιεύοντας επίσης στο Twitter μια ανακοίνωση που έλεγε ότι “Έχω σοκαριστεί από τις αντιδράσεις σχετικά με την ενασχόλησή μου με τη διάδοση του μηνύματος της Gorman, και κατανοώ τους ανθρώπους που νιώθουν πληγωμένοι από την απόφαση του [εκδοτικού οίκου] Meulenhoff να μου αναθέσει το έργο. Με χαρά είχα αφοσιωθεί στη μετάφραση του έργου της Amanda, έχοντας ως κύριο μέλημα το να διατηρήσω την δύναμη, τον τόνο και το ύφος της. Παρόλα αυτά, συνειδητοποιώ ότι μπορεί εγώ να βρίσκομαι στη θέση να τα σκέφτομαι και να τα νιώθω αυτά, πολλοί άλλοι όμως δεν είναι. Εύχομαι, ωστόσο, να φτάσουν οι ιδέες της σε όσο το δυνατό περισσότερους αναγνώστες, και σε ανοιχτές καρδιές” (Flood, 2021) (μετάφραση δική μου).

Ο προβληματισμός για το αν μια λευκή μεταφράστρια θα έπρεπε να προσεγγίσει το έργο μιας μαύρης συγγραφέως³ εκκίνησε διάλογο με ενδιαφέρουσες παραμέτρους ανάμεσα σε μεταφράστριες: στην Ολλανδία, η καθηγήτρια μεταφραστικών σπουδών Haidee Kotze τάχθηκε υπέρ της εύρεσης μιας μαύρης μεταφράστριας, με το σκεπτικό ότι το ποια είναι η Gorman διαμορφώνει τα μηνύματα της ποίησής της, άρα με παρόμοιο τρόπο το ποιες θα είναι οι μεταφράστριες θα διαμορφώσει τα μηνύματα της μετάφρασής τους (Braden, 2021). Ακόμα, μίλησε για την ευκαιρία για ορατότητα στον χώρο της μετάφρασης (ό.π.). Συγκεκριμένα για την περίπτωση των Rijneveld, ωστόσο, μεταφράστριες όπως η María Teresa Gallego και

3 Βλ. τίτλους όπως “Should White Writers Translate a Black Author’s Work?” στους NYT (Daniels, 2021).

η María Enguíx διερωτήθηκαν γιατί επελέγησαν, μιας και είναι συγγραφείς, χωρίς καμία πρότερη εμπειρία στη μετάφραση (“Debate sobre la traducción”, 2021). Σύμφωνα με αυτήν την οπτική, ακόμα και η επιλογή μιας μαύρης συγγραφέως δεν θα εγγύοταν την ποιότητα του μεταφράσματος και δεν θα επέφερε την επιθυμητή ορατότητα για τις μαύρες μεταφράστριες. Όσο για την περίπτωση του Obiols, έμπειρου μεταφραστή που όταν αντικαταστάθηκε αντιμετώπισε την απόρριψή του με το προαναφερθέν, αρκούντως οργισμένο, tweet, η μεταφράστρια Isabel Llasat εκτιμά ότι αν ληφθούν υπόψη σχόλια στα οποία είχε προβεί όταν είχε αναλάβει τη μετάφραση (“πρόκειται για ποίημα σε στιλ προκήρυξης, αλλά ποιοτικό”), ίσως να γίνεται κατανοητή η επιλογή του εκδοτικού (ό.π.) (μετάφραση δική μου). Σημειώνει η μεταφράστρια Elia Maqueda ότι αν συνυπολογιστούν κάποιες ρατσιστικές του δηλώσεις μάλλον ήταν καλή ιδέα η αποχώρησή του (ό.π.).

Αυτή ήταν μια σπάνια περίπτωση στην οποία το επάγγελμα της μεταφράστριας έλαβε διεθνή απήχηση⁴, πλαισιώνοντας μάλιστα η μετάφραση ως “έργο μεταφραστή” (βλ. Δημητρούλια & Κεντρωτής, 2015: 8), μιας και ο διάλογος δεν επικεντρώθηκε στο οικείο και ίσως αναμενόμενο ερώτημα “πώς μπορεί να μεταφράζεται το χ” αλλά στο “ποιος μπορεί (ή ακόμα και πρέπει) να μεταφράζει το χ”. Η προσέγγιση εγείρει ερωτήματα όχι μόνο για τη μετάφραση ως τρόπο παραγωγής λόγου αλλά και ως διαδικασία που επιτελείται από συγκεκριμένα άτομα, με ήδη εμπειρωμένες παραστάσεις. Φεύγοντας από τον ορισμό που θέλει τη μετάφραση να είναι “η διαδικασία αντικατάστασης του κειμένου σε μία γλώσσα με

4 Η αορατότητα των μεταφραστών έχει επανειλημμένως αποτελέσει αντικείμενο συζήτησης στους κόλπους της μεταφραστικής κοινότητας, συζήτηση που πρόσφατα μεταφέρθηκε και στο ευρύτερο κοινό, όταν το άρθρο *Why translators should be named on book covers* [Γιατί τα ονόματα των μεταφραστριών πρέπει να αναγράφονται στα εξώφυλλα των βιβλίων], της μεταφράστριας Jennifer Croft δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα *The Guardian* (Croft, 2021). Σε αυτό, η Croft παραθέτει πλήθος εκδοτικών οίκων που σε πρόσφατες εκδόσεις μεταφρασμένης λογοτεχνίας δεν αναφέρουν το όνομα της μεταφράστριας (“του ατόμου που έγραψε όλες τις λέξεις του βιβλίου”) στο εξώφυλλο, καταλήγοντας στο ότι είναι απαραίτητη περισσότερη διαφάνεια σε όλα τα βήματα της λογοτεχνικής παραγωγής και ότι οι “μεταφραστές δεν είμαστε σαν τους νίντζα”, παραφράζοντας τον Ισραηλινό συγγραφέα Έντγκαρ Κέρετ (ό.π.). Το αίτημα, λοιπόν, για την ορατότητα των μεταφραστών δεν έχει αξία μόνο για λόγους υστεροφημίας των ιδίων αλλά και για αυτό που αποκαλεί η Croft “διαφάνεια” στη λογοτεχνική παραγωγή – κάνοντας ένα βήμα πίσω, προσθέτουμε ότι θα ήταν αναγνώριση για το ότι αποτελεί παραγωγή εξαρχής. Έχει ενδιαφέρον εδώ να αναφέρουμε ότι το άρθρο μεταφράστηκε στα ελληνικά από τον Σύλλογο Μεταφραστών, Επιμελητών και Διορθωτών και δημοσιεύτηκε στην ιστοσελίδα τους με τον τίτλο “Γιατί οι μεταφραστές πρέπει να αναγράφονται στα εξώφυλλα” – χωρίς όμως να αναγράφεται το όνομα του ατόμου ή των ατόμων που το μετέφρασαν (ΣΜΕΔ, 2021).

αυτό σε μια άλλη γλώσσα” (Catford στην Tymoczko, 2013: 23)⁵, επιδιώκει να την εξετάσει όχι μόνο ως γλωσσική πράξη αλλά και ως δραστηριότητα πολιτισμικής ερμηνείας και παραγωγής την οποία φέρουν εις πέρας ενσώματα, ιστοριοποιημένα υποκείμενα με τη δική τους εμπρόθετη δράση. Υπό το πρίσμα αυτό, η θέση του υποκειμένου, της μεταφράστριας, συνδέεται στενά με το μετάφρασμα. Αυτό συνεπάγεται ότι στοιχεία πέραν της γλωσσικής κατάρτισης μπορούν να είναι τουλάχιστον εξίσου σημαντικά με τις αμιγώς γλωσσικές δεξιότητες κατά την μεταφραστική διαδικασία.

Μέσω αυτών αναδύεται το ερώτημα: πώς μπορούν τυπικά εξωγλωσσικοί παράγοντες, σχετικοί με τη θεσιακότητα της μεταφράστριας, να επηρεάσουν την προσέγγισή της, έχοντας αντίκτυπο στην αρτιότητα του μεταφράσματος; Κατά συνέπεια: ποιες πρακτικές χρειάζεται να καλλιεργήσει η μεταφράστρια για την προσέγγιση του κειμένου-πηγή, αναγνωρίζοντας ότι αυτές δεν εξαντλούνται στις γλωσσικές δεξιότητες; Είναι ένα ερώτημα που ανοίγει τις μεταφραστικές σπουδές προς τις διαπολιτισμικές σπουδές, τις φεμινιστικές σπουδές και τη μετα-αποικιακή θεωρία, εφαρμόζοντας εργαλεία της συγκριτικής γραμματολογίας συνεπικουρικά, όπως είχε εκτιμήσει η Susan Bassnett ότι θα ήταν η χρησιμότητα του πεδίου στο μέλλον (1993/2011: 255).

Αξίζει να επιμείνουμε στη διατύπωση του ερωτήματος, που δεν εξαντλείται στο μετάφρασμα, αλλά τοποθετεί σε κεντρική θέση και τη μεταφράστρια ως υποκείμενο με εμπρόθετη δράση. Η έμφαση δεν περιορίζεται στα πολιτισμικά στοιχεία που εγγράφονται στο κείμενο-πηγή και στην απόδοσή τους στο κείμενο-στόχος. Μας απασχολούν, επίσης, μηχανισμοί ετεροποίησης που προϋπάρχουν της μεταφραστικής διαδικασίας και ο ρόλος τους σε αυτήν. Με αυτόν τον τρόπο,

5 Ο ορισμός αυτός, καθαρά προσανατολισμένος στη γλώσσα, πόρρω απέχει από το να αποτελεί τον μοναδικό ορισμό της μετάφρασης στο πλαίσιο των μεταφραστικών σπουδών. Διατυπώθηκε το 1965, στο *A linguistic theory of translation: An essay in applied linguistics*, στο οποίο ο Catford εισήγαγε την έννοια των μεταφραστικών αλλαγών (για ευσύνοπτη παρουσίαση, βλ. Munday, 2001/2002: 106-109). Ανάμεσα στους ορισμούς της μετάφρασης που δεν περιορίζονται στην κειμενική (ή ακόμα και αυστηρά γλωσσική) διάσταση, αναφέρουμε εδώ ενδεικτικά το “η επικοινωνία ανάμεσα σε ανθρώπους που μιλούν την ίδια γλώσσα ή διαφορετικές γλώσσες ισοδυναμεί με τη μετάφραση”, που δίνει ο George Steiner στο *Μετά τη Βαβέλ*, (Στάνερ στον Βλαβιανό, 2021: 107-8). Ακόμα, τη διάκριση του Roman Jakobson σε τρία είδη μετάφρασης, όχι πάντα κειμενικά: την ενδογλωσσική μετάφραση ή αναδιατύπωση, τη διαγλωσσική μετάφραση (ή μετάφραση καθαυτή) και τη διασημειωτική μετάφραση (μεταφορά γλωσσικών σημείων σε μη γλωσσικό σημειολογικό σύστημα, όπως π.χ. η μετατροπή ενός κειμένου σε κινηματογραφική ταινία) (Jakobson στον Munday, 2001/2002: 24). Ας σημειωθεί όμως ότι κανείς από τους ορισμούς αυτούς δεν τυγχάνει καθολικής αποδοχής, κι εδώ αναφέρονται με σκοπό να χαρτογραφήσουν τις εννοιολογήσεις της μετάφρασης εντός της μεταφρασεολογίας.

απομακρυνόμαστε από τη μεταφρασεολογία στο βαθμό που αυτή νοείται ως μελέτη των *μεταφρασμάτων* (των αποτελεσμάτων, δηλαδή, της μεταφραστικής διαδικασίας) – πεδίου που για το λόγο αυτό, εξάλλου, ο Γιώργος Κεντρωτής θεωρεί ότι ορθότερα θα έπρεπε να ονομάζεται “μεταφρασματολογία” (Αγοραστός, 2016). Το ερώτημα εξακολουθεί όμως να σχετίζεται με τις μεταφραστικές σπουδές, στο μέτρο που επιδιώκει στο δεύτερο σκέλος του να αναζητήσει πρακτικές που θα αποσκοπούν σε ένα ποιοτικό μετάφρασμα εν τέλει, λαμβάνοντας υπόψη παράγοντες όχι κατ’ανάγκη μόνο γλωσσικούς. “Η γλώσσα”, εξάλλου, “δεν είναι το παν. Είναι απλώς ένα ζωτικό στοιχείο για το πού χάνονται τα όρια του εαυτού” (Spivak, 1993: 180) (μετάφραση δική μου).

Με αφορμή το ερώτημα που προήλθε μέσα από τον δημόσιο διάλογο για το προφίλ της μεταφράστριας σε συνάρτηση με το προφίλ της ποιήτριας, καλούμαστε να προσεγγίσουμε και τη μετάφραση ως δραστηριότητα που τελείται “από θέση” (Haraway, 1998), κάτι που εύστοφα έθεσαν και οι Rijnveld στην ανακοίνωση της παραίτησής τους από τη μετάφραση του έργου της Gorman (βλ. πιο πάνω). Στο πλαίσιο αυτό είναι που θα χρειαστεί να ανατρέξουμε στη μετα-αποικιακή και τη φεμινιστική θεωρία, καθώς θα φανούν χρήσιμες στην εξέταση της κατασκευής και της προσέγγισης του Άλλου, είτε πρόκειται για κάποιον πολιτισμικό/γλωσσικό είτε για κάποιον έμφυλο Άλλο, καθώς και της συνεπαγόμενης κατασκευής λόγων. Το κειμενικό είδος στο οποίο η εργασία θα εστιάσει και από το οποίο θα αντλήσει τα παραδείγματά της είναι η λογοτεχνική μετάφραση. Για το λόγο αυτό, θα χρησιμοποιήσει επικουρικά και εργαλεία της συγκριτικής γραμματολογίας για την προσέγγιση των ερωτημάτων. Η εστίαση στην λογοτεχνική μετάφραση δεν φτωχαίνει την όποια δυνατότητα για συνεισφορά στις μεταφραστικές σπουδές – θα τολμήσουμε να πούμε, αντιθέτως, ότι ενδέχεται να την εμπλουτίζει, καθώς η λογοτεχνική μετάφραση εμπεριέχει *εν δυνάμει* όλα τα υπόλοιπα είδη μεταφράσεων (Fernández González, 2013).

Χρειάζεται να επισημάνουμε εδώ, ωστόσο, ότι δεν θα ληφθούν υπόψη παράγοντες που έχουν να κάνουν με τις συνθήκες εργασίας της μεταφράστριας, όπως είναι η πίεση χρόνου λόγω προθεσμιών. Παρόλο που δεν μπορούμε να αποκλείσουμε τις επιπτώσεις τους και στο μετάφρασμα, είναι στοιχεία που θα εντάσσονταν πιο

ταιριαστά σε μια ανθρωπολογική έρευνα πάνω στην εργασία της μεταφράστριας, κάτι που δεν αποτελεί αντικείμενο της παρούσας εργασίας.

Είναι σκόπιμο, επίσης, να λάβουμε υπόψη ότι, ειδικά στην περίπτωση της μετάφρασης του *The Hill We Climb*, δεν μπορούμε να αποκλείσουμε το ενδεχόμενο η επιλογή μεταφραστριών με παρόμοιο προφίλ με αυτό της συγγραφέως να έγινε στο πλαίσιο μιας προσπάθειας ανάδειξης των μαύρων μεταφραστριών παγκοσμίως – πράγμα που απομακρύνεται από τα ερωτήματά μας έτσι όπως τα θέσαμε, αλλά και από τον προβληματισμό για το αν μια μαύρη λευκή μεταφράστρια είναι κατάλληλη επιλογή για τη μετάφραση του έργου μιας μαύρης ποιήτριας, που μονοπώλησε στις διάφορες παραλλαγές του τον δημόσιο διάλογο. Είναι ένα ερώτημα που εκ πρώτης όψεως καλεί σε ένα μονολεκτικό “ναι” ή “όχι”, απαντήσεις εξίσου βιαστικές με τον τρόπο διατύπωσής του – μια διατύπωση που, εξάλλου, θέτει σε έκκεντρη θέση τη λευκή μεταφράστρια πολύ περισσότερο από τη μαύρη ποιήτρια και ακόμα περισσότερο από τη μαύρη μεταφράστρια, η οποία απουσιάζει πλήρως. Εξίσου βιαστική και ανεπαρκής ωστόσο θα ήταν και μια αναδιατύπωση στο μέτρο του “Μπορούν μόνο μαύρες μεταφράστριες να μεταφράζουν μαύρες ποιήτριες;”, πολλώ μάλλον μια άλλη που θα είχε ως “Μπορούν μόνο γυναίκες μεταφράστριες να μεταφράζουν γυναίκες λογοτέχνες;”. Για την ακρίβεια, μπορούμε να σταθούμε κριτικά σε αυτές τις διατυπώσεις για τρεις βασικούς λόγους. Ο πρώτος είναι ότι πρόκειται για ουσιοκρατικού χαρακτήρα διατυπώσεις, που εξισώνουν τις (μαύρες) γυναίκες, ανεξαρτήτως γεωγραφικής θέσης, ηλικίας, κοινωνικής τάξης κτλ. Ο δεύτερος, απόρροια του πρώτου, είναι ότι οι διατυπώσεις αυτές, απορρίπτοντας τη δυνατότητα των μεταφραστριών να προσεγγίσουν μέσω της γλώσσας κάτι που δεν είναι ο εαυτός τους, απορρίπτουν και τη λειτουργία της ίδιας της μετάφρασης ως τρόπου προσέγγισης του διαφορετικού μέσω της γλώσσας, μη διαφέροντας πάρα πολύ από παρωχημένους αφορισμούς όπως είναι οι “όμορφες άπιστες”⁶ ή το

6 Παροιμιώδης δήλωση δυσπιστίας απέναντι στα μεταφράσματα εν γένει, τα οποία παρομοιάζονται με μια σεξιστική θεώρηση περί πίστης των γυναικών στους συζύγους τους. Η φράση θέλει τα όμορφα μεταφράσματα να μην είναι πιστά στο πρωτότυπο κείμενο, ενώ τα άσχημα να είναι, συμπληρώνοντας ότι το ίδιο συμβαίνει και με το αν παραμένουν πιστές οι όμορφες (ή, αντίστοιχα, οι άσχημες) σύζυγοι στον σύζυγό τους. Η τόσο διαδεδομένη αυτή φράση αποφεύγει να διατυπώσει κάποιον εμβριθή προβληματισμό για την όποια ποιότητα των πρωτότυπων κειμένων (ή των συζύγων).

“traduttore, traditore”⁷. Ο τρίτος λόγος είναι ότι πρόκειται για στείρα ερωτήματα που μας καλούν σε βιαστικά “ναι” ή “όχι”.

Ωστόσο, όλες οι παραπάνω παραλλαγές εξακολουθούν να αναγνωρίζουν και να επιχειρούν να προσεγγίσουν τη θεσιακότητα της μεταφράστριας και της μαύρης ποιήτριας, υποθέτοντας ότι αυτή έχει κάποιο αντίκτυπο στη γραφή. Σε ότι αφορά τη θεσιακότητα της συγγραφέως, θα μπορούσαμε να αντιπαραβάλουμε τα λόγια της (λευκής) Αφρικανής Νομπελίστριας συγγραφέως Ναντίν Γκόρντιμερ, η οποία καταθέτει ότι “Για να είμαστε Αφρικανοί συγγραφείς πρέπει να βλέπουμε τον κόσμο από την Αφρική κι όχι να θεωρούμε την Αφρική μέσω του άλλου κόσμου” (Gordimer στην Bassnett, 1993/2011: 123). Κι ενώ η δυσπιστία προς τη μετάφραση δεν είναι καινούργια έννοια, η δυσπιστία προς τη μεταφράστρια εδώ καταδεικνύει ότι η μετάφραση αναγνωρίζεται ως παραγωγή λόγου, την οποία σε αυτό το συγκεκριμένο συνοδεύει η υποψία ότι το άτομο που θα παραγάγει τον λόγο αυτόν δεν θα βλέπει τον κόσμο από την Αφρική (όπου η εμπειρία “από την Αφρική”, ανά περίπτωση, θα μπορούσε να αντικατασταθεί από την βιωμένη εμπειρία Αφροαμερικάνων στις ΗΠΑ, γυναικών, προσφύγων, κούηρ ατόμων, κ.ο.κ.), αλλά θα την θεωρεί από τη δική του θέση. Διαφοριστικά επίπεδα αμφισβητήσεων αυτά, που εκτείνονται στους μηχανισμούς κατασκευής πολλαπλών ετεροτήτων, ειδικά όταν αυτές χρησιμοποιούνται ως τρόποι καταπίεσης, και που στέκονται κριτικά απέναντι στη μετάφραση ως άλλον έναν μηχανισμό κατασκευής ετερότητας.

Ο τρόπος με τον οποίο μεταφέρθηκε στο δημόσιο διάλογο μια γενικευμένη δυσπιστία προς τη μετάφραση, τη μεταφρασιμότητα γενικά και τη μεταφρασιμότητα από συγκεκριμένες θεσιακότητες συγκεκριμένα ενείχε στοιχεία αυτού που η Sedgwick (2002) ονομάζει “παρανοϊκή ανάγνωση”. Η καχυποψία πίσω από το ερώτημα του ποια μπορεί να μεταφράζει προκατέβαλε το ότι η μετάφραση από συγκεκριμένες θεσιακότητες δεν μπορεί να είναι ποιοτική ή ακόμα και δυνατή, συνεπές προς την παρατήρηση της Sedgwick ότι η παρανοϊκή ανάγνωση “προεξοφλεί” (ό.π.: 130). Ακόμα, στο δημόσιο διάλογο σχετικά με το ζήτημα, η μετάφραση του έργου της Gorman συζητήθηκε κυρίως με αφορμή την απόρριψη συγκεκριμένων θεσιακότητων υποψήφιων μεταφραστριών, παρά με στόχο την αναζήτηση καλών μεταφραστικών πρακτικών (τέτοιου είδους συζητήσεις προέκυψαν

7 “Μεταφραστή, προδότη” (ιταλικά): Σκωπτική φράση, που στα ιταλικά φτιάχνει μια διασκεδαστική παρήχηση, σχετικά με την πίστη του μεταφραστή στο πρωτότυπο κείμενο.

περισσότερο εντός μεταφρασεολογικών κύκλων, όπως συνέβη στην περίπτωση του “Debate sobre la traducción”, στο οποίο έχουμε ανατρέξει), τάση συνεπής με την παρατήρηση της Sedgwick ότι η παράνοια είναι μια θεωρία αρνητικού συναισθήματος (Sedgwick, 2002: 136).

Εδώ πρέπει να εκφραστούμε με μεγαλύτερη σαφήνεια σχετικά με τον τρόπο με τον οποίο φέρνουμε την “παράνοια” στη συζήτηση, πρώτα απ’ όλα επισημαίνοντας ότι κανένα σκοπό δεν έχουμε να ακυρώσουμε τις προβληματικές που τέθηκαν στο δημόσιο διάλογο. Η εξέταση της μετάφρασης ως εργαλείου κατασκευής ή παγίωσης των ετεροτήτων μέσω του λόγου είναι κάτι που αναγνωρίζουμε και επιθυμούμε να εξετάσουμε σε αυτήν την εργασία. Εφόσον όμως μας ενδιαφέρει το πώς η μετάφραση λειτουργεί ως τρόπος παραγωγής λόγου (discourse), μας ενδιαφέρει επίσης να χρησιμοποιήσουμε την καχυποψία (ακόμα και στη μορφή που η Sedgwick ονομάζει παράνοια) για να διατυπώσουμε μεταφρασεολογικούς προβληματισμούς, όχι όμως να υιοθετήσουμε μια δυσπιστία τόσο γενικευτική που θα οδηγούσε σε αμφισβήτηση της οντολογικής βάσης της μετάφρασης, φτάνοντας στον κατεξοχήν τόπο *απορίας* (aporia) της μεταφρασεολογικής κριτικής: την ανυπαρξία της μετάφρασης, τη μη μεταφρασιμότητα (έστω κι αν πρόκειται για μη μεταφρασιμότητα μόνο από συγκεκριμένες θεσιακότητες).

Έχοντας αναφέρει τα παραπάνω, αξίζει να επισημάνουμε ότι η έννοια της αδυνατότητας της μετάφρασης δεν είναι άγνωστη στη μεταφρασεολογία. Ο καθηγητής μετάφρασης και βραβευμένος μεταφραστής Vicente Fernández González συσχετίζει την μεταφρασιμότητα του εκάστοτε κειμένου με την επιθυμητική σχεσιακότητα που αναπτύσσει η μεταφράστρια μαζί του, λέγοντας ότι: “Η επιθυμία του μεταφράζει ευνοεί τη μεταφρασιμότητα” (Φερνάντεθ Γκονθάλεθ, 2021: 63). Και ακόμα, σε έναν αναστοχασμό του πάνω στο έργο του Antoine Berman: “Η υποψία της μη μεταφρασιμότητας είναι ένα κίνητρο. Υποψία φωτός. Μια υπόσχεση που τροφοδοτεί την επιθυμία, που σε λυτρώνει από την καταδίκη, την καταδίκη του εφικτού” (ό.π.: 65). Τα λόγια του καθηγητή υπονοούν κάτι πέρα από την μεταφρασιμότητα σε σχέση με την θεσιακότητα της μεταφράστριας: τη μεταφρασιμότητα ως προς την σχεσιακότητα που αναπτύσσεται μεταξύ της μεταφράστριας και του κειμένου.

Εν τέλει, οι προβληματισμοί που αφορούν τη θεσιακότητα της μεταφράστριας είναι διαφωτιστικοί, όχι επειδή αποδεικνύουν την αδυνατότητα της μετάφρασης από συγκεκριμένα άτομα (ή την κλίση προς την μετάφραση από άλλα), αλλά γιατί μπορούν να εισάγουν νέες οπτικές στη μεταφρασεολογική σκέψη, στρέφοντας την προσοχή στην εμπρόθετη δράση των υποκειμένων της μετάφρασης. Μία από αυτές τις οπτικές, σημαντική και από την άποψη της συγκριτικής γραμματολογίας, είναι ότι εάν οι μεταφράστριες είναι ιστοριοποιημένα υποκείμενα, αυτό σημαίνει ότι διαθέτουν προσλαμβάνουσες που μπορούν να ληφθούν υπόψη όταν καλούμαστε να μελετήσουμε ένα μετάφρασμα, με τρόπο παρόμοιο με τον οποίο κατά τη μελέτη λογοτεχνικών έργων μπορούν να τεθούν υπό εξέταση οι προσλαμβάνουσες των λογοτεχνών. Εισάγουν, επίσης, οπτικές που έχουν να κάνουν με τη σχέση μεταξύ της εκάστοτε θεσιακότητας με την παραγωγή (μεταφραστικού) λόγου. Πριν περάσουμε στην εξέταση της σχέσης αυτής, είναι σημαντικό να επισημάνουμε ότι η μεταφρασεολογία δεν έχει ούτε το σκοπό ούτε τη δυνατότητα να αποτελέσει ακριβή επιστήμη, παρά αποτελεί αναστοχασμό πάνω στη μετάφραση, με βάση την εμπειρία (Berman, 1999/2002: 18). Σκοπός μας δεν είναι να αναπτύξουμε μια γενική θεωρία της μετάφρασης με βάση τη σχεσιακότητα μεταξύ θέσης και παραγωγής λόγου, αλλά να εξερευνήσουμε κάποιες από τις μορφές που αυτή μπορεί να πάρει, και το ρόλο που μπορούν να διαδραματίσουν στην εγγραφή ή διασάλευση ερμηνειών μέσω της μετάφρασης.

2. Απλώς γλωσσικό; Μετάφραση και πολιτισμική κριτική

*“Yet, language is not everything.
It is only a vital clue to where the self loses its boundaries”.*

– Gayatri Chakravorty Spivak, (1992: 180)

Εάν στο προηγούμενο κεφάλαιο προσπελάσαμε διαφορετικές θεωρήσεις σχετικά με τη θεσιακότητα της μεταφράστριας, είναι σκόπιμο να ξεκινήσουμε αυτό το κεφάλαιο με την παραδοχή ότι κατεξοχήν τόπος *καταγραφής* της μετάφρασης παραμένει η γλώσσα, που αποτελεί και το κύριο εργαλείο της. Ανεξάρτητα με το ποιες διεργασίες λαμβάνουν χώρα κατά τη μεταφραστική διαδικασία στο μυαλό των μεταφραστριών, το αποτέλεσμα που θα φτάσει στην αναγνώστρια δεν είναι αυτές, αλλά το μετάφρασμα ως τελικό προϊόν⁸.

Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι *μοναδικό* locus της μετάφρασης είναι ένας μη-τόπος ή, τουλάχιστον, μια άυλη τοπικότητα, καθώς η παραδοχή αυτή θα επέτρεπε να προσπεράσουμε τη διάδραση μεταξύ μετάφρασης και πολιτισμού, τον τρόπο με τον οποίο αυτά τα δύο στοιχεία αλληλεπιδρούν και τους θεσμούς που εμπλέκονται στη διαδικασία (Munday, 2001/2002: 206). Εξάλλου, ουκ ολίγες φορές θεωρητικοί της μετάφρασης έχουν εκφράσει την παραδοχή ότι η μετάφραση οφείλει να λαμβάνει υπόψη όχι μόνο τη γλώσσα-πηγή αλλά και τον πολιτισμό-πηγή και, εξίσου, όχι μόνο τη γλώσσα-στόχο αλλά και τον πολιτισμό-στόχο. Ενδεικτικά: ο Eugene Nida (1964a), με αφετηρία διαφορετικές προσεγγίσεις της έννοιας της σημασίας, διατύπωσε προβληματισμούς που συνδέουν την μετάφραση με την βιωμένη εμπειρία και τη συναισθηματική απόκριση του κοινού της γλώσσας-στόχου⁹. οι Ράις και Βερμέερ (Riess & Vermeer) υπογραμμίζουν επανειλημμένα την “αλληλεξάρτηση μεταξύ γλώσσας και πολιτισμού” (1991/2021: 25)¹⁰ η Bassnett (1980/ανατ. 2002: 24) τονίζει

8 Εκδόσεις που συμπεριλαμβάνουν σχόλια ή και εισαγωγή της μεταφράστριας ανοίγουν ένα παράθυρο στη διαδικασία της μετάφρασης πριν την ολοκλήρωσή της.

9 Βλ. επίσης το κεφάλαιο “Μεθοδολογία” της παρούσας εργασίας (σελ. 48-63).

10 Η μεταφρασεολογική προσέγγιση των Ράις και Βερμέερ στο εν λόγω έργο (*Θεμελίωση μιας γενικής θεωρίας της μετάφρασης*, 1991/2021) έγκειται σε μια προσπάθεια συνοπτικής παρουσίασης μεταφρασεολογικών θεωριών όπως είναι η θεωρία της ισοδυναμίας, η θεωρία του σκοπού (Skopostheorie) του Βερμέερ και η κειμενοτυπολογική θεωρία της Ράις, χρησιμοποιώντας σώματα κειμένων που δεν προέρχονται αποκλειστικά από τη λογοτεχνία και τη μετάφρασή της. Κρίνουμε

ότι η μετάφραση δεν είναι η αποκλειστικά γλωσσολογικής υφής μεταφορά του νοήματος από τη μία γλώσσα στην άλλη μέσω γλωσσικών δεξιοτήτων, αλλά μία διαδικασία που απαιτεί και εξωγλωσσικές δεξιότητες. Η αποκλειστικά γλωσσολογική προσέγγιση της μετάφρασης σπανίζει ολοένα και περισσότερο μετά τη δεκαετία του '90, όπου συντελέστηκε στη μεταφρασεολογία η λεγόμενη “πολιτισμική στροφή”, όπως πήρε το όνομά της από άρθρο της Mary Snell-Hornby (Γραμμενίδης, 2009: 67-76). Ένα σημαντικό έργο σε αυτό το πλαίσιο είναι το *Translation, history, culture: a Sourcebook* (1992), των André Lefevere και Susan Bassnett, το οποίο συγκεντρώνει μια σειρά επιδραστικών δοκιμίων σε θεματολογίες όπως είναι ο ρόλος της ιδεολογίας στη μετάφραση και η επίδραση της αγοράς, ως και ο ρόλος της μετάφρασης στην κατασκευή της γλώσσας και τη διαμόρφωση της εκπαίδευσης (ό.π.). Η στροφή της μεταφρασεολογίας στις διαπολιτισμικές σπουδές έχει αναδείξει τη μετάφραση ως πεδίο που επικοινωνεί με την πολιτισμική κριτική: “[ο]ι μεταφράσεις είναι πάντοτε ενταγμένες σε πολιτισμικά και πολιτικά συστήματα, και στην ιστορία”, παρατηρούν οι Bassnett & Trivedi (2013: 19). Προσεγγίσεις όπως του Vladimir Ivir απομακρύνονται ακόμα περισσότερο από τη γλώσσα, υποστηρίζοντας ότι η μετάφραση γίνεται μεταξύ πολιτισμών και όχι γλωσσών (Ivir στην Tymoczko, 2013: 20).

Τα παραπάνω διασαφηνίζουν ότι, αν και η μετάφραση επιτελείται μέσα από τον λόγο και καταγράφεται σε αυτόν, η μεταφραστική διαδικασία εμπλέκει μη γλωσσικούς παράγοντες και η μεταφρασεολογία αλληλεπιδρά με διαφορετικούς τομείς – “της μεταφράσεως ουδείς ελεύθερος”, όπως έλεγε και ο Berman (1999/2002: 23), μα και η μετάφραση ουδενός ελευθέρα, θα λέγαμε εμείς, παραφράζοντάς τον. Δεν είναι μόνο η θεσιακότητα των υποκειμένων που επιτελούν τη μετάφραση που δεν μπορεί να θεωρηθεί αμιγώς γλωσσική, αλλά ούτε το γνωστικό πεδίο αναστοχασμού πάνω στην μετάφραση, ούτε η ίδια η μεταφραστική διαδικασία. Αυτά μας κάνουν να στεκόμαστε κριτικά κι απέναντι στην αμιγώς γλωσσική θεώρηση του μεταφράσματος, άρα και της ανάλυσής του μόνο με γλωσσολογικά αναλυτικά εργαλεία. Η ιστορία του Πύργου της Βαβέλ, που διαχρονικά έχει αποτελέσει ένα από τα πλέον αρχετυπικά (τουλάχιστον στο ιουδαιοχριστιανικό φαντασιακό) σύμβολα

όμως ότι η αναφορά στο έργο τους στο πλαίσιο αυτής της εργασίας καταδεικνύει τους κοινούς προβληματισμούς (παρότι από διαφορετικές κειμενικές αφορμές) που προκύπτουν κατά τη μεταφραστική διαδικασία.

έλλειψης συνεννόησης και γενικευμένης σύγχυσης, με τη γέννηση των διαφορετικών γλωσσών που την προξένησε, φαίνεται ολοένα και πιο μακρινή αλληγορία για την εδραιωμένη μόνο στη γλώσσα μετάφραση ως λύση επαρκή για την αποτελεσματική συνεννόηση.

Επιστρέφοντας στο έργο που επιτελεί η μεταφράστρια, σύμφωνα με την Tymoczko (2013: 20), η μεταφράστρια εκ των προτέρων αναγνωρίζει την ύπαρξη των διαφορών – δεξιότητα που αποτελεί την βάση για τη μεταφραστική διαδικασία. Μπορούμε, συνεκδοχικά, να υποθέσουμε ότι η μεταφράστρια διαθέτει επίσης τη δεξιότητα να αναγνωρίζει ότι οι διαφορές αυτές εκτείνονται πέρα του γλωσσικού (συνεκδοχικά, του πνευματικού, του μη υλικού) και να αφορούν ενσώματες, βιωμένες εμπειρίες, εγγεγραμμένες σε μια λογοτέχνη ή και σε ένα σύνολο ανθρώπων, οι οποίες αποτυπώνονται στο προς μετάφραση κείμενο. Μια δεξιότητα όχι απλώς γλωσσική, αλλά σημαντική για τη μεταφράστρια, λοιπόν, δεν είναι μόνο η επίγνωση των διαφορών, αλλά και η μελέτη της κατασκευής τους, ακόμα και αν αυτή προηγείται της απεικόνισής τους μέσα από τη γλώσσα. Τα ζητήματα αυτά θα επιδιώξουμε να θίξουμε στη συνέχεια, υπό το πρίσμα – αρχικά – της μετα-αποικιακής θεωρίας.

3. Μετάφραση και μετα-αποικιακή κριτική

“Ένας από αυτούς είδε τις λευκές χάντρες ενός ροζαρίου· ζήτησε με νοήματα να του τις δώσουν, χάρηκε πολύ μ’αυτές, τις έβαλε στον λαιμό του κι ύστερα τις έβγαλε και τις πέρασε γύρω από το μπράτσο του και έδειχνε μια τη στεριά και μια τις χάντρες και το περιδέραιο του ναυάρχου, σαν να ήθελε να πει ότι θα το αντάλασσαν με χρυσό. Αυτό καταλαβαίναμε, γιατί αυτό επιθυμούσαμε· αλλά, αν ήθελε να πει ότι θα έπαιρνε τις χάντρες και μαζί το περιδέραιο, δεν θέλαμε να το καταλάβουμε, γιατί δεν θέλαμε να του το δώσουμε.”

– Πέρο Βας ντε Καμίνια, *Επιστολή του Πέρο Βας ντε Καμίνια*
(1500/2021: 44)

Οριενταλισμός και μετάφραση

مللُ القرع على أبواب الامبراطوريات—
Κουράστηκα να χτυπώ τις πόρτες των αυτοκρατοριών.

*Αν σου έλεγα ότι οι λέξεις αυτές
δεν είναι στ’αγγλικά, θα με πίστευες;”*

– Zeina Hashem Beck, *Αγαπητέ λευκέ κριτικέ* رفيقي في الرحيل
[απόσπασμα] (2020/2021: 81)

Το πεδίο της μετα-αποικιακής κριτικής προσφέρεται για την ανάλυσή μας, καθώς μέσα του στρέφουμε τη ματιά στην κατασκευή των “Άλλων”, ειδικά δε σε σχέση με τις δυτικές μητροπόλεις. Ειδικότερα, η μετα-αποικιακή λογοτεχνία ανοίγει τη γλώσσα στο ιστορικοπολιτικό συγκείμενο, καταδεικνύοντας τρόπους με τους οποίους αυτή μπορεί να αποτελέσει δέκτη και πομπό κυρίαρχων λόγων αλλά και εργαλείο ιμπεριαλιστικών εγχειρημάτων. Μια ιστορική αναδρομή στην οικοδόμηση αυτοκρατοριών που προέκυψαν από τον ευρωπαϊκό αποικισμό αποκαλύπτει ότι η

γνώση για την αποικία μεταφερόταν προς το μητροπολιτικό κέντρο μέσω της *ερμηνείας* (Said, 1978: 222), κάτι που έχει μεγάλη σημασία για τη σύγχρονη μεταφραστική σκέψη. Ειδικά όσον αφορά τον οριενταλισμό και τον τρόπο με τον οποίο η Ανατολή γινόταν προσβάσιμη στη Δύση, ο Said ξεχωρίζει την πληθώρα μεταφράσεων και επεξηγήσεων που κάλυπταν από πολιτισμικά και θρησκευτικά στοιχεία μέχρι την τοπική νοοτροπία (ό.π.). Την εξέχουσα θέση της μετάφρασης στον ευρωπαϊκό αποικισμό και ιμπεριαλισμό στην Αμερική εντοπίζει και ο Eric Cheyfitz (Cheyfitz στους Bassnett & Trivedi, 2013: 3), πράγμα που οδηγεί την Bassnett να σημειώσει τη στενή σχέση μεταξύ μετάφρασης και αποικιοκρατίας (ό.π.).

Εξετάζοντας τη σχέση αυτή, εντοπίζουμε συγκεκριμένα χαρακτηριστικά όσον αφορά στην κατευθυντικότητα (directionality) των μεταφράσεων¹¹. Στο αποικιοκρατικό συγκείμενο, είδαμε ότι οι μεταφράσεις από τοπικές, ιθαγενείς γλώσσες προς τις γλώσσες του (ευρωπαϊκού) κέντρου λάμβαναν χώρα χάρη μιας συστηματικής εξήγησης προς όφελος των ευρωπαϊκών καθεστώτων. Ο Said, εστιάζοντας στην αποικιοκρατία της Ευρώπης στην Ανατολή, παρατηρεί ότι η κατασκευή του γνωστικού αντικειμένου των οριενταλιστικών σπουδών δομούσε (χωρίς να απέχει αυτό πολύ από το “επινοούσε”) μια ετερότητα στην ερμηνεία της οποίας ο μελετητής επιδιόταν (Said, 1978: 211). Δεν ήταν ασυνήθιστο ειδήμονες οριενταλιστές να καταλαμβάνουν ρόλο συμβούλου για τα αποικιακά καθεστώτα (Said, ό.π.: 223 και Spivak, 1988: 281-282), και τούτο καταδεικνύει τη στενή σχέση μεταξύ μετάφρασης και ηγεμονίας. Οι μεταφράσεις αραβικών και ινδικών έργων προς τα αγγλικά, το 19ο αιώνα, ήταν γλωσσικές αποδόσεις με απαλοιφές πολιτισμικών στοιχείων, και δημοσιεύονταν με εκτενείς υποσημειώσεις και επεξηγήσεις για το αγγλόφωνο αναγνωστικό κοινό. Τα επίμετρα αυτά έθεταν στοιχεία του πολιτισμού-πηγή σε σύγκριση με αυτά του αγγλοσαξονικού συγκειμένου, φροντίζοντας να καθιστούν τον πρώτο υποδεέστερο και εδραιώνοντας, έτσι, μια σχέση υποτέλειας της κουλτούρας της γλώσσας-πηγή σε σχέση με αυτή της γλώσσας-στόχου (Bassnett & Trivedi, 2013: 6). Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η πρώτη μετάφραση στα αγγλικά του έργου *Χίλιες και μία νύχτες* από τον Edward Lane το 1859: στα σχόλιά του απαντά η ψευδο-ανθρωπολογικού περιεχομένου επεξήγηση ότι

¹¹ Με τον όρο κατευθυντικότητα νοείται η γλωσσική φορά με την οποία τελείται η μετάφραση ή, με απλούστερο τρόπο, από ποια γλώσσα προς ποια παράγονται μεταφράσεις (βλ. και Γλωσσάρι στο Παράρτημα).

οι Άραβες είναι μακράν πιο εύπιστοι σε σχέση με τους Άγγλους, και τους είναι δύσκολο να διακρίνουν τα όρια μεταξύ πραγματικότητας και επινόησης (Lane στους Bassnett & Trivedi, ό.π.). Συνοπτικά, οι μεταφράσεις της εποχής μετέφεραν να μεν αποδόσεις των λογοτεχνικών έργων και λοιπής πολιτισμικής παραγωγής, επιτελώντας όμως το διττό ρόλο να κατασκευάζουν και να παγιώνουν την πνευματική και πολιτισμική ανωτερότητα του αποικιοκράτη.

Από την άλλη, ο ευρωπαϊκός αποικισμός στην Ανατολή επιδόθηκε σε μεταφράσεις ευρωπαϊκών έργων σε τοπικές γλώσσες και στη διδασκαλία των ντόπιων πληθυσμών, ως τμήμα αυτού που αποκαλείτο “εκπολιτιστική αποστολή” (*mission civilisatrice*) (Said, 1993: 10), μία τακτική πολιτισμικής εδραίωσης. Αν το μητροπολιτικό κέντρο εγκαθιστούσε φυτείες στις αποικίες και επέτρεπε τη ροή φυσικού πλούτου και ανθρώπινου δυναμικού (συχνά σε καθεστώς δουλείας) προς αυτό, για τη ροή του πολιτισμικού κεφαλαίου ίσχυε ακριβώς η αντίθετη φορά (Said, ό.π.). Γίνεται λοιπόν αντιληπτό ότι, αναφορικά με την κατευθυντικότητα, οι μεταφράσεις της εποχής δεν λάμβαναν χώρα σε πλαίσιο αμοιβαιότητας, αλλά μάλλον προς κατανάλωση της μητρόπολης ή προς εκπλήρωση αναγκών της στο πλαίσιο του αποικιοκρατικού εγχειρήματος.

Από τα παραπάνω προκύπτει ότι η αποικιοκρατία διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο για την παγίωση των ετεροτήτων μέσα στη γλώσσα, αλλά και τη συγκρότηση της ίδιας της μετάφρασης ως αποικιακής πρακτικής, στο πλαίσιο της οποίας οι μεταφράστριες δεν είναι άμοιρες ευθυνών. Μέσω αυτής μπορούμε να κατανοήσουμε την έμφαση που δίνουν οι Bassnett & Trivedi (2013: 2) στο ότι η “μετάφραση δεν γίνεται ποτέ εν κενώ”, “είναι πάντοτε μέρος μιας διαπολιτισμικής μεταφοράς” και ως τέτοια ποτέ δεν είναι “αθώα, διαφανής δραστηριότητα, αλλά φέρουσα σημασία σε όλα της τα στάδια” (μετάφραση δική μου). Έτσι, η αναδρομή στην οποία προβήκαμε προσφέρει ακόμα την ευκαιρία να αναρωτηθούμε σχετικά με τις προεκτάσεις των μεταφραστικών πρακτικών που έχουν προκύψει από την εδραίωση της μετάφρασης ως εργαλείο της αποικιοκρατίας, και ίσως έχουν επιβιώσει ως σήμερα. Είναι κομβικής σημασίας σε αυτό το σημείο να υπογραμμίσουμε ότι ούτε η χρήση παρελθοντικού χρόνου στην παραπάνω αναδρομή ούτε η χρήση του “μετα-” στον όρο “μετα-αποικιακή θεωρία” επιθυμούν να αφήσουν να εννοηθεί ότι οι επιπτώσεις της αποικιοκρατίας έχουν λήξει οριστικά. Αντιθέτως, αποσκοπούν στην προσέγγιση της

σχέσης του παροντικού χρόνου με το αποικιοκρατικό παρελθόν ή, όπως το θέτει η Αθανασίου (2016: 11), στην κριτική ιστοριοποίηση “των σχέσεων εξουσίας στην παγκοσμιο-τοπική νεωτερικότητα υπό το πρίσμα της αποικιοκρατίας”¹² (έμφαση δική μου).

Έχοντας αυτά υπόψη, εάν επιστρέψουμε στον οριενταλισμό, ακόμα και με την παραδοχή ότι οι οριενταλιστικές σπουδές του βρετανικού και του γαλλικού ιμπεριαλισμού αποτελούσαν κατασκευασμένο πεδίο που δεν αφορούσε ένα *a priori* δεδομένο αντικείμενο, αλλά που κατασκεύαζε το αντικείμενό του ως Άλλο στην πορεία, δεν μπορούμε να αμφισβητήσουμε ότι έχει ασκήσει επίδραση ως ακαδημαϊκή παράδοση, είτε για τον ακαδημαϊκό ερευνητή είτε για ευρύ φάσμα ατόμων για τους οποίους η Ανατολή παρουσιάζεται ως περιοχή στην οποία ευρίσκεται ένα συγκεκριμένο σώμα γνώσεων (Said, 1978: 203, επίσης Spivak, 1988: 281). Όσον αφορά το σώμα γνώσεων που σχετίζεται με την μετάφραση, οι μεταφράσεις λογοτεχνίας των αποικιών έτειναν να τοποθετούν τα πρωτότυπα κείμενα σε θέση υποδεέστερη του μεταφράσματος, ως προϊόντα ενός πολιτισμού που θεωρούσαν καταρχήν υποδεέστερο (Bassnett & Trivedi, 2013: 6). Τα σχόλια των μεταφραστών στις εκδόσεις των μεταφράσεων αυτών έκλιναν προς την επιβολή ερμηνείας προς το αναγνωστικό κοινό, σε πολλές περιπτώσεις χωρίς να κρύβουν την περιφρόνηση για τον πολιτισμό ή και τη γλώσσα από την οποία προέρχονταν τα έργα: ο Άγγλος μεταφραστής του Ομάρ Καγιάμ έφτασε να τονίσει, όταν μετέφρασε τα Ρουμπαγιάτ, ότι οι Πέρσες είναι ανίκανοι να παραγάγουν αξιόλογο πολιτισμικό έργο, και ότι η λογοτεχνική αξία των Ρουμπαγιάτ έγκειται στη μετάφρασή του (!) (Bassnett, 1991 στους Bassnett & Trivedi: ό.π.).

Ας μην εννοηθεί εδώ ότι η μετάφραση *en g n i* άρχισε να χαίρει εκτίμησης συγκρίσιμης με αυτής του πρωτοτύπου λόγω των παραπάνω – αν μη τι άλλο, ξεετάζοντας τέτοιου είδους πρακτικές σήμερα, επώδυνα αναγκαζόμαστε να δικαιώσουμε, έστω και μερικώς και υπό προϋποθέσεις, τους υποστηρικτές του “traduttore, traduttore”. Αυτό που μπορούμε να συνάγουμε είναι ότι η μετάφραση λειτούργησε ως οριενταλιστικό εργαλείο κατασκευής (και επιβολής) μιας κατασκευασμένης πολιτισμικής ανωτερότητας.

12 Ξανά επιστρέφουμε μέσω αυτής της ανάγνωσης στην έννοια της θεσιακότητας και καλούμαστε να θυμηθούμε τα λόγια της Γκόρντιμερ (βλ. σελ 21 της παρούσας εργασίας) σχετικά με τη “γραφή θεωρώντας τον κόσμο από την Αφρική”.

Επανερχόμενες στο σήμερα, και στην παρακαταθήκη που αυτές οι μεταφράσεις άφησαν, από την περίπτωση των μεταφράσεων του Ομάρ Καγιάμ στα αγγλικά μπορούμε να εξάγουμε τα εξής: η κατασκευή της υποτιθέμενης πολιτισμικής ανωτερότητας στην περίπτωση των μεταφράσεων του Καγιάμ έγινε εφικτή δυνάμει των σχολίων του μεταφραστή, μια πρακτική που δεν είναι παγιωμένη σήμερα καθέτως σε όλους τους εκδοτικούς οίκους, αλλά που στην ελληνική τουλάχιστον πραγματικότητα δεν είναι λίγοι που την υιοθετούν¹³. Η μεταφράστρια του σήμερα, έχοντας επίγνωση της χρήσης των περίφημων Σ.τ.Μ.,¹⁴ μπορεί να εξετάσει σε ποιον βαθμό μπορεί να χρησιμοποιήσει την πρακτική αυτή αναδεικνύοντας τον πολιτισμό της γλώσσας-πηγή, προσπαθώντας να αποδεσμεύσει έτσι τη σύγχρονη μεταφραστική πρακτική από αυτές της αποικιοκρατίας. Σε όλη αυτή τη διαδικασία, εντούτοις, είναι απαραίτητο να κρατά στο νου ότι η πρώτη και κύρια χρήση των σημειώσεων ήταν και παραμένει η ερμηνεία, μια ερμηνεία που δεν δίδεται εξαρχής στο κείμενο από το άτομο που το έγραψε. Στην περίπτωση των σημειώσεων της μεταφράστριας, σταθερό σημείο αναστοχασμού είναι σκόπιμο να παραμένει το σε ποιον βαθμό η ερμηνεία πληροφορεί το αναγνωστικό κοινό βοηθώντας το να αποκτήσει μια διαλογική σχέση με το υλικό που φέρει το πρωτότυπο κείμενο, και σε ποιον επιβάλλει μια ανάγνωση στην οποία ενέχονται ή από την οποία μπορούν να προκύψουν ιεραρχικές θεάσεις των δύο πολιτισμών. Ο προβληματισμός εδώ έγκειται σε μια εύθραυστη ισορροπία: η επιβολή ερμηνειών σβήνει τα ίχνη προς τη φωνή των συγγραφέων, εν δυνάμει καθιστώντας τες υποτελείς· από την άλλη, η παντελής απουσία αναγνωστικού πλαισίου αφήνει το κοινό να θεωρήσει ότι το έργο που διαβάζει εγγράφεται σε οποιοδήποτε πλαίσιο τυχαίνει να θεωρείται σύνηθες (σχεδόν πάντοτε μπορούμε να υποθέσουμε ότι το σύνηθες πλαίσιο θα είναι ένα ηγεμονικό πλαίσιο παραγωγής λόγου). Σε κάθε περίπτωση, λαμβάνοντας υπόψη τη σχέση μεταξύ μετάφρασης και αποικιοκρατίας, εξοπλιζόμαστε με ένα κριτικό εργαλείο που μας επιτρέπει να προσεγγίζουμε το πώς (και) οι μεταφραστικές παραδόσεις που αναπτύχθηκαν στο πλαίσιο της έχουν διαμορφώσει ή και εξακολουθούν να διαμορφώνουν το σύγχρονο μεταφραστικό *habitus*, πράγμα που οδηγεί σε κριτική προσέγγιση φαινομενικά

13 Αναφέρουμε ενδεικτικά τις σειρές μεταφρασμένης λογοτεχνίας του οίκου Printa-Roés, που εκτός από εισαγωγή της μεταφράστριας ενσωματώνουν πραγματολογικές υποσημειώσεις και στον κορμό του κειμένου.

14 Σ.τ.Μ.: Σημείωση της Μεταφράστριας.

αυτονόητων και ανώδυνων μεταφραστικών πρακτικών, όπως είναι οι σημειώσεις της μεταφράστριας.

Η ανθρωποφαγική σκέψη στη μετάφραση

“Tupi or not Tupi, that is the question”.

– Oswald de Andrade, *Manifesto Antropófago*
(1978: 13)

Εάν, στο πλαίσιο του οριενταλισμού, ο κατασκευασμένος “Άλλος” τοποθετείται στην Ανατολή και οικοδομείται ως τέτοιος σε σχέση με τη Δύση, οφείλουμε να επισημάνουμε ότι δεν πρόκειται για τη μοναδική μορφή κατασκευής μιας ετερότητας εντός αποικιοκρατικού πλαισίου. Θα αρκεστούμε, για λόγους έκτασης, σε μία μόνο ακόμα ιστορική πραγματικότητα, που προσφέρει πλούσιο υλικό για τη μεταφρασεολογική σκέψη: την κατασκευή των ιθαγενών πληθυσμών της Κεντρικής και Νότιας Αμερικής είτε ως αγαθών αγρίων είτε ως ανθρωποφάγων (βλ. ενδεικτικά το *Γυμνοί, άγριοι και ανθρωποφάγοι*, του Χανς Στάντεν, 1995, με τον τίτλο να μιλά από μόνος του). Δεν ενδιαφέρει εδώ να εμμείνουμε στις ανθρωπολογικές θεωρήσεις της ανθρωποφαγίας, και για το κατά πόσο το απόλυτο αυτό ταμπού στο δυτικό φαντασιακό στοιχειοθετείται με διαφορετικό τρόπο σε άλλα πολιτισμικά συγκείμενα· ούτε ενδιαφέρει εδώ το πώς οι διδασκαλίες των Ιησουιτών μοναχών κατηχούσαν τις ιθαγενείς φυλές στο πώς συμβολικά να τρώνε το σώμα και να πίνουν το αίμα του Χριστού, και το αν μπορεί να σχετικοποιηθεί αυτή η συμβολική γλώσσα για να συγκριθεί επίσης με μια ανθρωποφαγική πρακτική. Κι αυτό, γιατί η κατασκευή του (γυμνού, άγριου και) ανθρωποφάγου Άλλου λειτουργεί ανεξάρτητα από όλα τα παραπάνω.

Εντούτοις, έχει αξία να μιλήσουμε για την ανθρωποφαγία με τον τρόπο που την έννοια αυτή επανοικειοποιείται ο Βραζιλιάνος συγγραφέας και ποιητής Oswald de Andrade (1890-1954) ξεκινώντας ένα από τα πιο επιδραστικά λογοτεχνικά ρεύματα του ευρύτερου γεωγραφικού χώρου όταν το 1928 έγραψε το Ανθρωποφαγικό Μανιφέστο (*Manifesto Antropófago*) (Andrade, 1978). Σε αυτό, η ανθρωποφαγία

προτάσσεται ως ενωτικός, καθολικός τρόπος *συνύπαρξης και πλησιάζματος* που επιτυγχάνεται με την καταβρόχθιση του Άλλου. Ο Andrade ξεκινά με την παραδοχή ότι “μόνο η ανθρωποφαγία μάς ενώνει. Κοινωνικά. Οικονομικά. Φιλοσοφικά” (Andrade, 1978: 13) (μετάφραση δική μου), για να συνεχίσει αποδομώντας σημαίνοντα ιστορικά και πολιτισμικά γεγονότα, αλλά και σύμβολα του ευρωπαϊκού χώρου, αφομοιώνοντάς τα μέσα από ένα τοπικό (βραζιλιάνικο) πρίσμα. Το αποτέλεσμα δεν είναι ούτε αμιγώς βραζιλιάνικο ούτε και ευρωπαϊκό, αλλά συνεχώς επιλέγει νέα στοιχεία προς αφομοίωση σε ένα μεταβαλλόμενο όλον. Για παράδειγμα, ο συγγραφέας εντάσσει (αναπόσπαστα) την εθνική ταυτότητα σε ένα παγκόσμιο πλαίσιο, κλείνοντας το μάτι στη διαχρονία της παραγωγής πολιτισμού (όχι μόνο του δυτικού κανόνα) με την παροιμιώδη φράση “*Tupi or not Tupi, that is the question*” (ό.π.), όπου βάζει τον Σέξπιρ να συναντά τη φυλή Τουπί, διαγράφοντας μια νέα οντολογία. Σε αυτήν, όπως επισημαίνει η Vieira (1999: 98), ο Andrade μέσα στο *Μανιφέστο* του καταβροχθίζει τον Σέξπιρ, και αφομοιώνει τον *Άμλετ* μέσα στο βραζιλιάνικο συγκείμενο. Το κείμενο του Andrade αναφέρει στη συνέχεια, χαρακτηριστικά: “Κάναμε τον Χριστό να γεννηθεί στην Μπαΐα. Ή στην Μπελέμ της Παρά” (ό.π.: 14) (μετάφραση δική μου). Εδώ αναφέρεται στην πολιτεία της Μπαΐα, και συγκεκριμένα στην πρωτεύουσά της, το Σαλβαντόρ (κυριολεκτικά: Σωτήρας), που ήταν η πρώτη πρωτεύουσα της Βραζιλίας, με έτος ίδρυσης το 1549. Οχτώ χρόνια πριν την δημοσίευση του *Μανιφέστου*, στο Σαλβαντόρ είχε τοποθετηθεί το άγαλμα του Χριστού του Σωτήρα, πριν ακόμα να εγκαινιαστεί το ανάλογο, και σήμερα πολύ γνωστότερο, στο Ρίο ντε Ζανέιρο. Έπειτα, η Μπελέμ είναι βέβαια η πρωτεύουσα της πολιτείας Παρά, η λέξη όμως σημαίνει “Βηθλεέμ”. Κι ένα τρίτο χαρακτηριστικό παράδειγμα: “Ανθρωποφαγία. Η αέναη μεταμόρφωση του ταμπού σε τοτέμ” (ό.π.: 15) (μετάφραση δική μου), ένα κλείσιμο του ματιού και μια αντιστροφή της φροϋδικής θεώρησης του ταμπού και του τοτέμ που αμφισβητεί τη θετικιστική μετατροπή του τοτέμ σε ταμπού στο πλαίσιο μιας λογοκρατούμενης κοινωνίας. Σε όλα τα παραπάνω παραδείγματα, η αφομοίωση είναι καθοριστική και ριζική. Το στοιχείο το οποίο αφομοιώνεται (*καταβροχθίζεται*) είναι ταυτόχρονα αυτό που ενσωματώνεται στη νέα μορφή, ή αλλιώς *μεταγγίζεται* σε αυτήν. Η έννοια της ανθρωποφαγίας όπως χρησιμοποιείται από τον Andrade καταλύει την ιεραρχία, τον

γραμματικό χρόνο και την ιστορική συνέχεια και φαίνεται ικανή να συνενώνει μεταξύ τους κάθε είδους στοιχεία που θεωρεί άξια ενδιαφέροντος.

Ο μεταφραστής, ποιητής και μεταφρασεολόγος Haroldo de Campos (1929-2003) (1970/2006: 234-235) παρατηρεί ότι η ανθρωποφαγία αφορμάται από το μύθο του άγριου ιθαγενή ανθρωποφάγου, παρά από τον μύθο του ευγενούς αγρίου, ανατρέποντας όμως την ερμηνεία του: ο ανθρωποφάγος μπορεί μεν να βιαιοπραγεί τρώγοντας τους εχθρούς, αλλά ταυτοχρόνως επιτελεί και έργο ανθολόγου, εφόσον καταβροχθίζει μόνο τους πιο γερούς και τους ικανότερους από αυτούς, την ουσία των οποίων αφομοιώνει σε ένα ενιαίο σύνολο. Σε αντίθεση με την διαμόρφωση σχέσεων υπεροχής και υποτέλειας μεταξύ πολιτισμού-πηγή και πολιτισμού-στόχου, προς οποιαδήποτε κατεύθυνση, που παρατηρήθηκε στο πλαίσιο της οριενταλιστικής σκέψης, η μεταφορά της ανθρωποφαγίας εντάσσει ακόμα και ακραιφνώς ετερόκλητα στοιχεία στο ίδιο πεδίο, διαρκώς επαναπροσδιορίζοντας όχι μόνο τα ίδια τα επιμέρους στοιχεία αλλά και το πεδίο αυτό καθ'εαυτό.

Στην εφαρμογή της ανθρωποφαγικής λογικής στην μεταφρασεολογία, την οποία ανέπτυξε ο Haroldo de Campos, το πεδίο στο οποίο τελείται η μετάφραση, δηλαδή η γλώσσα, βρίσκεται υπό συνεχή διαπραγμάτευση και επανεφεύρεση. Με παρόμοιο τρόπο με τον οποίο ο ανθρωποφάγος δεν διαχωρίζει το πνεύμα από το σώμα, και για αυτό μπορεί να το καταβροχθίσει (Vieira, 1999: 96), η ανθρωποφαγική σκέψη στη μετάφραση δεν διαχωρίζει τη μορφή του κειμένου από το νόημά του, προτεραιοποιώντας είτε τη διατήρηση της μορφής (π.χ. ομοιοκαταληξία, οπτική ποίηση, ποιητική μορφή κτλ.) είτε την απόδοση του νοήματος στην γλώσσα-στόχο, με επίγνωση ότι ένα από τα δύο στοιχεία θα “θυσιαστεί” (όπως το θέλει να συμβαίνει ο αφορισμός “ωραίες άπιστες”). Όπως σημειώνει ο de Campos, σε αντίποδα των παραπάνω, στην ανθρωποφαγική μετάφραση “μεταφράζεται το ίδιο το σημείο, δηλαδή η μορφή του, η ίδια του η υλικότητα” (de Campos, 1970/2006: 35) (μετάφραση δική μου). Αυτό έχει αποτέλεσμα να *μεταγγίζονται* στο κείμενο-στόχο στοιχεία της μορφής, του “θνητού σώματος” του κειμένου-πηγή, όχι μόνο αυτό που θα μπορούσε κανείς να αποκαλέσει “το πνεύμα του”. Σε αυτό το πλαίσιο, η λεγόμενη “κυριολεκτική μετάφραση”, δηλαδή η μετάφραση του ακριβούς περιεχομένου των σημειωμένων που απαρτίζουν το κείμενο-πηγή, δεν θεωρείται κατ'ανάγκη πιστή μετάφραση, εάν δεν λαμβάνει υπόψη τη μορφή, το σημαίνον (ό.π.).

Σε παρόμοιο τόνο με τον de Campos, ο μεταφραστής και θεωρητικός της μετάφρασης Antoine Berman¹⁵ μίλησε, χρόνια μετά, για τη μετάφραση του *γράμματος*, που δεν είναι η “κατά γράμμα” ή “επί λέξει” μετάφραση μόνο των νοημάτων που φέρουν οι λέξεις και οι φράσεις του πρωτοτύπου κειμένου, αλλά αυτή που λαμβάνει υπόψη τη σχέση μεταξύ σημαίνοντος και σημαινομένου στη γλώσσα-πηγή και προσπαθεί να την αποτυπώσει και στη γλώσσα-στόχο (Berman, 1999/2002: 15-23). Οι δύο αυτές μεταφρασεολογικές προσεγγίσεις συγκλίνουν στο ότι δεν διαχωρίζουν το σημείο σε σημαίνον και σημαινόμενο, συνεπώς δεν λαμβάνουν υπόψη τον λόγο ως κλάσμα. Ο de Campos, και αργότερα στην ίδια πορεία σκέψης και ο Berman, επιφέρουν με αυτόν τον τρόπο μια ρωγμή στην (κυρίαρχα ευρωπαϊκή) μεταφρασεολογική παράδοση που εδραιώνεται στη γλωσσολογική θεωρία του θεωρούμενου ως πατέρα της γλωσσολογίας (τουλάχιστον στον ευρωπαϊκό χώρο) Ferdinand de Saussure (1857-1913), η οποία με τη σειρά της διαχωρίζει το σημείο σε σημαίνον (το πώς ακούγεται ή το πώς αποτυπώνεται οπτικά) και σημαινόμενο (το τι νόημα φέρει) (Saussure, 1995: 97-99). Μέσα από αυτήν τη διαφορετική κοσμοθέαση, η ανθρωποφαγική μετάφραση αναδεικνύεται σε μια διαδικασία αναδημιουργίας, στην οποία το (ανύπαρκτο, ακόμα) μετάφρασμα, έρχεται όχι να αναπαράγει το πρωτότυπο αλλά να συνδιαλαγεί με αυτό, χτίζοντας ένα ενιαίο σύστημα εντός του οποίου και τα δύο συνυπάρχουν με μια σχέση όχι καταγωγική, αλλά αμοιβαιότητας (de Campos, 1970/2006: 34).

Ένα παράδειγμα του είδους των μεταφρασμάτων που μπορεί να προκύψουν από αυτήν τη σχέση μεταφραστική και μεταφράσματος είναι η μετάφραση του *Φάουστ* του Γκαίτε στα πορτογαλικά από τον Haroldo de Campos, με τίτλο *Deus e o diabo no Fausto de Goethe* [Ο Θεός και ο διάβολος στον Φάουστ του Γκαίτε], όπου η ανθρωποφαγική λογική είναι εμφανής ήδη στον τίτλο. Η “τροφή” που αφομοιώνει ο μεταφραστής σε αυτήν την περίπτωση είναι ο τίτλος, ένα κλείσιμο του ματιού στην ταινία *Deus e o diabo na Terra do Sol* [Ο Θεός και ο διάβολος στη Γη του Ηλίου] του Glauber Rocha, πολιτισμική αναφορά προφανής για το βραζιλιανικό αναγνωστικό κοινό (Vieira, ό.π.: 106). Συνάμα, το όνομα του συγγραφέα εμφανίζεται ήδη στον

15 Ο Antoine Berman (1942-1991) ήταν Γάλλος μεταφρασεολόγος, που ως μεταφραστής είχε μεταφράσει στα γαλλικά κομβικά έργα της νοτιοαμερικάνικης λογοτεχνίας όπως το *Yo, el supremo* του Roa Bastos.

τίτλο, καθιστώντας σαφείς τις καταβολές του και ταυτόχρονα δηλώνοντας ότι πρόκειται για μια μετάφραση.

Η προσέγγιση αυτή επαναπροσδιορίζει τόσο πολύ τις μεταφραστικές πρακτικές, είτε αυτές αφορούν τη θεώρηση της σχέσης μεταξύ πρωτοτύπου και μεταφράσματος είτε την ίδια τη χρήση της γλώσσας, που δεν ονομάζεται πάντα μετάφραση από τα ίδια τα υποκείμενα που την τελούν. Καθώς διαγράφει μια διαφορετική σχεσιακότητα, αυτή αποτυπώνεται με πλείστους όσους τρόπους. Για παράδειγμα, ο de Campos συλλαμβάνει την μετάφραση ως μετάγγιση αίματος που, αν ιδωθεί ως τροφή για τη μεταφράστρια, συγγενεύει με τον βαμπιρισμό (de Campos στην Vieira, ό.π.: 95). Ανάλογα με το έργο που μεταφράζει, ο de Campos ονομάζει τη διαδικασία “στιχουργία”, “επανεφεύρεση”, “έργο αναδημιουργίας”, “μεταφώτιση”, “μεθελληνισμό” (ειδικά για τη μετάφραση του Ομήρου) και “ποιητική επανορχήστρωση” (για τη μετάφραση της Τορά), μεταξύ άλλων (Vieira, ό.π.: 96), δημιουργώντας έτσι μια οργανική σχέση με το πρωτότυπο, από την οποία χάνεται η έννοια της υποτέλειας.

Εντάσσοντάς την σε διάλογο με την κριτική θεωρία, η ανθρωποφαγία παρουσιάζει κοινά με την επανορθωτική ανάγνωση της Sedgwick (2002). Η Sedgwick σημειώνει ότι οι επανορθωτικές πρακτικές μπορούν να καταδείξουν τους πολλούς τρόπους με τους οποίους “άτομα και κοινότητες μπορούν να εξάγουν τροφή από τα αντικείμενα ενός πολιτισμού – ακόμα και ενός πολιτισμού του οποίου εκπεφρασμένη επιθυμία είναι να μην τους προσφέρει τροφή” (Sedgwick, 2002: 150-151). Όπως είδαμε παραπάνω, η ανθρωποφαγική μετάφραση έχει πράγματι σκοπό τόσο να λάβει “τροφή” από το πρωτότυπο κείμενο όσο και να παραγάγει ένα μετάφρασμα το οποίο επίσης θα παρέχει “τροφή”. Η ανθρωποφαγική σκέψη αξιοποιεί κάθε πόρο της γλώσσας-στόχου, ενώ παράλληλα την εμπλουτίζει με τις μεταγγίσεις από την γλώσσα-πηγή, σε αρμονία με την “προσθετική και αυξανόμενη” τάση της επιθυμίας για επανορθωτική ανάγνωση (ό.π.: 149).

Είναι σαφές ότι η ανθρωποφαγική προσέγγιση στη μετάφραση διαφέρει άρδην από τις μεταφραστικές πρακτικές των οριενταλιστικών σπουδών οι οποίες εφαρμόζονταν στα έργα που μεταφράζονταν για τις ανάγκες της μητρόπολης. Ίσως το πιο βασικό σημείο διαφοράς είναι ότι η ανθρωποφαγία στη μετάφραση δεν επιδιώκει την επιβολή πάνω στο πρωτότυπο, αλλά τη ριζική συσχέτιση με αυτό, σε ισότιμη

βάση, διασαλεύοντας έτσι την έννοια της πρωτοκαθεδρίας, είτε αυτή συλλαμβάνεται ως η αγνότητα του κειμένου-πηγή είτε ως η υπεροχή της κουλτούρας-στόχου, είτε ως άλλη παραλλαγή. Με αυτόν τον τρόπο, προσφέρει μια αποσταθεροποιητική ματιά και στις ιεραρχικές θεάσεις που αφορούν τον πολιτισμό-πηγή και τον πολιτισμό-στόχο. Μια ανάγνωση της ανθρωποφαγικής μετάφρασης θα μπορούσε να τη λάβει υπόψη ως πρακτική αναδιεκδίκησης και αμφισβήτησης των υποτελειών, αλλά και ως διασαλευτικό γλωσσικό εργαλείο δυνάμει του οποίου η μεταφραστική δραστηριότητα αναλαμβάνει σε πλήρες εύρος τη δημιουργική της διάσταση ως τρόπος παραγωγής λόγου, αλλά και ως εργαλείο γλωσσικού αναστοχασμού (de Campos, 1970/2006: 46),

Πριν κλείσουμε την ενασχόλησή μας σε αυτό το κεφάλαιο με τη σχέση μεταξύ μετάφρασης και μετα-αποικιακής κριτικής, είναι χρήσιμο να επισημάνουμε ότι η κατασκευή του σώματος γνώσεων των συστημάτων παραγωγής γνώσης της αποικιοκρατίας δεν συνέβη άπαξ, παρά είναι συνεχιζόμενη, στο μέτρο που η επαφή με το αντικείμενο αναζωπυρώνεται, και στο βαθμό που ολοένα περισσότερα άτομα αλληλεπιδρούν με αυτό. Σύμφωνα με τον Said (2001/2006: 323), ακόμα και ένα “αδρανές αντικείμενο” (και εν προκειμένω εξετάζει ένα λογοτεχνικό κείμενο, αλλά θα μπορούσαμε ως αδρανή να σκεφτούμε και μια πραγματεία, ένα παλιό ιστορικό βιβλίο ή ακόμα και ένα χάρτη των συνόρων κάποιας αυτοκρατορίας) παίρνει ένα τμήμα της ταυτότητάς του μέσα από την αλληλεπίδραση της παρούσας στιγμής και της επαφής που καλλιεργούν μαζί του τα άτομα που σχετίζονται με αυτό σε βάθος χρόνου. Στο σήμερα, εάν εξετάσουμε την κίνηση του πολιτισμικού κεφαλαίου, διαπιστώνουμε την τάση του να ρέει από το κέντρο προς την περιφέρεια, κάτι που ισχύει και για τη λογοτεχνική παραγωγή, εφόσον έχει παρατηρηθεί επισταμένα ότι οι γλώσσες που εξάγουν μεγαλύτερο μέρος λογοτεχνικής παραγωγής μέσω μεταφράσεων και εκδόσεων στο εξωτερικό, όπως είναι τα αγγλικά, είναι αυτές προς τις οποίες οι μεταφράσεις κατέχουν μικρό ποσοστό στις συνολικές εκδόσεις (Heilbron & Sapiro, 2007: 8). Το ακριβώς αντίθετο ισχύει γλώσσες με μικρό αριθμό ομιλητών (αυτές που η Παριανού ονομάζει *minor languages* ή μικρές γλώσσες, στις οποίες συμπεριλαμβάνονται και τα ελληνικά) (Paριανού, 2009: 13-14). Μία ανάγνωση της ροής αυτής του πολιτισμικού κεφαλαίου, που δεν είναι ασύνδετη με τη ροή του οικονομικού κεφαλαίου, μπορεί να ανιχνεύσει τις διόδους που διαμορφώθηκαν από την αποικιοκρατία και τον ιμπεριαλισμό οι οποίες εξακολουθούν να επηρεάζουν,

μετασηματισμένες και εκσυγχρονισμένες, τον σύγχρονο κόσμο (βλ. Said 1993: 4-6). Με τη σειρά του, αυτό εγείρει ερωτήματα όχι μόνο όσον αφορά τον όγκο των έργων που μεταφράζονται, αλλά και τον τρόπο με τον οποίο μεταφράζονται.

Η μετα-αποικιακή θεωρία προσφέρει διαφωτιστικές θεωρήσεις σχετικά με τις διαδικασίες κατασκευής ετεροτήτων και δημιουργίας υποτελειών, καθώς και με την εγγραφή τους στη γλώσσα, η εμπέδωση όμως όλων των παραπάνω μέσα από τη γλώσσα και η εργαλειοποίησή τους μέσω της μετάφρασης δεν αποτελεί αποκλειστικότητα της, όσο και αν υπήρξε αδιαμφισβήτητα σημαντικό εργαλείο της. Για την εξοικείωση με τους μηχανισμούς ετεροποίησης και με τις πολλαπλές διαφορετικότητες, θα τολμούσαμε να προτείνουμε ακόμα ότι η ντερινταϊκή *διαφορά* (Derrida, 1972/1982: 1-28) παρουσιάζει επίσης ενδιαφέρον ως θεωρητικό εργαλείο για τη μετάφραστρια. Η *διαφορά* καλεί σε έναν αναστοχασμό πάνω στα όρια του γλωσσικού, λόγω της ορθογραφίας της αλλά και λόγω του ότι δεν πρόκειται ούτε για έννοια ούτε για λέξη, παρά για συναρμογή (*assemblage*). Κυρίως όμως, η διαφορά μας προσκαλεί να εξετάσουμε τη γένεση των διαφορών και τη σχέση μεταξύ τους, τις διαφορές μεταξύ των διαφορών σε ένα πλαίσιο στο οποίο το νόημα δύναται να ανασταλεί, να αποδομηθεί, μια κριτική ματιά σκόπιμη στη διαδικασία της μετάφρασης. Όσον αφορά, τέλος, τις δύο μεταφρασεολογικές θεάσεις που εξετάσαμε εδώ, τις οριενταλιστικές μεταφράσεις και την ανθρωποφαγική μετάφραση, διαπιστώνουμε ότι αυτές εκτείνονται πέρα από τους προβληματισμούς περί θεσιακότητας με τους οποίους ξεκινήσαμε, και καταδεικνύουν ότι κατά τη μεταφραστική διαδικασία δύνανται να δημιουργηθούν διαφορετικού είδους σχεσιακότητες μεταξύ του κειμένου-πηγή και του κειμένου-στόχου, της κουλτούρας-πηγή και της κουλτούρας-στόχου, περιλαμβάνοντας ή όχι την μετάφραστρια.

4. Μετάφραση, φύλο, σχεσιακότητα

Φεμινιστικές προσεγγίσεις στη μετάφραση

*“About pronouns and sex English leaves its options open
in practice each I
has all the options
you is he or she
I is sexless
there’s no difference
and all things are it – not man not woman
no need to think before relating to sex
Hebrew is a sex maniac
Hebrew discriminates for and against
is forgiving, gives privileges
with a big gripe from the exile
in plural men have the right of way
it’s a thin line it’s a big secret
in the singular chances are equal
who says it’s a lost case [...]”*

– Yona Wallach, *Hebrew*
[απόσπασμα] (1997)

Μια ακόμα σφαίρα νοήματος, υπαρκτή αλλά όχι πάντοτε κατ’ ανάγκη ορατή στην παραγωγή λόγου, στην οποία αξίζει να σταθούμε είναι η διάσταση του φύλου. Η συνομιλία μετάφρασης και φύλου είναι διττή: μπορεί να γίνει μέσω της μελέτης της γλωσσικής δήλωσης του φύλου με αφορμή τη μεταφραστική διαδικασία, αλλά και μέσω της εξέτασης της διάστασης του φύλου σε συνομιλία με τη μεταφραστική θεωρία. Ο διάλογος μεταξύ της μεταφρασεολογίας και των σπουδών φύλου εντάσσεται και αυτός στην “πολιτισμική στροφή” της μεταφρασεολογίας, με

μεταφράσεις που τοποθετούν τον παράγοντα του φύλου ως κεντρικό να εντοπίζονται σε μεταφράσεις από φεμινιστικές ομάδες στο Κεμπέκ ήδη τη δεκαετία του '70 (Simon, 1996: 13). Ακόμα, δύναται να εξεταστεί και η θεσιακότητα του ατόμου που μεταφράζει σε σχέση με το φύλο, όπως αναφέραμε ότι συνέβη στην περίπτωση της μετάφρασης του έργου της Amanda Gorman. Παρόλα αυτά, στο παρόν υποκεφάλαιο δεν θα μας απασχολήσει τόσο η θεσιακότητα σε σχέση με το φύλο, όσο η σχέση που δομεί το άτομο που μεταφράζει με έμφυλα ερωτήματα όταν αυτά αφορούν τον λόγο.

Η εγγραφή του φύλου στη γλώσσα είναι μία από τις πρώτες παραδοχές της φεμινιστικής προσέγγισης στη μετάφραση, που επιδίδεται σε μια προσπάθεια απόδοσης του νοήματος χωρίς να εξαλείφει ειδικά το θηλυκό γραμματικό γένος εις βάρος ενός συμπεριληπτικού, “οικουμενικού” αρσενικού – ίσα-ίσα, ανά περιπτώσεις, προβάλλοντάς το εμπρός. Στο επιδραστικό “Feminist Translation: Context, Practice and Theories”, η Luise von Flotow (1991) αφορμάται από την αναζήτηση ισοδυναμίας για μία μόνη φράση για να μιλήσει για πρακτικές φεμινιστικής μετάφρασης. Η φράση αυτή είναι: “Ce soir j’entre dans l’histoire sans relever ma jupe” (von Flotow, 1991: 69), της οποίας η μετάφραση προς τα αγγλικά, ακριβής προς το περιεχόμενο των σημειωμένων της φράσης-πηγή θα είχε ως: “This evening I’m entering history without pulling up my skirt” (ό.π.: 70) [λέξη προς λέξη μετάφραση στα ελληνικά: “Απόψε μπαίνω στην ιστορία χωρίς να σηκώσω τη φούστα μου”]. Για την von Flotow, η μετάφραση αυτή είναι ορθή από άποψη λεκτικής ισοδυναμίας ή νοηματικής πιστότητας, αλλά δεν είναι αυτή που θα έδινε μια φεμινίστρια μεταφράστρια (ό.π.: 69). Αντιπροτείνει την απόδοση “This evening I’m entering history without opening my legs” [“Απόψε μπαίνω στην ιστορία χωρίς να ανοίξω τα πόδια μου”], η οποία κατά την von Flotow είναι όχι μόνο αποδεκτή αλλά και ευκαία, καθώς δίνει έμφαση στο συγκεκριμένο μέσα από την σκοπιά του φύλου (ό.π.: 70).

Η φεμινιστική προσέγγιση στη μετάφραση εκκινεί λαμβάνοντας υπόψη τους μη γλωσσικούς παράγοντες που μπορούν να διαδραματίσουν ρόλο στην παραγωγή (μεταφραστικού) λόγου (ό.π.), στοχεύοντας στην αναδιεκδίκηση και τη μεταμόρφωση του γλωσσικού χώρου (Simon, 1996: 15). Οι μεταφραστικές πρακτικές αναδιεκδίκησης που προτείνει η φεμινιστική προσέγγιση παρουσιάζουν κάποια κοινά στοιχεία με την ανθρωποφαγική μετάφραση, καθώς η μετάφραση συμπεριλαμβάνει μεταμορφωτικές διαδικασίες, οι οποίες *μεταγγίζουν* τη διάσταση του φύλου κατά τη

διάρκεια της μεταφραστικής πράξης. Απέχει όμως από το να μπορεί να χαρακτηριστεί ανθρωποφαγική μετάφραση αυτή καθ'εαυτή, καθώς αυτό που μεταγγίζεται στο μετάφρασμα δεν είναι αποκλειστικά ή κατ'ανάγκη η μορφή, αλλά η θυμική, συναισθηματική (affectual) σχέση με το σημαινόμενο ιδωμένη από μια έμφυλη σκοπιά. Για παράδειγμα, στο παραπάνω απόσπασμα η οπτική υπογραμμίζει την διάσταση της έμφυλης υποτέλειας, εγγράφοντάς την στο μετάφρασμα. Για την εγγραφή αυτή, πέρα από το σημαινόμενο της πρωτότυπης φράσης αποτυπώνεται όχι τόσο το σημαίνον (το μπερμανικό “γράμμα” ή η ανθρωποφαγική “μορφή”), αλλά μάλλον η συναισθηματική σχέση που έχει χτίσει με το σημαινόμενο η μεταφράστρια ως έμφυλο υποκείμενο.

Η Luise von Flotow εντοπίζει τρεις κύριες φεμινιστικές μεταφραστικές πρακτικές: την συμπλήρωση, την προσθήκη εισαγωγικών σημειωμάτων (ή υποσημειώσεων) και την κειμενοπειρατεία (hijacking) (1991: 74-80). Η συμπλήρωση είναι στρατηγική που εφαρμόζεται στη μετάφραση μεταξύ γλωσσών με ανόμοιους γραμματικούς κανόνες όσον αφορά τα γραμματικά γένη, όπως είναι τα ελληνικά και τα αγγλικά. Σε αυτόν τον συνδυασμό γλωσσών, το γένος σε πολλές περιπτώσεις χάνεται (αποκρύπτεται ή αποσιωπάται) στη μετάφραση. Στη μετάφραση από γλώσσες με περιορισμένη έμφυλη δήλωση προς γλώσσες όπου το φύλο δηλώνεται με μεγαλύτερη συχνότητα (όπως είναι η μετάφραση από τα αγγλικά στα ελληνικά), η μεταφράστρια οφείλει να είναι εξασκημένη ώστε να διακρίνει ότι διαθέτει παραπάνω από μία γραμματική επιλογή για να δηλώσει το φύλο. Η δεύτερη μεταφραστική πρακτική που ξεχωρίζει η von Flotow, η προσθήκη εισαγωγικών σημειώσεων ή υποσημειώσεων, είναι μια πρακτική όχι άγνωστη στις μεταφράστριες, όπως είδαμε και πιο πάνω, η οποία μπορεί να διαλευκάνει σημεία του πρωτοτύπου, των μεταφραστικών επιλογών ή και του ίδιου του μεταφράσματος – εάν και ενέχεται σε αυτήν η πιθανότητα υπερερμηνείας (βλ. σελ 27-31 της παρούσας εργασίας). Σε αντίθεση με τις υποσημειώσεις που έχουν στόχο τη διαλεύκανση στοιχείων πολιτισμού, οι υποσημειώσεις στο πλαίσιο φεμινιστικών μεταφράσεων μπορούν επίσης να τονίσουν γραμματικά στοιχεία της γλώσσας-πηγή που αφορούν το φύλο, όσο και να εκθέσουν φεμινιστικές μεταφραστικές στρατηγικές, μεταξύ όλων των άλλων. Τέλος, η κειμενοπειρατεία είναι ίσως η πλέον δημιουργική (και ίσως η πλέον διασαλευτική) πρακτική, καθώς σκοπό της έχει την “θηλυκοποίηση” του κειμένου-

στόχου ως πολιτικό πρόταγμα, ανεξάρτητα από το κείμενο-πηγή. Η κειμενοπειρατεία παρουσιάζει επίσης μεγάλη συγγένεια με την ανθρωποφαγία, καθώς αφομοιώνει στο πλαίσιο της φεμινιστικής μετάφρασης, τρέφοντάς την, το κείμενο-πηγή. Όπως έγινε σαφές και μέσα από το παράδειγμα της μετάφρασης του “Ce joir j’entre dans l’histoire sans relever ma jure”, η κειμενοπειρατεία μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως ριζικά κριτικός τρόπος συνειδητοποίησης της εγγραφής της έμφυλης διάστασης στη γλώσσα, ως χρήσιμη μεταφραστική άσκηση, και ως τρόπος δήλωσης συν-αισθηματικών δεσμών που αφορούν το φύλο κι εγγράφονται στα κείμενα που μεταφράζονται. Μπορεί, ακόμα, να λειτουργήσει ως εργαλείο για τη δημιουργία χώρου αναδιεκδίκησης των έμφυλων συν-αισθηματικών δεσμών που δημιουργούνται με το κείμενο, και για τη δημιουργία νέων. Οι φεμινιστικοί προβληματισμοί στη γλώσσα, εν γένει, μπορούν να καταστήσουν σαφείς όχι μόνο γραμματικές γλωσσικές δομές αλλά και υπολανθάνουσες εννοιολογικές κατασκευές με έμφυλες απολήξεις καθώς και έμφυλες αποσιωπήσεις εγγεγραμμένες στον λόγο, δίνοντας τη δυνατότητα αμφισβήτησής τους κατά τη μετάφραση.

Η μετάφραση ως δίπολο ή ως άλλη σχέση

“[...] Σε τι θα βοηθούσε η οποιαδήποτε γραμματική

την ώρα εκείνη; Έπιασα το χέρι του, το κράτησα σφιχτά

– δεν είναι κάτι που συνηθίζεται στη Μέση Ανατολή –

και είπα, Θα δουλέψω τ'αραβικά μου, νιώθοντας λύπη

για την καλή κι αυστηρή του καρδιά, όμως αργότερα στον γλιστερό δρόμο
έκανε νόημα σ'έναν ταξιτζή φωνάζοντας Πόνε! και κείνος σταμάτησε
σε κάθε γλώσσα και άνοιξε τις πόρτες του”.

– Naomi Shihab Nye, *Αραβικά*

[απόσπασμα] (1994/2021: 156)

Πέρα από την κατασκευή της γλώσσας, η φεμινιστική θεωρία μπορεί να συνομιλήσει με την μεταφρασεολογία στο πώς οργανώνεται η σύλληψη της μετάφρασης ως εμπειρίας. Το μεταφραστικό ενέργημα ως συν-αισθηματικός τόπος έχει προσεγγιστεί ανά τους αιώνες με διαφόρων ειδών παρομοιώσεις παρά με ορισμούς, καταδεικνύοντας την συν-αισθηματική σχέση μεταξύ μεταφράστριας και μετάφρασης. Έχουμε θίξει στα προηγούμενα κεφάλαια τις απόψεις περί μετάφρασης και προδοσίας μέσω του *traduttore, traditore*, καθώς και τη σεξιστική σύλληψη των “ωραίων άπιστων”. Η Simon (1996: 1-2) καταφέρεται εναντίον των συλλήψεων που θέλουν τη μετάφραση ατελή, άπιστη ή υποδεέστερη σε σχέση με το πρωτότυπο και τη συνδέουν για αυτό το λόγο με το θηλυκό γένος. Πράγματι, στο *Μετά τη Βαβέλ*, ο George Steiner (2004/1976) περιγράφει την μετάφραση ως διείσδυση στην ξένη κουλτούρα, μια πράξη βίαιη της οποίας τη αγριότητα ο μεταφραστής καλείται στη συνέχεια να μετριάσει με την σύνθεση των νοημάτων στο μετάφρασμα. Το μοντέλο του Steiner δύσκολο είναι να μη φέρει στο μυαλό το *La Pénétration d’Afrique*, κι ακόμα και αν δεν το κάνει είναι δύσκολο να αποφευχθούν συνειρμοί που συγκροτούν

τη γλώσσα της μετάφρασης ως τρόπο κατάκτησης, επίθεσης στα μύχια, ή ως μια πράξη επιβολής. Αυτές οι θεάσεις της μετάφρασης συγκροτούν μια συν-αισθηματική προσέγγιση που θέτει την μετάφραση σε εκ προοιμίου συγκρουσιακή θέση με το πρωτότυπο, τη μεταφράστρια σε θέση υποδεέστερη από αυτή της λογοτέχνης, παγιώνοντας ιεραρχίες σε πλήθος επιπέδων.

Στον προβληματισμό μας, στην αρχή της εργασίας, πάνω στον διάλογο σχετικά με την επιλογή μαύρων μεταφραστριών για τη μετάφραση του *The Hill We Climb* της Amanda Gorman, αναρωτηθήκαμε για το πώς η επιλογή αυτή μπορεί να αποτελέσει έναν τρόπο να λάβει ορατότητα το έργο των μαύρων μεταφραστριών, με αφορμή το έργο μιας μαύρης λογοτέχνης. Σε αυτή την περίπτωση, η μετάφραση σκόπιμα συνδέθηκε, μεταξύ άλλων, και με τις θηλυκότητες, προκειμένου να αναδειχθούν γυναίκες μεταφράστριες, διαμορφώνοντας ένα αίτημα για κοινές θεσιακότητες κατά προτεραιότητα. Πάνω σε αυτό, ειπώθηκε από άτομα όπως ο μεταφραστής προς τα καταλανικά ότι αυτή η επιλογή δεν κάνει τίποτε άλλο από το να δημιουργεί άλλον ένα διαχωρισμό ή δίπολο. Μέσα από αυτή όμως μπορούμε να δούμε ότι προέκυψε ένα σώμα μεταφραστριών (αλλά και ορισμένων μεταφραστών) παγκοσμίως που κλήθηκαν να εργαστούν όχι με πρώτη προϋπόθεση την ικανότητά τους να διεισδύουν σε ένα ξένο κείμενο, αλλά με την υπόθεση ότι η θεσιακότητά τους θα μπορεί να τους επιτρέψει να συσχετιστούν με οικεία για αυτές χαρακτηριστικά του κειμένου.

Εάν η υπόθεση αυτή φώτισε τη θέση από την οποία τελείται η μετάφραση ως τρόπος παραγωγής λόγου, υπολανθάνει επίσης σε αυτήν ότι η μεταφραστική διαδικασία μπορεί να στηριχθεί όχι στην επίπονη κατανόηση (ή κατάκτηση) του γλωσσικά ή πολιτισμικά ξένου στοιχείου, αλλά στην προσέγγιση του συν-αισθηματικά οικείου. Θεωρούμε ότι αυτή η μετατόπιση μπορεί να είναι σημαντική στο μέτρο που μπορεί να δομήσει μια διαφορετική, αμοιβαία σχέση μεταξύ του πρωτοτύπου και του μεταφράσματος αλλά και του ατόμου που συνομιλεί με αυτά.

Μια μη ιεραρχική ματιά είναι αυτή που προτείνει ο Berman (1999/2002), όταν περιγράφει την μετάφραση ως πράξη πλησιάσματος χωρίς το στοιχείο της επιβολής. Ο Berman προβληματοποιεί την ίδια τη σύλληψη του νοήματος, εφόσον αυτή συμβαίνει στη γλώσσα προς την οποία γίνεται η μετάφραση, με συνέπεια να απεκδύει το κείμενο-πηγή από όλα τα στοιχεία του που δεν μπορούν να μεταβιβαστούν στη

γλώσσα-στόχο (ό.π.: 35). Με αυτόν τον τρόπο, η σύλληψη του νοήματος απορρίπτει, αποκρύπτει, αποσιωπά ή εκλαϊκεύει τα ξένα στοιχεία, επιβάλλοντας πάνω σε αυτά ως μέσο για τη νοηματική τους εξήγηση τη γλώσσα-στόχο, αντί να χρησιμοποιεί τη γλώσσα-στόχο ως μέσο έκφρασης των ξένων στοιχείων ή ως τρόπο μαθητείας στα ξένα στοιχεία (ό.π.: 70). Για τον Berman, η μετάφραση που θέτει ως κύριο στόχο την κατασκευή ενός συνεκτικού νοήματος είναι και η κυρίαρχα διαδεδομένη μεταφραστική πρακτική, την οποία ταυτόχρονα χαρακτηρίζει και ως “καταστροφή του γράμματος” (ό.π.: 64) – όπου ως γράμμα θα μπορούσαμε να συνοψίσουμε τη συν-αισθηματική σχέση μεταξύ του νοήματος και των σημαινόντων στη γλώσσα-πηγή¹⁶. Αν και θεωρεί “καταστροφή του γράμματος” την μετάφραση-κυνήγι του νοήματος, παραδέχεται ότι η καταστροφή είναι μία από τις δυνατές σχέσεις που μπορούν να αναπτυχθούν με τα γραπτά έργα (ό.π.). Παρόλα αυτά, στη θέση της σχέσης καταστροφής, προτείνει μια σχεσιακότητα που ονομάζει “φιλοξενία των λέξεων”, ένα πλησίασμα που στηρίζεται στην ιδέα ότι στη γλώσσα-στόχο μπορεί να ενταχθεί, να φιλοξενηθεί, ο Άλλος ως Άλλος, χωρίς προσπάθεια αφομοίωσης, απαλοιφής ή επιβολής (ό.π.: 71-72). Η φιλοξενία των λέξεων είναι μια σχέση που απαιτεί από τη μεταφράστρια να ανοίξει στον Άλλο, στον Ξένο, τον γλωσσικό της χώρο, λαμβάνοντας σοβαρά υπόψη όχι την ερμηνεία του πνεύματος του κειμένου αλλά τη διατήρηση του γράμματος (ό.π.: 72-73). Ο θεωρητικός τονίζει ότι αυτή η σχέση έρχεται σε αντίθεση με τις οικειοποιητικές και προσαρτητικές τάσεις του Δυτικού Κόσμου, μέσω των οποίων η μετάφραση διαμορφώνεται ως επιβολή και εξήγηση (ό.π.: 72). Όπως είδαμε και στο προηγούμενο κεφάλαιο (βλ. σελ. 32-38), η θέαση αυτή, που στηρίζει τη μεταφραστική εμπειρία στην ανάπτυξη μιας ισότιμης σχεσιακότητας, έχει κοινά στοιχεία και με την ανθρωποφαγική μετάφραση, καθώς αυτή έχει ως στόχο να εντάξει το πρωτότυπο και το μετάφρασμα σε ένα κοινό πεδίο, στο οποίο το μετάφρασμα δεν δύναται να είναι ατελές, παρά να τρέφεται από το πρωτότυπο και να το κρατά σε ενεργή διαλογική θέση. Η ιεραρχία, και στις δύο

16 Για παράδειγμα, στην περίπτωση της μετάφρασης παροιμιών και εκφράσεων, ο θεωρητικός παρατηρεί ότι είναι δυνατό να βρεθούν ισοδύναμες νοηματικά εκφράσεις που χρησιμοποιούνται σε παραπλήσιες συνθήκες και στη γλώσσα-στόχο. Παρόλα αυτά, αξίζει να ληφθεί υπόψη ότι οι παροιμίες υποβάλλουν εικόνες, αισθητηριακές και θυμικές συνδέσεις, που με την μετάφραση μοναχά του νοήματος κατά πάσα πιθανότητα αποσιωπούνται, πλήττοντας έτσι την ευγλωττία του κειμένου. Ο Berman τονίζει ότι το κυνήγι για την ανεύρεση ισοδύναμων φράσεων οδηγεί σε αντικατάσταση, όχι σε μετάφραση (Berman, 1999/2002: 62).

περιπτώσεις, είναι μόνο χρονική, καθώς η ματιά αυτή στη μετάφραση θέτει και τα δύο έργα σε ενεργό διάλογο.

Δίπλα σε αυτές τις θεωρήσεις, που σκιαγραφούν εναλλακτικές σχεσιακότητες στη μετάφραση, έρχεται και αυτή της Gayatri Chakravorty Spivak στο δοκίμιό της *The Politics of Translation* (1993), στο οποίο η μετάφραση αναδεικνύεται ως διαδικασία μέσω της οποίας η μεταφράστρια αφήνεται να παραδοθεί στο πρωτότυπο (ό.π.: 180). Η Spivak περιγράφει τη μετάφραση ως μια εμπειρία αναζήτησης του Άλλου εντός του ίδιου του Εαυτού (ό.π.: 179) – μία προσέγγιση που ενδέχεται να είχε απασχολήσει, ηθελημένα ή αθέλητα, τους εκδοτικούς οίκους που αναζητούσαν μεταφράστριες για το έργο της Gorman. Η Spivak συμφωνεί με τον Berman στο ότι η μετάφραση δεν εδράζεται στην αντικατάσταση και αναπαραγωγή των νοημάτων· συγκεκριμένα για τη φεμινίστρια μεταφράστρια, η θεωρητικός ξεχωρίζει τη γλώσσα ως εργαλείο για την ανίχνευση της έμφυλης εμπρόθετης δράσης (ό.π.), εφιστώντας την προσοχή στο ότι η εμπρόθετη δράση μπορεί να εκφράζεται έμφυλα με διαφορετικό τρόπο σε διαφορετικές γλώσσες, ανάλογα με το πολιτικό-ιστορικό συγκείμενο (ό.π.: 179-180). Η Spivak επιστρά την προσοχή στην διαδικασία της στενής, προσεκτικής ανάγνωσης, καθώς θεωρεί την μετάφραση ως την πιο βαθιά αναγνωστική πράξη, και την ανάγνωση μια διαδικασία στην οποία η μεταφράστρια οφείλει, αφοπλιστικά, να παραδίδεται (ό.π.: 183) – να αφήνει το κείμενο να την οδηγήσει, αντί να προσπαθεί να καθοδηγήσει εκείνη το κείμενο. Όσον αφορά την έμφυλη διάσταση της μετάφρασης, αλλά και τη θεσιακότητα, η θεωρητικός υπογραμμίζει πως το γεγονός ότι μια μεταφράστρια και μια συγγραφέας μπορεί να μοιράζονται το ίδιο φύλο δεν εγγυάται μια επιτυχημένη μετάφραση, καθώς δεν υπάρχει μια αδιάσπαστη έκφραση της γυναικείας εμπειρίας – για την προσέγγιση των διαφορετικών εμπειριών, είναι απαραίτητη η εκμάθηση και η στενή ανάγνωση της γλώσσας τους, με την έννοια της παράδοσης στην γλώσσα αυτή (ό.π.). Η θέαση αυτή της Spivak αποδομεί το σκεπτικό ότι μοναχά η θεσιακότητα είναι επαρκές στοιχείο για την επιτυχή μεταφραστική προσέγγιση ενός κειμένου, με ό,τι αυτό συνεπάγεται και για την περίπτωση των μεταφράσεων της Gorman. Ακόμα, η προσέγγιση της Spivak στη μετάφραση δεν εστιάζει σε έναν σκοπό, όπως θα ήταν η διείσδυση στο νόημα – αντιθέτως, δεν στοιχειοθετεί τη μετάφραση ως διεργασία κυρίαρχα ερμηνευτική. Όπως είδαμε προηγουμένως και στον de Campos αλλά και στον

Berman, αυτό που προτείνεται εδώ είναι η ανάπτυξη μιας σχεσιακότητας, από την πλευρά της μεταφράστριας, με το πρωτότυπο κείμενο, το οποίο φέρνει σε διάλογο με το μετάφρασμα. Τη διαδικασία αυτή χαρακτηρίζει ερωτική, προσιδιάζοντας την παράδοση στο κείμενο με ένα είδος αγάπης, η οποία υπαγορεύει, μέσα από τα όρια της γλώσσας του πρωτοτύπου, τη δόμηση μιας διαφορετικής σχέσης με τη γλώσσα (Spivak, ό.π.).

Μέσα από την ως τώρα πορεία μας, που ξεκίνησε από τον προβληματισμό σχετικά με τη θέση της μεταφράστριας ως προς το κείμενο, καταλήγουμε στον ρόλο της σχέσης που αναπτύσσει η μεταφράστρια με το κείμενο. Αν η θεσιακότητα, όσο κι αν είναι συνειδητοποιημένη, είναι τυχαία, η σχεσιακότητα είναι μια ηθελημένη διαδικασία που εξαρτάται από την επιθυμία και την ενεργή προσπάθεια που καταβάλλει η μεταφράστρια, ως ενεργό, πολιτικό και ιστοριοποιημένο υποκείμενο με εμπρόθετη δράση. Η μεταφορά και η παγίωση πολιτικών ερμηνείας μέσω της μετάφρασης, αν και μπορεί να επηρεαστεί από τη θεσιακότητα, εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τη σχεσιακότητα. Στη συνέχεια, θα προσπαθήσουμε να χαρτογραφήσουμε τρόπους μέσω των οποίων θα μπορεί να ανιχνευθεί η σχεσιακότητα και ο τρόπος με τον οποίο μπορεί να επηρεάσει τον χειρισμό ιδεολογικά φορτισμένων στοιχείων μέσα από τη μετάφραση.

Μεθοδολογία

*“It’s like a schoolhouse
of little words,
thousands of words.
First you figure out what each one means by itself,
the jingle, the periwinkle, the scallop
full of moonlight.*

Then you begin, slowly, to read the whole story”.

– Mary Oliver, *Breakage*
[απόσπασμα] (2005: 32)

Στα προηγούμενα κεφάλαια επιχειρήσαμε να χαρτογραφήσουμε πολλαπλούς τρόπους σύνδεσης της μεταφρασεολογίας με την πολιτισμική κριτική, με πεδία εκτός του αυστηρά γλωσσικού τα οποία διαμορφώνουν τόσο το μετάφρασμα όσο και τις μεταφράστριες. Ακόμα, προσεγγίσαμε μέσω της υπάρχουσας βιβλιογραφίας τρόπους θέασης της μετάφρασης και προσέγγισης της μεταφραστικής διαδικασίας (ως διείσδυση, ως φιλοξενία, ως πράξη αγάπης, ως ανθρωποφαγία), που υποδηλώνουν την ανάπτυξη συν-αισθηματικών δεσμών μεταξύ μεταφραστριών και μετάφρασης. Εξετάζοντας την παραγωγή του μεταφραστικού λόγου με το βλέμμα σε παράγοντες όχι αυστηρά γλωσσικούς, έρχεται στην επιφάνεια η συνειδητοποίηση ότι ο λόγος παράγεται στο πλαίσιο ευρύτερων πολιτικών συγκειμένων. Ο λόγος μπορεί να παράγεται στο πλαίσιο μιας θεσμοποιημένης επιβολής εξουσίας (π.χ. η παραγωγή των πρώτων αγγλικών μεταφράσεων του Ομάρ Καγιάμ είναι αλληλένδετη με την βρετανική αποικιοκρατία και την κατασκευή του περσικού πολιτισμού ως υποδεέστερου σε σχέση με τον αγγλοσαξονικό), αλλά και μπορεί να αποτελεί πράξη αμφισβήτησης και διασάλευσης ήδη υπάρχοντων ιεραρχιών και μηχανισμών εξουσίας (π.χ η ανάπτυξη φεμινιστικών προσεγγίσεων στην παραγωγή λόγου δίνει στη μετάφραση την δυνατότητα να λειτουργήσει ως αναστοχασμός ή και τρόπος

αντίστασης στην αποσιώπηση του θηλυκού φύλου, στο μέτρο που εκδηλώνεται ακόμα και γραμματικά). Αν και συχνά το μοναδικό στοιχείο που μένει προς ανάγνωση και προς ανάλυση είναι το εκάστοτε κείμενο, η πορεία μας μέχρι εδώ μάς έχει καταστήσει σαφές ότι το κείμενο είναι ο τελευταίος σταθμός μιας μεγάλης διαδικασίας. Ο Said παρατηρούσε ότι ακόμα και πεπειραμένοι ερευνητές της κριτικής θεωρίας αγνοούν τον ιμπεριαλισμό (1993: 63), και σε αυτόν τον τόνο καλούμαστε εδώ να αναρωτηθούμε με ποιον τρόπο μπορούμε να λάβουμε υπόψη την εγγραφή πολιτικών ερμηνειών (του ιμπεριαλισμού, της πατριαρχίας, των δυναμικών ετεροποίησης και επιβολής ισχύος, κτλ.) στην παραγωγή μεταφραστικού λόγου.

Για την ανίχνευση των παραπάνω, κρίνουμε σκόπιμο να αναλύσουμε ένα μεταφρασμένο έργο, ως μελέτη περίπτωσης. Η μελέτη μας θα αξιοποιήσει εργαλεία μεταφρασεολογικής κριτικής, προσπαθώντας να εντάξει σε αυτά τρόπους ανάγνωσης που θα καθιστούν προσβάσιμα και στοιχεία που δεν αποτυπώνονται κατ'ανάγκη στο κείμενο, ή που δεν είναι αυστηρά γλωσσικά.

Για την ανάλυση και αξιολόγηση του μεταφραστικού λόγου, πλήθος θεωρητικών έχουν σε βάθος δεκαετιών προτείνει διαφορετικές μεθόδους που στηρίζονται στη σύγκριση του πρωτοτύπου και του μεταφράσματος, με διαφορετική ανά περίπτωση εστίαση. Σε αυτό το σημείο, αξίζει να αναφερθούμε σε κάποιες από τις πλέον επιδραστικές από αυτές, ανιχνεύοντας το πεδίο που επισκοπούν και τις κριτικές δυνατότητες που παρουσιάζουν για την ανίχνευση της εγγραφής μη γλωσσικών παραγόντων στην παραγωγή μεταφραστικού λόγου.

Οι θεωρητικοί Jean-Paul Vinay και Jean Dalbernet (1958/1972, για συνοπτική περιγραφή βλέπε επίσης και Munday, 2004: 99-106), στο έργο τους *Stylistique comparée du français et de l'anglais* [Συγκριτική υφολογία της γαλλικής και της αγγλικής] (ό.π.), αντιπαρέβαλαν πρωτότυπα και μεταφράσματα στα αγγλικά και τα γαλλικά με σκοπό να ανιχνεύσουν τις γλωσσικές αλλαγές που συμβαίνουν κατά τη μετάφραση. Μέσα από αυτές τις αλλαγές, που ονομάζουν “μεταφραστικές αλλαγές”, μελετούν ταυτόχρονα τις διαφορές στην υφολογία της γαλλικής και της αγγλικής γλώσσας.

Από την ανάλυσή τους, προέκυψε μια κατηγοριοποίηση των μεταφραστικών αλλαγών που διακρίνει επτά περιπτώσεις μεταφραστικών διαδικασιών:

- 1) το δάνειο: απευθείας μεταφορά λέξεων της γλώσσας-πηγή (ΓΠ) στο μετάφρασμα (Vinay & Darbelnet, 1958/1972: 47) (π.χ. στα ελληνικά: βίντεο, ασανσέρ)·
- 2) το έκτυπο: είναι μια ιδιαίτερη μορφή δανείου, η οποία προκύπτει όταν μεταφράζεται λέξη προς λέξη μία έκφραση ή μία συντακτική δομή της ΓΠ προς την ΓΣ – κι όχι μόνο μία λέξη (ό.π.: 47-8) (π.χ. “θα σε πάρω πίσω” ως έκτυπο του “I will call you back”)·
- 3) η κατά λέξη μετάφραση: είναι επίσης μια λέξη προς λέξη μετάφραση, χωρίς αλλαγή στην σύνταξη ή την γραμματική από την ΓΠ στην γλώσσα-στόχο (ΓΣ). Είναι μια μετάφραση κυριολεκτική και ως προς το νόημα αλλά και ως προς τη μορφή της γλώσσας. Κατά τους Vinay & Dalbernet, αυτή είναι η πλέον συνηθισμένη μεταφραστική διαδικασία στις γλώσσες που ανήκουν σε κοινή γλωσσική οικογένεια ή όταν μιλάμε για συγγενείς κουλτούρες (ό.π.: 48-50)·,
- 4) μετατόπιση: η μετατροπή ενός μέρους μέρος του λόγου σε ένα διαφορετικό μέρος του λόγου κατά τη μετάφραση, είτε υποχρεωτικά λόγω της γραμματικής είτε προαιρετικά λόγω μεταφραστικής επιλογής (ό.π.: 50) (π.χ. το “dès son lever”, κυριολεκτικά “από την έγερσή της”, μπορεί να μεταφραστεί στα ελληνικά “από τη στιγμή που σηκώθηκε”, “μόλις σηκώθηκε” ή “με το που σηκώθηκε”)·
- 5) μετατροπία: μεταβολή της οπτικής γωνίας που αντικατοπτρίζεται στη ΓΠ, είτε υποχρεωτικά είτε προαιρετικά, κατά τη μετάφραση προς τη ΓΣ (ό.π.: 51) (π.χ. “I had my hair cut” → “Κουρεύτηκα”)·
- 6) ισοδυναμία: κατάσταση ίδια με αυτή που περιγράφεται στο πρωτότυπο αποτυπώνεται στο μετάφρασμα με χρήση διαφορετικών δομών ή και λέξεων (ό.π.: 52) (η ισοδυναμία είναι συνηθισμένη τακτική για τη μετάφραση των παροιμιών, π.χ. “It’s raining cats and dogs” → “βρέχει με το τουλούμι” ή “βρέχει καρεκλοπόδαρα”)·
- 7) η προσαρμογή: αφορά την μεταβολή των πολιτισμικών αναφορών στο μετάφρασμα, και αποτελεί στρατηγική οικειοποίησης (ό.π.: 52-54).

Μία δεύτερη ταξινόμηση που μπορούμε να διακρίνουμε πάνω σε αυτές τις κατηγορίες είναι ότι κάποιες αφορούν “υποχρεωτικές αλλαγές” και σε “μεταφραστικές επιλογές”. Οι μεν “υποχρεωτικές αλλαγές” λαμβάνουν χώρα απαραίτητως, λόγω είτε της σύνταξης είτε της γραμματικής της γλώσσας, ενώ οι “μεταφραστικές επιλογές” είναι προαιρετικές αλλαγές που αποδίδονται στην αισθητική ή την προσωπική επιλογή της μεταφράστριας. (Vinay & Darbelnet,

1958/1972: 46-54). Οι μεταφραστικές επιλογές παρουσιάζουν μεγάλο ενδιαφέρον στο πλαίσιο των προβληματισμών μας, καθώς σε αυτές υπεισέρχεται ένα στοιχείο υποκειμενικότητας. Οι δύο θεωρητικοί διερωτώνται εάν αυτές οι αλλαγές πραγματοποιούνται τυχαία ή εάν πίσω από αυτές κρύβονται υπάρχουν τα γλωσσικά στοιχεία μιας συγκεκριμένης ψυχολογικής ή φιλοσοφικής κοσμοθέασης, σημειώνοντας ότι οι αλλαγές που δεν υπαγορεύονται από τη γλωσσική δομή της γλώσσας-στόχου εντάσσονται στο πεδίο της μεταγλωσσολογίας (ό.π.: 258). Στην προσπάθειά τους να προσεγγίσουν τον χώρο αυτό, εξετάζοντας πάντα τις διαφορές στην υφολογία μεταξύ των γλωσσών, εκφράζουν την υπόθεση ότι η δομή μιας γλώσσας μπορεί να επηρεάσει την αντίληψη για τον κόσμο όσο και το αντίστροφο (υπόθεση Sapir-Whorf) (ό.π.: 259). Ωστόσο, παρόλο που κάνουν λόγο για πολιτισμικές διαφορές που γίνονται αντιληπτές και μεταξύ των γλωσσών (ό.π.: 261-265), αντιμετωπίζουν την κάθε γλώσσα σαν σχεδόν αδιάσπαστο σύνολο, μη κάνοντας λόγο για τις διαφορετικές ποικιλίες της ίδιας γλώσσας και κυρίως για τα ιστορικά αίτια που οδηγούν σε αυτές. Ακόμα, από την ανάλυσή τους απουσιάζει ο ρόλος των ομιλητριών στη διαμόρφωση του εκφερόμενου λόγου, καθώς και των μεταφραστριών στην παραγωγή των μεταφρασμάτων, ανάλογα με το πώς τοποθετούνται απέναντι στο πρωτότυπο κείμενο και πώς συνδιαλέγονται με αυτό. Το μοντέλο των Vinay & Darbelnet, αν και αντλεί τα παραδείγματά του μόνο από τα γαλλικά και τα αγγλικά, θεωρήθηκε επιδραστικό για τη μεταφρασεολογία, καθώς οι κατηγοριοποιήσεις που προσφέρει μπορούν να χρησιμοποιηθούν για τη σύγκριση πρωτοτύπου και μεταφράσματος. Στη μεθοδολογία μας το εντάσσουμε ως εργαλείο κειμενικής ανάλυσης, έχοντας την επίγνωση ότι είναι ανεπαρκές για την κριτική της παραγωγής λόγου που δεν υπαγορεύεται από καθαρά γλωσσικά (ή, κατά την δική τους ορολογία, υφολογικά) κριτήρια. Παρά την αδυναμία του αυτή, μέσω των “μη υποχρεωτικών αλλαγών” συνεχίζει να μπορεί να υποδείξει σημεία στα οποία η μετάφραση εξαρτάται από μη καθαρά γλωσσικούς κανόνες.

Λίγα χρόνια αργότερα, το 1964, δημοσιεύεται το έργο *Towards a Science of Translating*, του Eugene Nida, στο οποίο ο θεωρητικός αναπτύσσει τη θεωρία της ισοδυναμίας, με βάση αντιπαραβολικές συγκρίσεις μεταφράσεων της Βίβλου. Ο κύριος άξονας στην αντιπαραβολική ανάλυση του Nida αλλά και το κύριο κριτήριο που προτείνει για την τέλεση της μεταφραστικής διαδικασίας είναι αυτό που ονομάζει

“ισοδυναμία” – την ισοδύναμη απόκριση που θα επιφέρει το μετάφρασμα στο αναγνωστικό κοινό της γλώσσας-στόχου, σε σχέση με αυτή που προκάλεσε το πρωτότυπο στο κοινό της γλώσσας-πηγή (Nida, 1964a, στον Munday, ό.π., 73-81).

Κάνοντας μια αναδρομή στην ιστορία της μεταφρασεολογίας, ο θεωρητικός ασκεί κριτική σε μεταφράσεις που στέκονται στην κυριολεκτική σημασία και όχι στο “πνεύμα” του πρωτοτύπου (Nida, 1964a: 12). Αυτό καθιστά σαφές ότι αντιλαμβάνεται το λόγο ως δίπολο αποτελούμενο από την μορφή των λέξεων, ιδιαίτερη και μοναδική σε κάθε γλώσσα, και το νόημα ή μήνυμα του κειμένου, που είναι οικουμενικού χαρακτήρα και που είναι αυτό που μεταφράζεται (βλ. επίσης Nida, 1964a: 14), ακολουθώντας δηλαδή τη γλωσσολογική διάκριση του Saussure που αναφέρθηκε προηγουμένως (βλ. σελ 35 της παρούσας εργασίας). Ο Nida διακρίνει τρία είδη σημασιών: τη γλωσσική (ό.π.: 57-69), αλλά και την αναφορική και την συγκινησιακή σημασία (ό.π.: 70-119), οι οποίες εκτείνονται στο πεδίο που δεν φτάνει η γλωσσική (ό.π.: 57). Συγκεκριμένα, η αναφορική σημασία συνδέεται με το πολιτισμικό συγκείμενο στο οποίο παράγεται το κείμενο, ενώ η συγκινησιακή σημασία έχει να κάνει με την συγκινησιακή απόκριση που προκαλεί το κείμενο στο αναγνωστικό κοινό, στην μητρική γλώσσα (ό.π.: 70). Διαφαίνεται, λοιπόν, ότι ο Nida έχει επηρεαστεί από τη γλωσσολογία και τη σημασιολογία και, σε αντίθεση με τους Vinay & Darbelnet, εκτός από την καθαρά γλωσσική πτυχή της μετάφρασης ενδιαφέρεται να εξετάσει ένα πεδίο πέρα του γλωσσικού.

Για τον Nida, το μετάφρασμα οφείλει να προσπαθεί να διατηρεί την συγκεκριμένη συγκινησιακή απόκριση που υποβάλλει το πρωτότυπο κείμενο (ό.π.: 150-152). Αυτή την *ισοδύναμη απόκριση* ονομάζει “δυναμική ισοδυναμία” (ό.π.: 166-171), αντιπαραβάλλοντας την με τη “μορφική ισοδυναμία”, που εστιάζει στη μορφή και στο περιεχόμενο του μηνύματος (ό.π., σελ. 165-166). Η αντιπαραβολική σύγκριση του Nida είναι σημαντικός σταθμός για την μεταφρασεολογία, καθώς ξεφεύγει για πρώτη φορά από το αμιγώς κειμενικό και γλωσσικό, αναζητώντας τις δυνατές συγκινησιακές αποκρίσεις και τη σχέση που διαμορφώνεται με το κείμενο. Από αυτή την άποψη, ανοίγει την μεταφραστική ανάλυση στη θεωρία του συναισθήματος (affect theory) – ειδικά έχοντας υπόψη την εφαρμογή της αρχής της ισοδυναμίας από την von Flotow, όπως είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο (σελ. 39-42). Ακόμα, ο Nida εισάγει τη μελέτη του ατόμου που μεταφράζει, τονίζοντας ότι η

υποκειμενικότητα του μεταφραστή καθορίζει την ποιότητα της μετάφρασης και τοποθετώντας τους μεταφραστές στο πολιτισμικό τους συγκείμενο (ό.π. 145-155).

Με τα δεδομένα της ανάλυσης της μεταφρασεολογίας σε διάλογο με την πολιτισμική κριτική, η αντιπαραβολική σύγκριση με βάση την ισοδυναμία παρουσιάζει ενδιαφέρον για την επισκόπηση και μη αμιγώς γλωσσικών στοιχείων ή στοιχείων που εμπίπτουν στη σφαίρα των “μεταφραστικών επιλογών” των Vinay & Darbelnet (1958/1972). Το βασικό, ωστόσο, μειονέκτημα της έννοιας της ισοδυναμίας είναι ότι υπονοεί ότι υπάρχει μία γενική συγκινησιακή απόκριση σε ένα δεδομένο γλωσσικό ερέθισμα, την οποία μάλιστα η μεταφράστρια οφείλει να αντιλαμβάνεται και να μπορεί να αναπαράγει με έναν εξίσου καθολικό τρόπο στην γλώσσα-στόχο. Την μη-οικουμενικότητα της ισοδυναμίας καταδεικνύει η κειμενοπειρατεία της von Flotow, που μέσω των μεταφράσεών της καθιστά σαφές ότι υπάρχει εύρος στις συναισθηματικές αποκρίσεις (αλλά και ότι αυτές μπορεί να είναι ταυτόχρονα προσωπικές και πολιτικές).

Εικάζουμε εδώ ότι ίσως το γεγονός ότι αφορμή των μεταφραστικών θεωριών του Nida ήταν η μετάφραση της Βίβλου να συνεισέφερε στη δημιουργία μιας πεποίθησης ότι η ισοδυναμία υπάρχει πάντοτε και οφείλει να βρεθεί – με άλλα λόγια, ότι ο ιερός λόγος μπορεί και πρέπει να μεταφραστεί, δεν μπορεί και δεν πρέπει να αλλοιωθεί. Σε αυτό συντείνει επίσης και ο διαχωρισμός του “πνεύματος”, του νοήματος του κειμένου, το οποίο χαρακτηρίζεται από μια οικουμενικότητα και θεωρείται ότι διαθέτει ισοδύναμα, από την μορφή των λέξεων. Αξίζει να αναρωτηθούμε όμως εάν οι συγκινησιακές αποκρίσεις που προκαλεί κάποιο κείμενο εξαρτώνται όχι μόνο από το μήνυμα, αλλά και από στοιχεία της μορφής του, καθώς και εάν η μορφή μπορεί να αποτελεί ένα στοιχείο όχι μόνο στενά κειμενικό αλλά και πολιτισμικό, και τις συνέπειες που θα υπάρξουν εάν απαλειφθεί. Για παράδειγμα, μια υποθετική μετάφραση παραλογιών προς άλλη γλώσσα θα έπρεπε να λάβει υπόψη ότι συγκινησιακές αποκρίσεις δεν προκαλεί μόνο το περιεχόμενο των δημοτικών τραγουδιών αλλά και ο ιαμβικός δεκαπεντασύλλαβος, η απουσία διασκελισμών, η νοηματική συνοχή ανά ημιστίχιο κ.ο.κ. Στο πλαίσιο της επαφής της μετάφρασης με την μετα-αποικιακή θεωρία, λοιπόν, έχει ενδιαφέρον να αναρωτηθούμε τι θα μπορούσε να σημαίνει για τη μεταφρασεολογία η πιθανότητα *μη ισοδυναμίας*, και πώς μπορούμε να την εντοπίσουμε και να την αναγνωρίσουμε ως τέτοια σε κάποια

αντιπαραβολική μας σύγκριση. Δεν λαμβάνουμε την μη ισοδυναμία ως έννοια συνώνυμη της μη μεταφρασσιμότητας, αλλά ως μία πρόσκληση για την αναγνώριση της διαφοράς και για το άνοιγμα της γλώσσας-στόχου για να φιλοξενήσει στοιχεία που δεν ανήκουν στην παραδοσιακή γραμματική, σύνταξη ή στο λεξιλόγιό της, ή στις καθιερωμένες τις λογοτεχνικές μορφές. Όπως είδαμε παραπάνω (σελ. 32-38), μία πιθανή απόκριση μπορεί να προσφέρει η ανθρωποφαγική μετάφραση, με την ενσωμάτωση νέων για τη γλώσσα και τον πολιτισμό-στόχο στοιχείων στο μεταφρασμένο κείμενο. Σε κάθε περίπτωση, παρά τον βοηθητικό ρόλο της αρχής της δυναμικής ισοδυναμίας για την λήψη μεταφραστικών αποφάσεων που δεν εξαρτώνται από αμιγώς γλωσσικά στοιχεία, στην μεθοδολογία μας εδώ εντάσσεται σε συνάρτηση με την επίγνωση της θεσιακότητας της μεταφράστριας και λαμβάνεται υπόψη ως εργαλείο που δεν φέρει οικουμενική ισχύ.

Στην αξιολόγηση δυνατών μεταφρασεολογικών εργαλείων που θα ενταχθούν στην αντιπαραβολική σύγκριση αξίζει, ακόμα, να αναφέρουμε ότι η έννοια της ισοδυναμίας στη μετάφραση αναλύθηκε και από διαφορετικές σκοπιές από άλλους θεωρητικούς. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η Mona Baker, που ερευνά διαστάσεις της πραγματολογικής ισοδυναμίας (Baker, 1992). Η Baker ορίζει την πραγματολογία ως “τη μελέτη του νοήματος της γλώσσας όπως αυτή χρησιμοποιείται”, ως την ανάλυση των σημασιών όχι όπως αυτές είναι εγγεγραμμένες στους γλωσσικούς μηχανισμούς αλλά όπως χρησιμοποιούνται από τους χρήστες της γλώσσας κατά τη διάρκεια της επικοινωνιακής πράξης (ό.π.: 217). Ακόμα, επισημαίνει ότι διαφορές στην πρόσληψη της γλώσσας και τον χειρισμό της υπάρχουν ακόμα και ανάμεσα σε ομιλήτριες της ίδιας γλώσσας, και τονίζει την σημασία του να μπορεί και η μεταφράστρια να τοποθετεί τον εαυτό της στη θέση των αναγνωστριών της μετάφρασης, λαμβάνοντας υπόψη όχι μόνο γλωσσικούς, αλλά και εξω-γλωσσικούς παράγοντες (ό,π.: 222). Η συμβολή της Baker έγκειται, ακόμα, στο ότι συνδέει την μεταφραστική διαδικασία όχι μόνο με την υποκειμενική στάση της μεταφράστριας, που μπορεί να υποβάλλει ερμηνείες (όπως ήδη είχε επισημάνει και ο Nida), ούτε με τα διαφορετικά πολιτισμικά στοιχεία που αναφέρονται ρητά στο κείμενο, αλλά και με στοιχεία που υπολανθάνουν σε αυτό. Αυτά τα στοιχεία τα ονομάζει “υπονοήματα” (implicature), με βάση την θεωρία του Paul Grice (Grice στην Baker, ό.π.: 222-228), και τα ξεχωρίζει ως παράγοντες που, αν και υπόρρητοι ή

άρρητοι, διαμορφώνουν την συνεκτικότητα του κειμένου. Η έλλειψη γνώσης της (πολιτισμικής, ιστορικής κ.ο.κ.) αναφοράς που υπονοείται στο κείμενο-πηγή και το διέπει, δεν έχει αναγκαία αντίκτυπο στη λεξιλογική ενότητα της μετάφρασης, αλλά επηρεάζει το εάν θα μπορέσει να δημιουργήσει οποιαδήποτε συνδήλωση στο αναγνωστικό κοινό της γλώσσας-στόχου. Η θεώρηση της Baker υπονοεί ότι τα κείμενα δεν υπάρχουν εν κενώ, ότι οι αναγνώστριες έρχονται σε αυτά με κάποια πρότερη γνώση αλλά και ότι η ανάγνωσή τους προϋποθέτει κάποια πρότερη γνώση, παράγοντες που ενδέχεται να διαφέρουν μεταξύ γλώσσας-στόχου και γλώσσας-πηγής. Κατ'αυτόν τον τρόπο, η πραγματολογική διάσταση καθώς και το στοιχείο του υπονοήματος που εισάγει στην αντιπαραβολική σύγκριση αναδεικνύονται σημαντικά στοιχεία που θα ενταχθούν και στη δική μας μεθοδολογία.

Αναφερόμαστε τόσο εκτενώς σε αυτές τις διαφορετικές προσεγγίσεις όχι μόνο για να χαρτογραφήσουμε τα δυνατά τους σημεία και τους περιορισμούς τους, αλλά και γιατί διακρίνουμε ότι, με όλες τις μετεξελίξεις και μετατοπίσεις, η αντιπαραβολή μεταφράσματος και πρωτοτύπου συνεχίζει να είναι κομβική στη μεταφρασεολογία όσον αφορά την ανάλυση της παραγωγής μεταφραστικού λόγου. Καθώς οι προβληματισμοί μας είναι αλληλένδετοι με το πεδίο της μεταφρασεολογίας, θεωρούμε σκόπιμο να χρησιμοποιήσουμε την μέθοδο της αντιπαραβολικής ανάλυσης προκειμένου να εξετάσουμε την εγγραφή μετα-αποικιακών και φεμινιστικών θεωρήσεων στο μεταφραστικό λόγο. Η αντιπαραβολική μας σύγκριση θα συμπεριλάβει τις τυπικά κειμενικές παραμετροποιήσεις των Vinay & Darbelnet (1958/1972), την αρχή της ισοδυναμίας του Nida (1964a), αλλά και την πραγματολογική διάσταση της Baker (1992).

Σε αυτό το σημείο, είναι σκόπιμο να προβληματιστούμε σχετικά με τους τρόπους σύνδεσης της μεταφρασεολογίας με την συγκριτική γραμματολογία, ώστε να εξετάσουμε τις δυνατότητες χρήσης κοινών μεθοδολογιών. Το κάνουμε αυτό έχοντας γνώση του ότι θεωρητικοί όπως η Spivak (2003) και η Bassnett (1993/2011) έχουν αποπειραθεί να χαρτογραφήσουν τα όρια της συγκριτικής γραμματολογίας, υπονοώντας μια εξάντληση του πεδίου (βλ. *Death of a Discipline* και *Συγκριτική Γραμματολογία: Κριτική Εισαγωγή*, αντιστοίχως). Η Bassnett, μάλιστα, παρατηρεί αφοπλιστικά ότι η συγκριτική γραμματολογία έχει εξαντληθεί, με τις μεταφραστικές σπουδές να αναδεικνύονται ως κατεξοχήν ερευνητικό πεδίο (Bassnett, 1993/2011:

255), ενώ στο ίδιο απόσπασμα εξαιρεί την συνεισφορά των πολιτισμικών σπουδών, της μετα-αποικιακής θεωρίας και των “γυναικείων σπουδών”¹⁷ στην κριτική λογοτεχνίας (Bassnett, ό.π.). Αξίζει να ειπωθεί εδώ, χάρη σαφήνειας, ότι ο διαχωρισμός μεταφρασεολογίας και συγκριτολογίας δεν είναι σαφής, καθώς τα πεδία επικοινωνούν. Είναι χρήσιμο να δούμε ότι η επικοινωνία αυτή δεν εξαντλείται στο ότι η μετάφραση δεν μπορεί να υπάρξει ανεξάρτητα από το πρωτότυπο λογοτεχνικό έργο, αλλά αφορά το γεγονός ότι η μετάφραση παράγει λογοτεχνικό λόγο. Μέσω της μετάφρασης, κατασκευάζονται στην κουλτούρα-στόχο πολιτισμικές αναφορές, διαμορφώνοντας τη λογοτεχνία της, ακόμα και συνεισφέροντας στον λογοτεχνικό της κανόνα, διεργασίες που έχουν πολιτισμικές προεκτάσεις. Σε ένα μεγάλο βαθμό λοιπόν, η μεταφραστική κριτική είναι και συγκριτολογική κριτική, καθώς την απασχολούν τα μεταφράσματα ως πολιτισμικές μονάδες. Στο μέτρο αυτό, οι μεθοδολογίες, οι διαδικασίες και τα αποτελέσματα της μετάφρασης μπορούν να αναλυθούν και υπό την προοπτική της συγκριτικής γραμματολογίας.

Αυτή η ανάλυση δύναται να κάνει την μετάφραση προσβάσιμη σε κριτικές θεωρήσεις πέρα από αυτήν της αντιπαραβολής με το πρωτότυπο. Για παράδειγμα, καθιστά προσβάσιμη μια αντιστικτική προσέγγιση στη μετάφραση (βλ. Said, 1993), που θα λαμβάνει υπόψη το μετάφρασμα ως έργο σε συνάρτηση με τη χρονικότητα και την τοπικότητα κατά την οποία παράγεται, λαμβάνοντας ταυτόχρονα υπόψη, στο άλλο άκρο της αντιστικτικής σύνθεσης, το πρωτότυπο έργο και το ιστορικό πλαίσιο στο οποίο τοποθετείται. Στο πλαίσιο δηλαδή αυτής της αντίστιξης, δεν είναι μόνο τα κείμενα που αντιπαρατίθενται μεταξύ τους, αλλά και τα πολλαπλά πλέγματα των ιστορικοκοινωνιοπολιτικών συγκειμένων από τα οποία προέκυψαν. Μιλώντας για το κοντραπούντο, που εισήγαγε ο Said, δεν επιθυμούμε να περιοριστούμε στην σχέση μετάφρασης και ιμπεριαλισμού (εάν και αυτή είναι πολλαπλώς υπαρκτή, όπως επισημάναμε στο προηγούμενο κεφάλαιο), αλλά να στοχεύσουμε την ανάγνωσή μας στα στοιχεία εκείνα που πρωτότυπο ή/και μετάφρασμα αποσιωπά, αφήνει στο περιθώριο, ή αναπαριστά με βάση ιδεολογικές προκαταλήψεις (βλ. Said, 1993: 66), τα οποία μπορεί να αφορούν επίσης την τάξη, το φύλο, τη φυλή κ.ο.κ.. Η αντιστικτική ανάλυση που μπορεί να προκύψει από την αντιπαραβολή πρωτοτύπου

17 Η Bassnett κάνει λόγο για “γυναικείες σπουδές”, αλλά είναι καλό να λάβουμε υπόψη ότι τα γράφει αυτά τη δεκαετία του ‘90. Η δική μας ενασχόληση όμως, όπως έχει διαφανεί ως εδώ, αφορά τις “σπουδές φύλου”.

και μεταφράσματος στοχεύει στο να διακρίνει τα περιθωριακά αυτά στοιχεία στην πλοκή, τη γλώσσα, το ύφος του πρωτοτύπου και να ανιχνεύσει τον τρόπο με τον οποίο αυτά αποτυπώνονται ή απαλείφονται στο μετάφρασμα.

Στην αντιστικτική ανάγνωση, σημασία δεν έχει μόνο η γλώσσα, αλλά και η θεματολογία, ο τρόπος πραγμάτευσης των πραγματολογικών στοιχείων, η παρουσίαση των χαρακτήρων, κ.ό.κ. Καθώς τα στοιχεία αυτά έχουν δομηθεί πριν την μετάφραση, καλούμαστε να αναρωτηθούμε σε ποιο βαθμό έχει η μεταφράστρια τη δυνατότητα να επέμβει σε αυτά. Καθώς κάποιες τεχνικές μετάφρασης που εξετάστηκαν ως τώρα, όπως είναι η ανθρωποφαγική και η φεμινιστική μετάφραση, δεν περιορίζονται μόνο στην αναζήτηση νοηματικών ισοδυναμιών αλλά επεμβαίνουν δραστικά και στη μορφή της γλώσσας, ίσως να θεωρούνται δραματική αλλαγή στη μορφή του πρωτοτύπου. Είναι αναπόφευκτη όμως η δραματική αλλαγή στη μορφή του πρωτοτύπου κατά τη μετάφραση, εφόσον παίρνει μορφή σε μία διαφορετική γλώσσα. Εξετάζοντας τη γλώσσα της μετάφρασης αξίζει να αναρωτηθούμε εάν με την μετατροπή αυτή η γλώσσα της μετάφρασης κατασκευάζει έναν εξωτικοποιημένο κόσμο, και πώς, ενώ ταυτόχρονα αναρωτιόμαστε εάν η ματιά αυτή υιοθετείται από το πρωτότυπο και με ποιον τρόπο· εάν υποβάλλει αφ' υψηλού (ή με οποιονδήποτε τρόπο ιεραρχιοποιημένη) ανάγνωση του πρωτοτύπου· εάν δηλώνει ή διαγράφει το φύλο γραμματικά· με ποιον τρόπο μεταφέρει (άκριτα, ή εφιστώντας την προσοχή σε αυτές) τυχόν μεροληπτικές θεάσεις του πρωτοτύπου, κ.ο.κ. Με βάση τέτοιου είδους ερωτήματα, αναρωτιόμαστε εν τέλει για το πώς η γλώσσα της μετάφρασης συνεισφέρει στην πολιτισμική παραγωγή της γλώσσας-στόχου, διαιωνίζοντας ή διασαλεύοντας ήδη υπάρχουσες δυναμικές ή ακόμα και εισάγοντας νέες.

Ακόμα, είναι καλό να έχουμε υπόψη ότι οι μεταφράσεις πάντοτε τελούνται με μια γλώσσα κι έναν πολιτισμό-στόχο στο νου, και υπονοείται ότι υπάρχει και ένα κοινό-στόχο στο νου – κι αυτό μπορεί να φέρει στο νου τις προεκτάσεις του γεγονότος ότι οι Δυτικοί συγγραφείς, τουλάχιστον ως τον 20ο αιώνα, έγραφαν έχοντας στο νου το δυτικό κοινό (Said, 1993: 66). Συγκεκριμένα για την περίπτωση της μετάφρασης προς τα ελληνικά, με βάση αυτό το στοιχείο μπορούμε να αναρωτηθούμε επίσης το εάν τα ελληνικά ως γλώσσα-στόχος υπονοούν μια στόχευση στο συγκείμενο του “Δυτικού κόσμου”, σε ένα εθνικό φαντασιακό ή μήπως ακόμα και σε έναν άλλο χώρο (της Μεσογείου, των Βαλκανίων κτλ.), κατασκευάζοντας έτσι

όχι μόνο το εκάστοτε λογοτεχνικό έργο στην ελληνική γλώσσα αλλά και εγγράφοντας την λογοτεχνική παραγωγή στην ελληνική γλώσσα σε έναν ευρύτερο κανόνα – όχι κατ'ανάγκη αποκλειστικά “Δυτικό”.

Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω, προτείνουμε την σύνθεση των δύο αναλυτικών εργαλείων: συνδυάζοντας την αντιστικτική ανάγνωση με την αντιπαραβολική σύγκριση (με τις προαναφερθείσες παραμέτρους), στοχεύουμε στο να ανιχνεύσουμε τα περιθωριακά στοιχεία του κειμένου, αλλά και το με ποιους μεταφραστικούς μηχανισμούς κωδικοποιούνται γλωσσικά κατά τη μεταφορά τους στην άλλη γλώσσα.

Βέβαια, καθώς σε όλη την έκταση της εργασίας έχει υπογραμμιστεί η σημασία της θεσιακότητας της μεταφράστριας (αλλά και της σχεσιακότητας που αναπτύσσει με το κείμενο), προτείνουμε τον συνδυασμό των παραπάνω με τη μέθοδο της συνέντευξης. Η συνέντευξη με μεταφράστριες δεν είναι πάντοτε εφικτή – όπως και με τις συγγραφείς, είναι δυνατό να έχουν αποβιώσει· όπως με κάθε άλλο άτομο, να μην είναι διαθέσιμες για συνέντευξη· τέλος, όπως είδαμε στο πρώτο κεφάλαιο, σε κάποιες περιπτώσεις είναι πιθανό να μην αναφέρονται καν τα ονόματά τους στην έκδοση ώστε να καταστεί εφικτό να τις αναζητήσουμε. Παρόλα αυτά, θεωρούμε ότι η συνέντευξη μπορεί να αποτελέσει σημαντικό επικουρικό εργαλείο στις περιπτώσεις που είναι εφικτή. Διαθέτει το προτέρημα να δίνει στην ερευνήτρια την ευκαιρία να ζητήσει διευκρινίσεις για ήδη υπάρχουσες απορίες, να δώσει βήμα στη μεταφράστρια, και να αναγνωρίσει επιπρόσθετους παράγοντες ανάλυσης. Ακόμα, με τον συνδυασμό της συνέντευξης και αντιπαραβολικής σύγκρισης, εκτείνουμε έμπρακτα τον προβληματισμό μας για τις μη γλωσσικές όψεις της μετάφρασης και εξετάζουμε το πώς αυτές μπορεί να προσεγγιστούν μεθοδολογικά.

Το είδος συνέντευξης που μας ενδιαφέρει είναι η ημιδομημένου τύπου ποιοτική συνέντευξη, καθώς έχει τη δυνατότητα να επιτρέψει την πρόσβαση σε εμπειρίες και γνώσεις των συνεντευξιζομένων που κρίνουμε σκόπιμο να μπορούν να αναπτύξουν ελεύθερα, με την καθοδήγηση των ερωτημάτων μας. Καθώς μας ενδιαφέρει, επίσης, να αντλήσουμε στοιχεία για την θέση των μεταφραστριών και για τον τρόπο που βίωσαν τη μεταφραστική διαδικασία ως εμπειρία προκειμένου να εξετάσουμε στη συνέχεια το πώς αποτυπώνονται αυτά τα στοιχεία στο μετάφρασμα,

αναγνωρίζουμε ότι τα στοιχεία της υποκειμενικής εμπειρίας δεν μπορούν να γίνουν προσβάσιμα χωρίς διαπροσωπική επαφή με τα άτομα τα οποία αφορούν.

Δεδομένης της έκτασης της εργασίας, θα εξετάσουμε ένα μόνο κείμενο. Συγκεκριμένα, η μελέτη περίπτωσης στην οποία θα προβούμε μας επιστρέφει στην αφορμή που χρησιμοποιήσαμε για να θέσουμε τα αρχικά ερωτήματα της εργασίας: τη μετάφραση του ποιήματος *The Hill We Climb*, της Amanda Gorman. Θα ασχοληθούμε με την μετάφρασή του στα ελληνικά, με τίτλο *Ο λόφος που ανεβαίνουμε*, από τη Μυρσίνη Γκανά και τον MC Yinka (Μανώλη Αφολάνιο) (2021).

Το ποίημα αυτό παρουσιάζει ενδιαφέρον κειμενικά, καθώς πρόκειται για μια ποιητική μορφή μη συνηθισμένη στην ελληνική λογοτεχνία: είναι η λεγόμενη ποίηση *spoken word*, ένα είδος συγγενές της ποίησης σλαμ, του οποίου τη γένεση η Susan Somers-Willett εντοπίζει στο Σικάγο στα μέσα της δεκαετίας του '80 (Somers-Willett, 2012/2009: 4). Πρόκειται για ένα είδος φτιαγμένο για απαγγελία, που μοιράζεται ως εκ τούτου κοινά στοιχεία με την τέχνη του περφόρμανς (ό.π.: 4). Η συνθήκη για την οποία γράφτηκε το συγκεκριμένο ποίημα είναι ιδιαίτερη και διαμορφώνει ένα υπονόημα, σύμφωνα με την ορολογία της Baker, που είναι απαραίτητο να ληφθεί υπόψη για την πλαισίωσή του: είναι η απαγγελία για την τελετή ορκωμοσίας του 46ου Προέδρου των Ηνωμένων Πολιτειών, Joe Biden. Η απαγγελία ποίησης στην ορκωμοσία των προέδρων των ΗΠΑ δεν είναι απαραίτητο στοιχείο του πρωτοκόλλου κάθε τελετής, αλλά έχει χρησιμοποιηθεί επιλεκτικά από τους προέδρους, με την πρώτη απαγγελία να χρονολογείται το 1961. Η απαγγελία έχει συμβολική αξία και οι ποιήτριες που επιλέγονται λαμβάνουν τον τίτλο της δαφνοστεφούς ποιήτριας. Καθώς κάτι αντίστοιχο δεν εφαρμόζεται στην ελληνική πραγματικότητα, είναι ενδιαφέρον να εξεταστεί το πώς ο λόγος που παράγεται σε αυτό το έντονα πολιτικά φορτισμένο συγκείμενο μεταφέρεται στα ελληνικά. Η διαδικασία της μετάφρασης στα ελληνικά έχει κι αυτή ενδιαφέρον, καθώς σε αυτήν εργάστηκε μια ομάδα μεταφραστών, μια τακτική που δεν εφαρμόζεται συχνά και ως εκ τούτου παρουσιάζει από μόνη της ενδιαφέρον. Πέραν τούτου, φυσικά, θα εξεταστούν και οι μεταφραστικές αποφάσεις που αφορούν σε επιμέρους πολιτισμικά και γλωσσικά στοιχεία.

Τα ερωτήματα πάνω στα οποία δομείται η συνέντευξη είναι τα εξής:

ΕΡΩΤΗΜΑ	ΣΚΟΠΟΣ
Εισαγωγικές πληροφορίες: πρόσκληση	Σπάσιμο πάγου. Αυτοπροσδιορίζεται ως

για αυτοπαρουσίαση. Τι θα έλεγες για εσένα σε έναν άνθρωπο που δεν σε γνωρίζει;	μεταφράστρια; Τι θέση έχει η μετάφραση στην αυτοεικόνα της;
Πότε και πώς ξεκίνησες να μεταφράζεις; Με ποια άλλα έργα έχεις ασχοληθεί;	Μεταφραστική πορεία (είτε έχει εκδοθεί κάτι είτε όχι)
Πέρα από τη μετάφραση, ασχολείσαι και με άλλες μορφές έκφρασης που περιέχουν λόγο; Θέλεις να μου μιλήσεις για αυτές;	Ανίχνευση του με ποιους άλλους τρόπους παράγει λόγο.
Υπάρχει σχέση μεταξύ των κειμένων που παράγεις όταν δεν μεταφράζεις και των μεταφρασμάτων σου; Θεωρείς ότι υπάρχουν κάποια κοινά στοιχεία στο γράψιμό σου, παρόλο που στη μετάφραση το θέμα και το κείμενο είναι ήδη δοσμένο;	Πρόσκληση στη συνομιλήτρια να αναστοχαστεί για τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της γραφής της. Πώς παράγει η ίδια λόγο;
Θα ήθελα να εξετάσουμε συγκεκριμένα τη μετάφραση αυτού του κειμένου. Πώς έγινε να ασχοληθείς με αυτή;	Εξέταση του τρόπου επιλογής μεταφράστριας.
Πώς έκανες την προετοιμασία σου για αυτή τη μετάφραση;	Εξέταση των παραγόντων, γλωσσικών και μη, που ρητά έλαβε υπόψη πριν να ξεκινήσει τη μετάφραση.
Ποιες ήταν οι ιδιαιτερότητες του κειμένου για τη μεταφράστρια, κατά τη διαδικασία της μετάφρασης; Μπορείς να μας δώσεις ένα παράδειγμα που θεώρησες πρόκληση; Μπορείς να μας μιλήσεις για κάποιες λύσεις που εφήρμοσες στις δυσκολίες;	Ανίχνευση του κατά πόσο οι ιδιαιτερότητες που εντοπίζει αφορούν αποκλειστικά γλωσσικά στοιχεία. Εξέταση της προσέγγισης που υιοθέτησε για στοιχεία μη αμιγώς γλωσσικά.
Από πού αντλούσες βοήθεια όταν αντιμετώπιζες κάποιον προβληματισμό στη μετάφραση;	Εξέταση του είδους των πηγών στις οποίες ανέτρεχε και του πώς δομούσαν αυτά την προσέγγισή της.
Ποια διαφορά υπάρχει στη συλλογική μετάφραση σε σχέση με την ατομική; Θέλετε να μας περιγράψετε το πώς εργαζόσασταν;	Εξέταση της συλλογικής μετάφρασης ως πρακτικής. Ενδέχεται να χρειαστεί να παρεμβληθούν σε αυτό το κομμάτι της συνέντευξης ερωτήσεις που αναγράφονται στη συνέχεια.
(ανάλογα με τις απαντήσεις και τα ερεθίσματα, υποερωτήματα που αναλύονται και πιο κάτω, τα οποία σχετίζονται με: α) τον χρόνο της μετάφρασης και της διόρθωσης, β) τον τρόπο λήψης αποφάσεων, γ) αναστοχασμό και ενδεχόμενη κριτική	

προς την συλλογική μετάφραση ως πρακτική)	
Υπήρχε κάτι το διαφορετικό στον τρόπο που μετέφραζες εσύ σε σχέση με τον/τη συνάδελφο μεταφραστή/ρια σου; Μπορείς να ανιχνεύσεις κάποιου είδους ύφους;	Εξέταση της συλλογικής μετάφρασης ως πρακτικής. Εξέταση και του ύφους του κάθε μέλους της μεταφραστικής ομάδας.
Εν τέλει, με ποιον τρόπο κάνατε επιλογές για την εκδοχή που θα υιοθετούσατε;	Εξέταση της συλλογικής μετάφρασης ως πρακτικής).
Το κείμενο προς μετάφραση είναι ποίηση spoken word, ένα είδος που στην Ελλάδα και την ελληνική γλώσσα έχει διαφορετική παρουσία στο πολιτισμικό γίνεσθαι από ό,τι ισχύει στην αφροαμερικανική παράδοση στις ΗΠΑ. Πώς χειριστήκατε αυτό το στοιχείο;	Εξέταση της προσέγγισης του κειμενικού είδους και της μετάφρασης ως συνεισφοράς στην εισαγωγή και παγίωση νέων λογοτεχνικών ειδών στη γλώσσα-στόχο.
Ποια είναι η εμπειρία σας συγκεκριμένα με την ποίηση spoken word και την ποίηση σλαμ (προσωπικά και μεταφραστικά);	Εξέταση πρότερης εμπειρίας.
Ερωτήσεις για μεταφραστικές επιλογές πάνω σε συγκεκριμένα γλωσσικά θέματα του κειμένου: ομοιοκαταληξίες-παρηχήσεις Με αναφορά σε συγκεκριμένα παραδείγματα, όπως Π.χ. στη μετάφραση του “We’ve braved the belly of the beast./ We’ve learned that quiet isn’t always peace,/ And the norms and notions of what “just is”/Isn’t always justice”,	Εξέταση της μεταφραστικής πρόθεσης για την απόδοση των γλωσσικών στοιχείων. Λαμβάνεται υπόψη ότι η διατήρηση μορφολογικών στοιχείων όπως είναι οι ομοιοκαταληξίες και οι παρηχήσεις δεν είναι πάντα δυνατή με ταυτόχρονη απόδοση και των νοημάτων του πρωτοτύπου. Ταυτόχρονα όμως αποτελούν χαρακτηριστικό του ποιητικού είδους και η διατήρηση ή η απαλοιφή τους αποτελεί σημαντική μεταφραστική επιλογή.
Η Gorman μιλά για μια “δύναμη που θα κατέστρεφε το έθνος”, και στη συνέχεια λέει ότι “We will not be turned around”. Αυτό μεταφράζεται στα ελληνικά ως “Δε θα μας αλλάξουν πορεία”. Αυτή η γλωσσική επιλογή (που διευκολύνει την ανάγνωση και ρέει), αλλάζει την οπτική γωνία, εφόσον εισάγει μέσω του γ’ πληθυντικού, την	Αναγνωστική ματιά των μελών της μεταφραστικής ομάδας. Ανίχνευση ερμηνειών και (ανα)κατασκευής τους μέσω της μετάφρασης.

<p>ύπαρξη κάποιων “άλλων”.</p> <p>Πώς λαμβάνετε υπόψη αυτό το “εμείς” αλλά και το “αυτοί” της Gorman; Αποδίδετε κάποια χαρακτηριστικά σε αυτές τις δύο ομάδες στις αναγνώσεις σας; Και αν ναι, ποια;</p>	
<p>Αναλύσατε το βιογραφικό της συγγραφέως; Επηρέασε αυτό κάποια μεταφραστική σας απόφαση;</p>	<p>Ανάλυση της μεταφραστικής τους στρατηγικής και της προετοιμασίας για τη μετάφραση.</p>
<p>Είχατε επικοινωνία με τη συγγραφέα κατά τη μετάφραση; (Αν ναι, τι τη ρωτήσατε; Πώς σας απάντησε; Σας επηρέασε η απάντησή σας σε άλλα μεταφραστικά διλήμματα πάνω στο κείμενο, και πώς;)</p>	<p>Στο πλαίσιο της ανάλυσης των πόρων που ήταν διαθέσιμοι στη μεταφραστική διαδικασία για τη βοήθεια της μεταφραστικής ομάδας.</p>
<p>Είχατε κάποια συγκεκριμένη μεταφραστική εντολή από τον εκδοτικό οίκο;</p>	<p>Εξέταση για το περιθώριο ελευθερίας που τους ήταν διαθέσιμο.</p>
<p>Το γεγονός ότι η ποιήτρια είναι Αφροαμερικανίδα θεωρείτε ότι επηρεάζει τη γλώσσα του πρωτοτύπου; Με ποιον τρόπο;</p>	<p>Εξέταση για το πώς αντιλαμβάνονται τη θεσιακότητα της συγγραφέως σε σχέση με την παραγωγή λόγου της. Εάν αναλωθούν στη θεματολογία, διακριτική παρέμβαση για να στραφεί η συζήτηση στη γλώσσα του πρωτοτύπου.</p>
<p>Θεωρείτε ότι επηρέασε ή αποτυπώθηκε με κάποιο τρόπο στη μετάφραση, (διαφορετικό απ’ό,τι αν δεν ήταν Αφροαμερικανίδα); Εάν δεν αποτυπώθηκε, για ποιον λόγο πιστεύετε ότι έγινε αυτό;</p>	<p>Αναστοχαστικές παρατηρήσεις των μεταφραστών πάνω στη σχέση φυλής και μετάφρασης.</p>
<p>Το γεγονός ότι η ποιήτρια είναι γυναίκα θεωρείτε ότι επηρεάζει τη γλώσσα του πρωτοτύπου;</p>	<p>Εξέταση του πώς αντιλαμβάνονται τη θεσιακότητα της συγγραφέως σε σχέση με την παραγωγή λόγου της.</p>
<p>Αποτυπώθηκε αυτό στη μετάφραση με κάποιον τρόπο; Με ποιον; Πιστεύετε ότι θα είχατε κάνει κάποιες διαφορετικές επιλογές σε περίπτωση που δεν είχε γράψει το έργο γυναίκα; (Εάν δεν αποτυπώθηκε, για ποιον λόγο πιστεύετε ότι έγινε αυτό;)</p>	<p>Αναστοχαστικές παρατηρήσεις των μεταφραστών πάνω στη σχέση φύλου και μετάφρασης.</p>
<p>Επηρέασε κάποια μεταφραστική σας επιλογή το γεγονός ότι η έκδοση είναι δίγλωσση και γνωρίζατε ότι το κείμενο</p>	<p>Εξέταση του κατά πόσο το εκδοτικό πλαίσιο επηρέασε τη μεταφραστική πρακτική.</p>

είναι έτοιμο προς αντιπαραβολή; Πιστεύετε ότι θα άλλαζε κάτι αν ήταν μόνο στα ελληνικά;	
Έχετε ξαναμεταφράσει spoken word/Αφροαμερικανούς συγγραφείς/γυναίκες λογοτέχνιδες; Θεωρείτε ότι έχουν κάποια ιδιαιτερότητα σε σχέση με άλλα κείμενα (και ποια); Πώς αποτυπώνεται στη μετάφραση; (Αν όχι, γιατί;)	Πρότερη εμπειρία.
Εάν ξαναμεταφράσετε στο μέλλον spoken word/Αφροαμερικανούς συγγραφείς/γυναίκες λογοτέχνιδες, πιστεύετε ότι θα δώσετε προσοχή ή έμφαση σε συγκεκριμένα στοιχεία; Σε ποια;	Αναστοχασμός και εξαγωγή γενικεύσεων από την πλευρά των μεταφραστών.
Θα ήθελα, τέλος, να μου μιλήσετε για κάτι που σας αρέσει εσάς και που θεωρείτε ότι σας έχει επηρεάσει στον τρόπο που εκφράζεστε, είτε είναι ένα λογοτεχνικό έργο είτε οι στίχοι ενός τραγουδιού ή ακόμα και λαϊκά παραμύθια ή ο τρόπος που μιλούσε κάποιος συγγενής σας που έχετε στην καρδιά σας – οτιδήποτε.	Ποιες άλλες προσλαμβάνουσες έχουν; Πώς τους αρέσει να εκφράζονται;
Θεωρείτε ότι μπορεί να αντλείτε από αυτούς τους αγαπημένους σας τρόπους έκφρασης όταν μεταφράζετε;	Συν-αισθηματικοί δεσμοί και γλώσσα.
Θες να μιλήσεις για κάτι, είτε σχετικά με το έργο, είτε με τη μετάφραση είτε με εσένα ως μεταφράστρια, που δεν σε ρώτησα;	Ελεύθερο θέμα
Ευχαριστίες.	

**Οι θέσεις, οι λέξεις: μεταφράζοντας το *Ο λόφος που ανεβαίνουμε*
(μελέτη περίπτωσης)**

*“[...] The Rock cries out to us today, you may stand upon me,
But do not hide your face.*

*Across the wall of the world,
A River sings a beautiful song. [...]*

*There is a true yearning to respond to
The singing River and the wise Rock [...]*”.

– Maya Angelou, *On the pulse of morning*,
[απόσπασμα από το εναρκτήριο ποίημα] (1993)

Όταν πήρα στα χέρια μου την ελληνική μετάφραση του “Ο λόφος που ανεβαίνουμε” (2021), προς έκπληξή μου διαπίστωσα ότι επρόκειτο για μια δίγλωσση έκδοση, πράγμα που και ως αναγνώστρια με ικανοποιεί, καθώς νιώθω ότι έχω δύο όψεις του ίδιου κειμένου να διαβάσω, μα κι ως μεταφράστρια με χαροποιεί, μιας και είναι μια ευκαιρία για πολλές αναγνώσεις και, κατά κάποιον τρόπο, για μια μαθητεία. Καθώς είχα γνώση για τις αντιστάσεις που είχαν προκύψει κατά την επιλογή των μεταφραστριών του βιβλίου¹⁸, έφτασα σε αυτό το κείμενο με μεγαλύτερη γνώση (αλλά και περιέργεια) για τη μετάφρασή του, παρά για το πρωτότυπο. Αποφασίζοντας να μελετήσω τη μετάφραση του ποιήματος, η ανάγνωσή της με οδηγούσε στο να μελετήσω παράλληλα και το πρωτότυπο κείμενο. Αυτό όμως που έγινε σαφές, είναι ότι για να κατανοήσω καλύτερα το πώς παρήχθη η μετάφραση, θα είχε ενδιαφέρον να μελετήσω και τη μεταφραστική διαδικασία, πράγμα το οποίο επετεύχθη μέσω συνεντεύξεων με τους μεταφραστές. Η εστίαση των αναγνώσεων και των

18 Για εκτενέστερη παρουσίαση, βλ. προηγούμενα κεφάλαια, με έμφαση στο *Dramatis personae*: μετάφραση και θεσιακότητα (σελ. 15-23).

προβληματισμών μου είχαν να κάνουν με την δυναμική της μετάφρασης να παράγει, να μετασχηματίζει, να προβάλλει, ή ακόμα και να απαλείφει ή να επιβάλλει ερμηνείες. Στόχος, εν τέλει, δεν ήταν να κριθεί το εάν το συγκεκριμένο μετάφρασμα είναι λιγότερο ή περισσότερο επιτυχημένο, αλλά με ποιους τρόπους επεξεργάζεται και αποτυπώνει τις σημασίες (ρητές ή υπολανθάνουσες), εντάσσεται σε (ή συνθέτει) ένα ευρύτερο ερμηνευτικό πλαίσιο ή προβάλλει συγκεκριμένες υφές των νοημάτων του πρωτοτύπου κειμένου.

Το πρώτο χαρακτηριστικό που ανιχνεύεται από την αντιπαραβολική ανάγνωση μετάφρασης – πρωτοτύπου, είναι ότι υπάρχει σε μεγάλο βαθμό μια οπτική συμμετρία, μια ομοιομορφία στην έκταση του κειμένου. Αυτό δημιουργεί την εντύπωση ότι κατά τη μετάφραση δεν προστέθηκαν, ούτε όμως και παραλείφθηκαν, τμήματα του πρωτοτύπου.

Λόγου χάρη, αντιπαραβάλε:

<p>“This is the era of just redemption. We feared it at its inception. We did not feel prepared to be the heirs Of such a terrifying hour. But within it we’ve found the power To author a new chapter, To offer hope and laughter to ourselves”. (Gorman, 2021: 32)</p>	<p>“Αυτή είναι η εποχή της δίκαιης εξιλέωσης. Τη φοβηθήκαμε από τη γέννησή της. Δε νιώθαμε έτοιμοι να γίνουμε οι κληρονόμοι/ Μιας ώρας τόσο τρομακτικής. Κι όμως μέσα της βρήκαμε τη δύναμη Για να γράψουμε ένα κεφάλαιο νέο, Για να προσφέρουμε σ’εμάς γέλιο κι ελπίδα”. (ό.π.: 33)</p>
<p>Παράθεμα 1.</p>	

Καθώς και:

<p>“When day comes, we step out of the shade, Aflame and unafraid. The new dawn blooms as we free it, For there is always light, If only we’re brave enough to see it, If only we’re brave enough to be it”. (ό.π.: 46)</p>	<p>“Όταν φτάνει η μέρα, βγαίνουμε από τη σκιά, Φλεγόμενοι κι ατρόμητοι. Κι η νέα αυτή ανθίζει καθώς την απελευθερώνουμε, Γιατί πάντα υπάρχει φως, Αρκεί να είμαστε γενναίοι αρκετά για να το δούμε, Αρκεί να είμαστε γενναίοι αρκετά φως να γίνουμε”. (ό.π.: 47).</p>
<p>Παράθεμα 2.</p>	

Η συμμετρία αυτή υποδηλώνει ότι η μετάφραση έχει γίνει, σε μεγάλο βαθμό, λέξη προς λέξη ή, με άλλα λόγια, ότι οι λέξεις του πρωτοτύπου αποτυπώνονται, κατά κανόνα, με ισόποσο αριθμό λέξεων και στο μετάφρασμα. Αυτό αποδεικνύεται και στα παραπάνω παραθέματα: πρόκειται για μία λέξη προς λέξη μετάφραση (Vinay & Darbelnet, 1958/1972: 48-50), με την κάθε λέξη της μετάφρασης να αποδίδει ισοδύναμο νόημα με αυτό του πρωτοτύπου. Η μόνη λέξη που παραλείπεται στο μετάφρασμα, ενώ αναφέρεται στο πρωτότυπο, είναι το α' πληθυντικό της προσωπικής αντωνυμίας (“we”) στο Παράθεμα 1, επιλογή που υπαγορεύεται από τη δομή της γλώσσας: ενώ στα αγγλικά η προσωπική δείξη είναι απαραίτητη, στα ελληνικά δεν είναι, καθώς δηλώνεται από την κλίση του ρήματος. Παρατηρούμε, ακόμα, ότι οι λέξεις του μεταφράσματος διατηρούν σχεδόν την ίδια σειρά με αυτές του πρωτοτύπου. Στο Παράθεμα 1, μικρή εξαίρεση αποτελεί ο τελευταίος στίχος, όπου το “σ’εμάς” τέθηκε στην μέση του στίχου και όχι στο τέλος του. Στο δε Παράθεμα 2, μόνη διαφορά είναι η επανάληψη της λέξης “φως” στον τελευταίο στίχο, που προσδίδει έμφαση και ρυθμό.

Κατά τη μεταφραστική διαδικασία, η οπτική αυτή συμμετρία και η πιστότητα, η ακρίβεια και η απόδοση χωρίς παραλείψεις ήταν και τα ζητούμενα που είχαν τεθεί από τον εκδοτικό οίκο εξαρχής, λαμβάνοντας υπόψη ότι η μετάφραση θα κυκλοφορούσε σε δίγλωσση έκδοση (Γκανά, 2022, συνέντευξη). Ειδικά όσον αφορά την οπτική συμμετρία, η μεταφράστρια Μυρσίνη Γκανά αναφέρει ότι αποτέλεσε κι ένα κριτήριο για λόγους αισθητικής – “μου είναι πιο ευχάριστο στο μάτι” (ό.π.).

Είναι αλήθεια ότι η λέξη προς λέξη μετάφραση μπορεί να αποτυπώσει τα νοήματα του πρωτοτύπου κειμένου στη γλώσσα-στόχο με μεγάλη ακρίβεια – αρκεί βέβαια να λαμβάνει υπόψη τη γραμματική και τη σύνταξη της γλώσσας του μεταφράσματος. Αυτό το δεύτερο ισχύει πράγματι στη συγκεκριμένη περίπτωση: στα σημεία που υπάρχουν αλλαγές στο ύφος, αυτές γίνονται λαμβάνοντας υπόψη είτε τη δομή της ελληνικής γλώσσας είτε τη σχέση με το υπόλοιπο μετάφρασμα. Για παράδειγμα, ο στίχος “And yes, we are far from polished,/ far from pristine” (Gorman, ό.π.: 18) μεταφράζεται ως “Και ναι, πολύ απέχουμε απ’το να είμαστε άμεμπτοι, / πολύ απ’το να είμαστε άσπιλοι” (ό.π.: 19). Η προσθήκη, στα ελληνικά, του “να είμαστε” στον δεύτερο στίχο συντελεί στην καλύτερη συνοχή του κειμένου.

Υπάρχουν όμως και κάποια σημεία στα οποία εισάγεται ένα στοιχείο πρωτότυπο για την ελληνική γλώσσα, ακόμα και αν στο αγγλικό κείμενο το σημείο που μεταφράζεται δεν χαρακτηρίζεται από την ίδια γλωσσική πρωτοτυπία. Ένα τέτοιο παράδειγμα είναι οι στίχοι “Where a skinny Black girl, / Descended from slaves and raised by a single mother” (Gorman, ό.π.: 16), που μεταφράζονται ως “Όπου ένα λιγνό μαύρο κορίτσι, / Με καταγωγή από σκλάβους και μεγαλωμένο από μητέρα μόνη” (ό.π.: 17). Εδώ, διαβάζουμε μια “κυριολεκτική μετάφραση” – σύμφωνα με την τυπολογία των Vinay & Darbelnet (1958/1972: 48-50) –, που βρίσκει επίσης απόλυτη γλωσσική ισοδυναμία, σύμφωνα με την οπτική του Nida (1964a: 165-166). Ωστόσο, λαμβάνοντας υπόψη την πραγματολογική ισοδυναμία της Baker (1992: 217-253), παρατηρούμε ότι ο κοινός, για την αγγλική γλώσσα, όρος “single mother” δεν αποδίδεται στα ελληνικά με έναν αντίστοιχα κοινό όρο (μιας και το “μητέρα μόνη” δεν είναι η συνήθης απόδοση του “single mother” – αντ’ αυτού, μάλλον συνηθίζεται το “μονογονεάς”). Προτιμάται, λοιπόν, μια γλωσσικά κυριολεκτική λύση, η οποία είναι όμως σημασιολογικά και αναφορικά πρωτότυπη. Κομβικός παράγοντας όμως για αυτήν την απόφαση δεν μοιάζει να είναι το αν η απόδοση αυτή είναι συνήθης ή όχι, αλλά το ότι καταφέρνει να αποδώσει κυριολεκτικά τη σημασία του πρωτοτύπου, ενώ παράλληλα πετυχαίνει μια παρήχηση των δύο – μ – στην αρχή των λέξεων. Η παρήχηση διατρέχει το πρωτότυπο κείμενο της Gorman, όντας επίσης ιδιαίτερο χαρακτηριστικό του ποιητικού είδους που εκπροσωπεί, της ποίησης spoken word (ποίηση ομιλούντος λόγου· θα αναφέρεται εφεξής ως ποίηση spoken word), αλλά και της ποίησης σλαμ, ευρύτερα – καθώς είναι μέσα από παίγνια του λόγου όπως είναι οι παρηχήσεις που το κοινό μπορεί να ακολουθήσει με μεγαλύτερη άνεση τις απαγγελίες (Somers-Willett, 2012/2009: 25). Αυτή η διακριτική μεταφραστική επιλογή αποτελεί ένα μικρό δείγμα ανθρωποφαγικής μετάφρασης: περνώντας το νόημα του πρωτοτύπου, μεταγγίζει επίσης ακόμα και τη μορφή των λέξεων, ενώ εισάγει και στα ελληνικά (ως αυτό που ο de Campos θα χαρακτήριζε “ανθρωποφαγική” ή “βαμπυρική τροφή” του μεταφραστή) (de Campos στην Vieira, 1999: 95) το χαρακτηριστικό στοιχείο της παρήχησης της ποίησης spoken word.

Η παρήχηση, εκτός από στοιχείο χαρακτηριστικό της ποίησης σλαμ, όπως είδαμε παραπάνω (από κοινού με εκφραστικούς τρόπους όπως είναι η ρίμα και οι

επαναλήψεις) (Somers-Willett, 2012/2009: 20), αποτελεί επίσης βασικό στοιχείο μορφικής συνοχής του πρωτότυπου κειμένου (βλ. Baker, 1992: 218). Το παράδειγμα που εξετάσαμε καταδεικνύει ότι έχει υπάρξει μέριμνα στη μετάφραση προς τα ελληνικά ώστε να αποτυπωθεί αυτό το στοιχείο μέσα στο κείμενο. Ωστόσο, σε αντίθεση με την νοηματική απόδοση των λέξεων, που γίνεται κυριολεκτικά, λέξη προς λέξη, και σχεδόν χωρίς αλλαγή στη θέση των λέξεων, το μορφολογικό στοιχείο της παρήχησης δεν διατηρείται στο μετάφρασμα στα ίδια σημεία που το συναντάμε στο πρωτότυπο.

Επί παραδείγματι:

<p>“Let the globe, if nothing else, say this is <u>true</u>: That even as we grieved, we grew, That even as we hurt, we hoped, That even as we tired, we <u>tried</u>. That we’ll forever be <u>tied</u> together”. (Gorman, 2021: 24) Παράθεμα 3.</p>	<p>“Ας πει η γη, αν μη τι άλλο, πως είναι αυτό αλήθεια: Πως κι αν πενθούσαμε, ωριμάζαμε, Πως κι αν πονούσαμε, ελπίζαμε, Πως κι αν κουραζόμασταν, προσπαθούσαμε. Πως για πάντα θα είμαστε μαζί δεμένοι”. (ό.π.: 25)</p>
--	---

Στο παράθεμα αυτό, οι υπογραμμισμένες λέξεις δηλώνουν ομοιοκαταληξία, ενώ οι τονισμένες με έντονα γράμματα δηλώνουν παρήχηση¹⁹. Σε αυτές αξίζει να προσθέσουμε και την τριπλή επανάληψη του “That even as we”, που επίσης αποδίδεται με τριπλή επανάληψη στα ελληνικά – “Πως κι αν”. Η διατήρηση της επανάληψης αποτελεί, ως τεχνική, άλλο ένα παράδειγμα της γνώριμης πια κυριολεκτικής μετάφρασης (Vinay & Darbelnet, 1958/1972: 48-50). Επιτελεί όμως κι άλλον ένα ρόλο: συντελώντας στη διατήρηση της συνοχής του κειμένου (Baker, 1992: 218), καταφέρνει να προκαλέσει μια ισοδύναμη, σε σχέση με το πρωτότυπο, αντίδραση στο αναγνωστικό κοινό (Nida, 1964a: 166).

Σε μια πρώτη ανάγνωση του ελληνικού κειμένου, πριν την αντιπαράβολή με το πρωτότυπο, γίνεται αντιληπτή η επανάληψη μέσω της μορφικής συμμετρίας των στίχων, κι ενδεχομένως μια παρήχηση στο “πενθούσαμε – πονούσαμε”. Με την αντιπαράβολή με το πρωτότυπο είναι που συνειδητοποιούμε ότι όλη η στροφή έχει

¹⁹ Και οι δύο κωδικοποιήσεις γίνονται για τις ανάγκες της ανάλυσής μας εδώ και δεν υπάρχουν στο πρωτότυπο. Θα εφαρμόζονται με τον ίδιο τρόπο και σε επόμενα παραθέματα.

δομηθεί γύρω από ένα παιχνίδι παρηχήσεων, το οποίο περνά με έναν πολύ πιο διακριτικό τρόπο στα ελληνικά. Πράγματι, η μεταφραστική ομάδα έχει επιλέξει να εντάξει μία λέξη που να ξεκινά με – π – σε κάθε στίχο του μεταφράσματος, παρόλο που δεν έχει διατηρήσει διπλή παρήχηση σε κάθε στίχο, όπως συμβαίνει στο πρωτότυπο (και είναι δύσκολο να φανταστούμε πώς θα μπορούσε να διατηρηθεί το λεκτικό αυτό παιχνίδι χωρίς να υπάρξει κάποιου είδους νοηματική απόκλιση). Ακόμα, υπάρχει παρήχηση του – αλ – στον πρώτο στίχο του μεταφράσματος (“άλλο – αλήθεια”), πράγμα που δεν παρατηρείται στο πρωτότυπο, αλλά υποδηλώνει μια μεταφραστική πρόθεση για αποτύπωση και των εκφραστικών τρόπων του πρωτοτύπου στο μετάφρασμα. Η πρόθεση αυτή καταδεικνύει ότι η μέριμνα για την διατήρηση των εννοιών του πρωτοτύπου κειμένου και στο μετάφρασμα (διατήρηση, δηλαδή, τυπικής ισοδυναμίας, προσανατολισμένης στο κείμενο-πηγή) (Nida, 1964a: 165) μπορεί να συνυπάρχει με τη φροντίδα για τη διατήρηση δυναμικής ισοδυναμίας (προσανατολισμένης στο να προκαλέσει ισοδύναμες αντιδράσεις στο αναγνωστικό κοινό της μετάφρασης) (Nida, ό.π.: 166).

Η απόφαση για την αποτύπωση αυτών των γλωσσικών παιχνιδιών ή για την απαλοιφή τους είναι μια μεταφραστική επιλογή που φέρει βαρύτητα όχι μόνο γλωσσική αλλά και πολιτισμική. Το γλωσσικό αυτό στοιχείο είναι αντιπροσωπευτικό της ποίησης spoken word, είδους έκφρασης στενά συνδεδεμένου με τις αφροαμερικάνικες φωνές (Somers-Willett, 2012/2009: 8), στο οποίο μάλιστα, όπως και στην ποίηση σλαμ, η ταυτότητα και ο ρόλος του ατόμου που γράφει και απαγγέλλει το ποίημα κατέχουν πολύ σημαντικό ρόλο (ό.π.: 17). Εδώ ερχόμαστε να τοποθετηθούμε χρονικά στη χρήση του συγκεκριμένου ποιήματος, της συγκεκριμένης ποιητικής μορφής, στο πλαίσιο της ορκωμοσίας του Προέδρου των ΗΠΑ, Joe Biden. Αυτό το πλαίσιο γίνεται αντιληπτό ακόμα και από την ανυποψίαστη αναγνώστρια, καθώς δηλώνεται από τον υπότιτλο του βιβλίου (“Ένα εναρκτήριο ποίημα”) (Gorman, 2021), από το προλογικό σημείωμα της Όπρα Γουίνφρι (ό.π.: 4-5), την προμετωπίδα “Όπως διαβάστηκε από την ποιήτρια στην τελετή ορκωμοσίας του Προέδρου των ΗΠΑ Τζο Μπάιντεν, στις 20 Ιανουαρίου του 2021) (ό.π.: σελ. 7), και από την απεύθυνση με την οποία η ποιήτρια ξεκινά την απαγγελία (ό.π.: σελ. 8-9)²⁰. Η πληροφορία τούτη είναι σημαντική για την κατανόηση της αφορμής για την οποία

20 “Κύριε Πρόεδρε και Δρ Τζιλ Μπάιντεν,/Κυρία Αντιπρόεδρε και κύριε Έμχοφ,/Αμερικανοί, και Κόσμε:” (Gorman, 2021: 9).

γράφτηκε το ποίημα, σε πρώτο επίπεδο. Είναι σημαντικό όμως να τονιστεί κι ότι η επιλογή να ακουστεί το συγκεκριμένο ποίημα γίνεται σε μια συγκεκριμένη χρονική συγκυρία: στις 25 Μαΐου του 2020, η δολοφονία του Αφροαμερικανού George Floyd από αστυνομικές δυνάμεις γίνεται αφορμή για μαζικές διαδηλώσεις του κινήματος Black Lives Matter!, που πραγματοποιούνται όχι μόνο στις ΗΠΑ αλλά και παγκοσμίως. Η αντίδραση απέναντι στη συστημική καταπίεση των Αφροαμερικανών πολιτών και της συστηματικής ατιμωρησίας εγκλημάτων μίσους εναντίον τους (με κάποιες από τις πιο πρόσφατες, την περίοδο στην οποία γράφτηκε το ποίημα, και χαρακτηριστικές περιπτώσεις, πέρα από αυτήν του Floyd, τις δολοφονίες του Ahmaud Arbery και της Breonna Taylor) συνεχίζει να ηχεί καθ' όλη την διάρκεια των τελευταίων μηνών της διακυβέρνησης του τότε Προέδρου των ΗΠΑ, του συντηρητικού Ρεπουμπλικάνου Donald J. Trump. Την ημέρα της απαγγελίας, εκκρεμεί ακόμα η καταδίκη του δολοφόνου του Floyd (όπως και του Arbery²¹ και της Taylor²²). Στο πλαίσιο μιας αντιστικτικής ανάλυσης (Said, 1993), τα στοιχεία αυτά, που δεν αποτυπώνονται ρητά στο κείμενο, είναι σημαντικά για να κατανοήσουμε τη βαρύτητα της επιλογής αυτού του ποιήματος κι αυτής της ποιητικής μορφής στο πλαίσιο της ορκωμοσίας. Εφαρμόζοντας την αντιστικτική ανάγνωση πάνω στη μετάφραση, διακρίνουμε αξιοσημείωτο ρόλο στη διατήρηση μορφολογικών στοιχείων που διέπουν τη συγκεκριμένη ποιητική μορφή και στο μετάφρασμα, καθώς αυτά τα στοιχεία έχουν την δυνατότητα να δηλώνουν και να καθιστούν ανιχνεύσιμη την τοποθέτηση του ποιήματος στο συγκεκριμένο ποιητικό είδος και τη σύνδεση αυτών με την πολιτική συγκυρία κατά την οποία γράφτηκε και για την οποία ζητήθηκε να γραφεί.

Το κατά πόσο αυτά τα ζητήματα επηρέασαν τις μεταφραστικές αποφάσεις, τέθηκε ως ερώτηση στα μέλη της μεταφραστικής ομάδας κατά τις συνεντεύξεις μας. Κατά τη Γκανά, το έργο και η ποιήτρια (“ένα σύμβολο μιας νέας, μαύρης γυναίκας, προοδευτικής”) επελέγησαν στο πλαίσιο της ορκωμοσίας του Αμερικανού Προέδρου για *πολιτικούς λόγους* (ο τονισμός δικός της), και αυτό είχε σημασία να φανεί στη μετάφραση (Γκανά, 2022, συνέντευξη). Ο MC Yinka, το έτερο μέλος της μεταφραστικής ομάδας, με μακρόχρονη εμπειρία στην μουσική, την περφόρμανς, τη

21 Οι δολοφόνοι του Arbery καταδικάστηκαν σε ισόβια κάθειρξη τον Ιανουάριο του 2022 (Andone, McLaughlin, Spells & Sayers: 2022).

22 Τον Μάρτιο του 2022, αστυνομικός κατηγορούμενος για τη δολοφονία της Breonna Taylor αθωώθηκε από δικαστήριο στο Κεντάκι των ΗΠΑ (Lovan: 2022).

στιχουργία, “σε είδη που ως επί το πλείστον έχουν να κάνουν με τη μαύρη μουσική [...] και την urban κουλτούρα” (MC Yinka, 2022, συνέντευξη), επισήμανε επίσης τον συμβολικό χαρακτήρα της απαγγελίας του ποιήματος από μια Αφροαμερικανίδα, και μάλιστα συνέδεσε τους στίχους με την κινησιολογία της ποιήτριας κατά την απαγγελία: “Διάβασα το κείμενο και μετά είδα το περφόρμανς και μετά κατάλαβα πόσο πιο δυνατό είναι το κείμενο μαζί με το περφόρμανς” (ό.π.).

Όσον αφορά το πώς αποδόθηκαν αυτές οι πολλαπλές αναγνώσεις – του κειμένου, της περφόρμανς, της τοποθέτησής τους στην πολιτική συγκυρία – στην μετάφραση, οι δύο μεταφραστές είχαν πολλά να πουν. Συγκεκριμένα για την απόδοση των μεταφραστικών σχημάτων που χαρακτηρίζουν την ποίηση spoken word, η Γκανά διαβεβαιώνει ότι “Ήταν πολύ μέσα σε αυτά που συζητήσαμε. Ότι εδώ έχει αυτό, και κάπως, κάτι [...] πρέπει να κάνουμε” (Γκανά, 2022, συνέντευξη), επιβεβαιώνοντας ότι υπήρχε μεταφραστική πρόθεση για την μεταφορά τους στα ελληνικά. Ο MC Yinka επισημαίνει χαρακτηριστικά ότι το ζητούμενο είναι να διατηρηθεί το νόημα των λέξεων, ενώ ταυτόχρονα στόχευαν στο “να καταβάλουμε περισσότερη προσπάθεια στο να αποδοθεί κι αυτό το ρυθμικό” (MC Yinka, 2022, συνέντευξη). Αναλύοντας περισσότερο τα ρυθμικά χαρακτηριστικά που διέπουν την ποίηση spoken word, αναφέρει, ακόμα, τη θεατρικότητα της ποιητικής αυτής μορφής και τη σημασία της χρήσης του σώματος κατά την απαγγελία, πράγμα που γίνεται εμφανές και στη μαγνητοσκόπηση της απαγγελίας του *Ο λόφος που ανεβαίνουμε*. Σε αυτή, παρατηρεί ότι η ποιήτρια κάνει κάποιες κινήσεις με τα χέρια, “κάποιες πιο μίνιμαλ κινήσεις, οι οποίες κάνουν σαν να υπογραμμίζουν τις λέξεις ή να τονίζουν τα σημεία που θέλει αυτή” (ό.π.). Όταν τον ρωτώ πώς μπορούν να αποδοθούν στη μετάφραση αυτά τα στοιχεία καλλιτεχνικής επιτέλεσης, που δεν είναι λεκτικά αλλά ταυτόχρονα είναι τόσο χαρακτηριστικά για την ποίηση spoken word, μου εξηγεί ότι μία δυνατή μέθοδος είναι μέσα από τον ρυθμό: “προσπαθείς να δουλέψεις με τονισμούς, με διάφορα ρυθμικά σχήματα, τα οποία δίνουν άλλο ύφος στο κείμενο”, στοιχεία που δεν είναι κατ’ανάγκη ομοιοκαταληξίες (ό.π.). Ο MC Yinka φέρνει στη συζήτηση για την απόδοση της ποίησης spoken word τη δική του εμπειρία στη μουσική και τη δημιουργική γραφή (ό.π.), κι εξηγεί το πώς μπορεί να ανιχνευθεί η ρυθμική συνοχή σε ένα κείμενο, αλλά και το πώς αυτό μπορεί να έχει ρυθμό ανεξάρτητα από την κατανομή των συλλαβών και των όποιων ομοιοκαταληξιών,

αρκεί να ακολουθεί ένα συγκεκριμένο ρυθμό (“beat”) (ό.π.). Στην προσπάθειά του να με κάνει να καταλάβω πώς μπορεί να δουλέψει ένα beat, ξεκινά έναν μικρό και πολύτιμο αυτοσχεδιασμό γεμάτο παρηγήσεις που σταδιακά εξελίσσονται: “στην κατάληψη ήρθα εδώ και θέλω να φέρω μια κατάσταση γιατί αυτή η εγκατάσταση είναι καλή – μετά, μπορείς από το εγκατάσταση να πας στο παράσταση, κατάλαβες;” (ό.π.: οι πλαγιογραφημένες συλλαβές ειπώθηκαν με ρυθμικό επιτονισμό). Έτσι, γίνεται σαφές ότι το freestyle που ξεκίνησε με την παρήχηση του – κ – και εξελίχθηκε, πιο συγκεκριμένα, σε παρήχηση του – κατά –, μπορεί να εξελιχθεί και σε παρήχηση του – στάση – κ.ο.κ. Η Γκανά παρατηρεί, επίσης, ως γενικότερη προσέγγιση, ότι “Οφείλεις να αφήσεις την ουσιαστική γλώσσα του πρωτοτύπου, δηλαδή του ανθρώπου που δημιουργεί, να βγει πάνω απ’όλα. Αυτό αναγκαστικά φέρει τα ταυτοτικά του στοιχεία” (Γκανά, 2022, συνέντευξη), διευκρινίζοντας, ακόμα, ότι μεταφραστικά η προσέγγιση της “ουσιαστικής γλώσσας” γίνεται μέσω επιλογής του κατάλληλου υφολογικού επιπέδου ή αλλιώς register (ό.π.). Γνωρίζουμε ότι το υφολογικό επίπεδο, δηλαδή η μορφή της γλώσσας την οποία η ομιλήτρια θεωρεί κατάλληλη προς χρήση σε ένα δεδομένο επικοινωνιακό πλαίσιο, προσαρμόζεται ανάλογα με το υπόβαθρο της επικοινωνιακής συγκυρίας, της σχέσης μεταξύ των ομιλητριών αλλά και της μορφής που αναμένεται να λάβει ο λόγος (γραπτός ή προφορικός; διάλεξη, συζήτηση, τηλεφώνημα, κ.ο.κ.: επιστολή, διατριβή, άρθρο, ημερολογιακή καταχώριση κ.ο.κ.) (Baker, 1992: 15-17). Η μεταφράστρια, με άλλα λόγια, εξηγεί ότι κατά τη μεταφραστική διαδικασία επιδιώκει να προσαρμοστεί στον τρόπο με τον οποίο η συγγραφέας έχει τοποθετήσει υφολογικά το λόγο της, κι ότι μέσα από τη διατήρηση του υφολογικού επιπέδου μεταφέρεται και “η ουσιαστική γλώσσα του πρωτοτύπου”. Η φράση που χρησιμοποιεί ηχεί κοντινή στην σύλληψη του “γράμματος” του Berman (1999/2002) και της μέριμνάς του για την απόδοση του “Άλλου ως Άλλο” στη γλώσσα του μεταφράσματος – κάτι που μοιάζει πολύ με την επιμέλεια για την διατήρηση της “ουσιαστικής γλώσσας του πρωτοτύπου” που προτάσσει η Γκανά.

Λαμβάνοντας υπόψη όλα αυτά, αν επιστρέψουμε στο Παράθεμα 3 και προβούμε εκ νέου σε μια αντιπαραβολική σύγκριση, συνειδητοποιούμε ότι ο ρυθμός – το beat – του πρωτοτύπου παραμένει ίδιο και στο μετάφρασμα, με εξαίρεση το “even as we tired, we tried” (Gorman, 2021: 24), που έχει ως “πως κι αν κουραζόμασταν, προσπαθούσαμε” (ό.π.: 25). Αυτό το τελευταίο όμως εξαρτάται όχι

από την μεταφραστική προσέγγιση, αλλά από τις διαφορές στη μορφολογία των δύο γλωσσών ή, όπως το θέτει η Γκανά: “τα αγγλικά έχουν σε γενικές γραμμές πολύ πιο μικρές λέξεις. [...] Εκεί που λένε μία λέξη, εμείς μπορεί να θέλουμε τρεις, και μεγάλες!” (Γκανά, 2022, συνέντευξη). Κι ο MC Yinka, επισημαίνει σχετικά με τη διατήρηση του ρυθμού και των υπόλοιπων λεκτικών παιγνίων ότι “Δεν ήταν ότι θέλαμε να το πιέσουμε κιόλας, να είναι αυτοσκοπός” (MC Yinka, 2022, συνέντευξη). Με τη μέριμνα όμως που δείχνουν κατά κανόνα προκειμένου να διατηρείται ο ρυθμός, αν διαβαστεί το ποίημα φωναχτά και προσπαθήσουμε να ενσωματώσουμε όσα σημειώνει ο MC Yinka για τη ρυθμική αγωγή, ακόμα και η ύπαρξη υγρών συμφώνων (το – ρ – και το – λ – στα “ωριμάζαμε”, “ελπίζαμε”) μπορεί να βοηθήσει στη διατήρηση μιας ρυθμικής ενότητας κατά την ανάγνωση.

Τα στοιχεία αυτά καταδεικνύουν ότι η μεταφραστική ομάδα όχι μόνο είχε επίγνωση της σημασίας της τοποθέτησης του ποιήματος στην πολιτική συγκυρία, σε συνάρτηση με την κουλτούρα από την οποία προέρχεται την ποίηση spoken word, αλλά και ότι έλαβαν δραστικά μέτρα για να αποτυπώσουν τη σύνδεση αυτή στο μετάφρασμα, συχνά με μεθόδους που επικοινωνούσαν και με άλλες καλλιτεχνικές μορφές, και μάλιστα με τη μουσική παράδοση ειδών συνδεδεμένων με την αφροαμερικανική κουλτούρα, όπως το freestyle, το hip hop και το rap. Το εστιασμένο γλωσσικό αποτύπωμα από το οποίο ξεκινά μια αντιπαραβολική ανάλυση της μετάφρασης μπορεί να είναι η διατήρηση του νοήματος των λέξεων του πρωτοτύπου μέσω της κυριολεκτικής μετάφρασης (Vinay & Darbelnet, 1958/1972) ή ακόμα και η διατήρηση του register (Baker, 1992), μα ταυτόχρονα το μετάφρασμα διαμορφώνεται και από τη διακειμενική εμπειρία της μεταφραστικής ομάδας, καταδεικνύοντας την επικοινωνία και την αμοιβαία επίδραση μεταξύ των (προφορικών ή κειμενικών) μορφών έκφρασης (de Campos, 1970/2006). Έχει ενδιαφέρον, ακόμα, ότι το μετάφρασμα αποτελεί ένα από τα λίγα έργα ποίησης spoken word ή, ευρύτερα, ποίησης σλαμ, που έχουν εκδοθεί στην ελληνική γλώσσα²³, πράγμα που υπογραμμίζει τον ρόλο των μεταφράσεων στην καταγραφή (ή και την εισαγωγή) μορφών έκφρασης στο συγκείμενο της γλώσσας του μεταφράσματος.

Άλλο ένα χαρακτηριστικό σημείο στο οποίο έδωσαν ευφάνταστες ρυθμικές λύσεις είναι το εξής:

23 Από την πρόσφατη εγχώρια (μη μεταφρασμένη) παραγωγή, ψηφίδες ραπ συναντάμε και στο “Ένα αστέρι από τσιμέντο”, συλλογικό τόμο σε επιμέλεια του ράπερ ΛΕΕ (2021).

<p>“We’ve braved the belly of the beast. We’ve learned that quiet isn’t always <u>peace</u>, And the norms and notions of what “just is”/ Isn’t always justice”. (Gorman, 2021: 12)</p> <p>Παράθεμα 4.</p>	<p>“Αντέξαμε στην κοιλιά του κῆτους. Μάθαμε πως η σιωπή δεν είναι πάντοτε <u>ειρήνη</u>, Κι οι αντιλήψεις κι οι κανόνες για όσα “δικαίως είναι” Δεν είναι πάντοτε <u>δικαιοσύνη</u>”. (ό.π.: 13).</p>
---	---

Και πάλι, ακολουθείται εδώ το ίδιο μοτίβο με αυτό που εφαρμόσαμε προηγουμένως για την αποτύπωση των παρηγήσεων και των ομοιοκαταλήξεων. Όπως παρατηρούμε, η διατήρηση παρόμοιων ηχητικών παιγνίων με αυτά του πρωτοτύπου επιτυγχάνεται εκτενέστερα σε αυτό το παράθεμα. Και οι δύο παραδέχθηκαν ότι ήταν αξιοσημείωτο, αλλά και θέμα τύχης – “αυτό ήταν ένα τσαφ!” (Γκανά, 2022, συνέντευξη). Είναι αντιπροσωπευτικό αποτέλεσμα μιας μεταφραστικής ετοιμότητας συντονισμένης σε πεδία της έκφρασης που δεν εξαντλούνται στη λεξιλογική απόδοση.

Όπως επισημάναμε παραπάνω (βλ. σελ. 69), στην ποίηση spoken word σημαντικό ρόλο διαδραματίζει η ταυτότητα του ατόμου που απαγγέλλει, η οποία μάλιστα ταυτίζεται με αυτή του ατόμου που γράφει το ποίημα, και η Gorman πράγματι δηλώνει την ταυτότητά της και εντός του ποιήματος (π.χ. “Where a skinny Black girl, / Descended from slaves and raised by a single mother”) (ό.π., 2021: 16), στο οποίο αυτοπροσδιορίζεται φυλετικά και έμφυλα, ως μαύρη γυναίκα, απόγονη σκλάβων, που φτάνει να απαγγέλλει το εναρκτήριο ποίημα για την ορκωμοσία ενός Προέδρου. Παράλληλα, εντάσσει τον εαυτό της σε ένα ευρύτερο “Εμείς”, το οποίο προτάσσει σε όλο της το ποίημα, φτάνοντας, λίγο πριν το τέλος του ποιήματος σε ένα γεωγραφικό κρεσέντο που περιλαμβάνει το σύνολο της γεωγραφικής έκτασης των Ηνωμένων Πολιτειών: “Θα ανατείλουμε από της Δύσης/ τους χρυσαφένιους λόφους! / Θα ανατείλουμε από τα ανεμοδαρμένα / βορειοανατολικά, όπου οι πρόγονοί μας πρώτοι/ πέτυχαν επανάσταση! / Θα ανατείλουμε από τις παραλίμνιες πόλεις των μεσοδυτικών πολιτειών! / Θα ανατείλουμε από τον ηλιοψημένο Νότο!” (Gorman, 2021: 43). Η αναφορά στους πρώτους προγόνους που πέτυχαν επανάσταση, και η ένταξη τους στην εθνική γενεαλογία της ποιήτριας, είναι ένα τρανταχτό παράδειγμα του ενωτικού, συμφιλιωτικού χαρακτήρα που επιδιώκει το ποίημα. Παρόλο που αυτοί που έχει επικρατήσει να αναφέρονται ως “προπάτορες του έθνους”

είναι άνδρες και λευκοί, πολλοί μάλιστα εκ των οποίων είχαν στην κατοχή τους σκλάβους (Ellis, ά.χ.), η Gorman τους αναφέρει ως και δική της κοινή καταγωγή. Μία ανάγνωση αυτού του παραθέματος υπό το πρίσμα της μετα-αποικιακής θεωρίας θα έγειρε ερωτήματα για την αποτύπωση των λευκών προπατόρων ως προγόνων και της Αφροαμερικανίδας ποιήτριας, ειδικά σε συνάρτηση με την έλλειψη αναφοράς σε μη λευκούς, μη άνδρες προγόνους. Αν λάβουμε όμως υπόψη το σύνολο του κειμένου, διαφαίνεται ότι το στοιχείο αυτό εισάγεται κριτικά, εφόσον η ποιήτρια έχει αναγνωρίσει το ιστορικό παρελθόν της δουλείας και τη δική της καταγωγή από δούλους, καθιστώντας έτσι σαφέστερες τις αντιφάσεις και τις αντιξοότητες της πορείας προς την ενότητα. Η αναζήτηση της συλλογικής ταυτότητας με αφετηρία την προσωπική είναι ίσως ο κύριος θεματικός άξονας του ποιήματος, μια πορεία από το “εγώ” προς μια ενότητα που, μέσα σε όλες τις αντιξοότητες, αναδύεται ως απαραίτητη κι ελπιδοφόρα.

Ρώτησα τα μέλη της μεταφραστικής ομάδας για το πώς θεώρησαν ότι το στοιχείο της ταυτότητας της ποιήτριας επηρέασε τον τρόπο που γράφει αλλά και αν επηρέασε τον τρόπο με τον οποίο μετέφρασαν. Η Μυρσίνη Γκανά δεν δηλώνει απολύτως βέβαιη για το αν το γεγονός ότι η ταυτότητα της ποιήτριας ήταν το κύριο στοιχείο που καθόρισε το περιεχόμενο του ποιήματος, γιατί εκτιμά ότι στη χρονική συγκυρία στην οποία γράφτηκε, δηλαδή “για την ορκωμοσία του Biden, άρα του εκλεγμένου προέδρου του Δημοκρατικού Κόμματος, ό,τι background και να είχε, φυλετικό, έμφυλο, κοινωνικό [...], σίγουρα [...] θα προσπαθούσε να βάλει μέσα το στοιχείο που βάζει η Gorman, το φυλετικό, μετά απ’όλα αυτά που είχαν γίνει” (Γκανά, 2022, συνέντευξη) – διευκρινίζοντας ότι αναφέρεται στο Black Lives Matter (ό.π.). Παρόλα αυτά, επισημαίνει ότι η Gorman, ακριβώς εξαιτίας της ταυτότητας και του background της, μπορεί να αρθρώνει αυτόν τον ενωτικό λόγο “με πολύ μεγαλύτερη αυτοπεποίθηση απ’ό,τι θα το έκανε ένας λευκός ή απ’ό,τι θα λέγαμε ότι ένας λευκός έχει το δικαίωμα να το κάνει αυτό” (ό.π.). Εν τέλει, καταλήγει στο ότι, ενώ τη θεματική του ποιήματος θα μπορούσε την έχει θίξει και άτομο με διαφορετικό έμφυλο και φυλετικό υπόβαθρο, το υπόβαθρο της ποιήτριας επηρεάζει τον τρόπο με τον οποίο το συγκεκριμένο ποίημα γράφτηκε, και “δεν μπορείς να το αφήσεις απ’έξω και στα ελληνικά. Δεν μπορείς να πεις ‘δεν με απασχολεί’” (Γκανά, ό.π.). Τα λόγια της μεταφράστριας καθιστούν σαφές ότι λαμβάνει υπόψη όχι μόνο τη χρονικότητα

στην οποία γράφεται το κείμενο αλλά και τη θεσιακότητα της ποιήτριας σε συνάρτηση με αυτή, στοιχεία που λαμβάνει υπόψη και στη μετάφραση.

Ο MC Yinka επίσης θεωρεί ότι το background της ποιήτριας επηρέασε το κείμενο, εντοπίζοντας κειμενικά αυτήν την επιρροή στους συμβολισμούς που χρησιμοποίησε. Κι ακόμα, σημειώνει ότι “το γεγονός είναι είναι αυτή που είναι δίνει άλλη βαρύτητα στο κείμενο”, το οποίο επισημαίνει ότι χαρακτηρίζεται από “μια παρότρυνση” (MC Yinka, 2022, συνέντευξη). Την ανάγνωσή του περί παρότρυνσης μπορούμε να την εντοπίσουμε στην συχνή χρήση του α’ πληθυντικού σε μέλλοντα χρόνο (π.χ. “We will not be turned around”, “So let us leave behind a country better / than the one we were left”, “We will rise from the gold-limned hills of the West!”) (Gorman, 2021: 38, 40, 42 αντίστοιχα), στοιχεία που επίσης περνούν επί λέξει στο μετάφρασμα (βλ. Gorman, 2021: 39, 41, 43). Όσον αφορά τους συμβολισμούς, ένα τέτοιο παράδειγμα που λαμβάνει μια ιδιαίτερη βαρύτητα όταν λέγεται από τα χείλη της Gorman, μπορούμε να βρούμε στο “But this doesn’t mean we’re striving to form a union that is perfect” (ό.π.: 18). Ο στίχος αυτός εντάσσεται στην αναζήτηση, εντός του ποιήματος, για μια συλλογική ενότητα, και με αυτόν η ποιήτρια παραδέχεται αποπλιστικά ότι η ενότητα αυτή δεν θα είναι τέλεια – αναγνωρίζοντας, έτσι, τα λάθη του παρελθόντος, αλλά και τις ελλείψεις του παρόντος και του μέλλοντος. Ταυτόχρονα, όμως, αποτελεί μια διπλή διακειμενική αναφορά: παραπέμπει στην πρώτη φράση του Συντάγματος των ΗΠΑ (“We, the People of the United States, in order to form a more perfect Union”) (U.S. Const., pmb1.) αλλά και, εξίσου χαρακτηριστικά, στην ομιλία του Αφροαμερικανού Προέδρου Barack Obama με τίτλο “A More Perfect Union”, η οποία εκφωνήθηκε στις 18 Μαρτίου 2008, όταν ήταν ακόμα γερουσιαστής (Obama, 2008), και θεωρήθηκε καθοριστική για την εκλογή του στην προεδρία των ΗΠΑ (Fletcher, 2016). Η αναφορά αυτή, δυστυχώς, δεν μπορεί να προκαλέσει ισοδύναμο συνειρμό κατά τη μετάφρασή της στα ελληνικά, εφόσον στην πλειονότητά του το ελληνικό αναγνωστικό κοινό δεν διαθέτει αυτήν την πραγματολογική αναφορά (βλ. Baker, 1992: 217-8). Με αυτόν τον τρόπο, παρόλο που το μήνυμα που μεταφέρουν οι λέξεις έχει μεταφερθεί ακέραιο κατά τη μετάφραση, η πραγματολογική διάσταση, που θα προσέφερε έναν ακόμα τρόπο συν-αισθηματικής σύνδεσης, δεν μπορεί να μεταφερθεί (παρά μόνο, ίσως, με τη χρήση υποσημείωσης ή σημείωσης τέλους, τεχνική που δεν χρησιμοποιήθηκε στο εν λόγω μετάφρασμα).

Με βάση όσα εξήγησε η μεταφραστική ομάδα, στρεφόμαστε εκ νέου στο κείμενο λαμβάνοντας υπόψη τη βαρύτητα που μπορούν να λάβουν κάποιες φράσεις όταν γνωρίζουμε ότι τις έχει γράψει κι εκφέρει μια νεαρή Αφροαμερικανίδα. Πράγματι έτσι χρωματίζονται διαφορετικά στίχοι όπως το “Because being American is more than a pride we inherit – / It’s the past we step into and how we repair it” (Gorman, 2021: 26), που μεταφράστηκε ως “Γιατί το να είσαι Αμερικανός είναι κάτι παραπάνω από την κληρονομιά μιας περηφάνιας – / Είναι το παρελθόν στο οποίο εισερχόμαστε και ο τρόπος που το διορθώνουμε” (ό.π.: 27). Η σημασία της αντιστικτικής ανάγνωσης εδώ είναι καίρια, αυτή τη φορά όχι μόνο επειδή το κοντραπούντο μας βοηθά να συνδέσουμε το κείμενο με κάποιο στοιχείο που δεν δηλώνεται ρητά, αλλά κι επειδή το κείμενο παραπέμπει συγκεκριμένα σε μια έννοια, πάνω στην οποία ο στίχος εδραιώνεται (Said, 1993: 67): αυτό που μπορεί να διαβαστεί ως πομπωδώς πατριωτική δήλωση, όταν αναλογιστούμε ότι προέρχεται από τα χείλη μιας Αφροαμερικανίδας ποιήτριας γίνεται μια σαφής αναφορά σε ένα παρελθόν όχι ένδοξο κι εξιδανικευμένο, αλλά κι ένα παρελθόν σκλαβιάς, διακρίσεων και συστημικής καταπίεσης που σημαδεύει την ιστορία της χώρας μέχρι τις πολύ πιο πρόσφατες εξελίξεις των διαμαρτυριών κατά της αστυνομικής βαναυσότητας και του συστημικού ρατσισμού. Κομβικό σημείο για την ανάγνωση με βάση το κοντραπούντο είναι το γεγονός ότι στο σημείο αυτό η Gorman δεν στρέφει το βλέμμα προς το μέλλον, αλλά προς το παρελθόν, στο οποίο παροτρύνει το ακροατήριο να εισέλθει και να επανεξετάσει – ένα αίτημα πίσω από το οποίο μπορεί να κρύβεται και η παρότρυνση για απόδοση δικαιοσύνης, καθώς το ρήμα “repair” συνδέεται γραμματικά και συνειρμικά με το “reparations”, και συγκεκριμένα με το “reparations for slavery”, το αίτημα για αποζημιώσεις για την σκλαβιά από τους απογόνους των παλιών σκλάβων που αιχμαλωτίστηκαν για να οδηγηθούν (και) στα εδάφη που σήμερα αποτελούν τις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής. Αυτή η συνειρμική σύνδεση αφήνει στο πρωτότυπο κείμενο ένα διακριτικό αποτύπωμα ενός ισχυρού πολιτικού αιτήματος, μέσω λίγων προσεκτικά τοποθετημένων λέξεων. Ωστόσο, είναι μια σύνδεση που δεν καταφέρνει να αποτυπωθεί στη μετάφραση, αφού το “repair” δεν μεταφράζεται “αποζημιώνουμε”, αλλά “διορθώνουμε” – μια επιλογή που γραμματικά ευσταθεί και αποτελεί τυπικά ισοδύναμη απόδοση (Nida, 1964a: 165-6), αλλά μέσω της οποίας το ελληνικό κοινό δεν έχει πρόσβαση στο υπονόημα (implicature) που

ανιχνεύεται στο πρωτότυπο κείμενο (Baker, 1992: 222-228). Η μετάφραση, βέβαια, συνεχίζει να αποδίδει την παρότρυνση για την επανεξέταση του παρελθόντος.

Περαιτέρω πάνω στο στοιχείο της θεσιακότητας της ποιήτριας, MC Yinka παρατηρεί ότι ο παροτρυντικός τόνος της Gorman περνά κάτι το οικουμενικό, ενωτικό, αναγνωρίζοντας παράλληλα ότι “έχουμε πολλή δουλειά να κάνουμε ως άνθρωποι, ως κοινότητες, ως φυλές, ως μειονότητες, ως ατομικότητες, ως θηλυκότητες” προκειμένου να συντεθεί μία ομάδα, κι ότι ο τόνος αυτός είναι παρών και στα υπόλοιπα έργα της (MC Yinka, 2022, συνέντευξη). Ως παράδειγμα συμβολισμού που αποτυπώνει την φυλετική ταυτότητα της Gorman και στο κείμενο, ο MC Yinka ανατρέπει όχι στο *The hill we climb*, αλλά στο *Change Sings: A Children’s Anthem*, ένα παιδικό βιβλίο που επίσης μετέφρασαν την ίδια περίοδο με το εναρκτήριο ποίημα²⁴. Σε αυτό, υπάρχει η φράση “We fight and we take a knee” (ό.π.), όπου ο συμβολισμός έγκειται στο ότι

γονατίζεις όταν ηχεί ο ύμνος της Αμερικής στα στάδια, που το ξεκίνησε ο Kaepernick ως διαμαρτυρία για τους θανάτους από τους αστυνομικούς, για την αστυνομική βαναυσότητα. Αυτό το πράγμα, αν το παίρναμε εντελώς ως έχει και το μεταφράζαμε [ως] “γονατίζεις” [αυτό θα σήμαινε] ότι είσαι συγκαταβατικός, σαν να υποτάσσεσαι. Αλλά δεν είναι αυτό. (MC Yinka, ό.π.)

Όσον αφορά το πώς αντιμετώπισαν αυτό το σημείο στη μετάφραση, εξηγεί: “Σε αυτό το συγκεκριμένο, δεν χρησιμοποιήσαμε, ας πούμε, το ‘γόνατο’ ή το ‘γονατίζω’, [αλλά] ότι απλά ‘εμμένουμε’. Και εμμένεις στις αντιλήψεις σου, κι εμμένεις στο ότι πρέπει να κάνεις ένα statement” (ό.π.). Σε αυτό το παράδειγμα, σε αντίθεση με το προηγούμενο, το γλωσσικό ίχνος μιας πολιτικά φορτισμένης πράξης περνά μέσω της μετάφρασης στα ελληνικά. Αξίζει να αναρωτηθούμε εδώ, εάν η χρήση υποσημειώσεων θα μπορούσε να εφαρμοστεί για την πληρέστερη εξήγηση στοιχείων που αφορούν την αφροαμερικανική κουλτούρα, διατηρώντας ταυτόχρονα κατά νου τον κίνδυνο επιβολής ερμηνειών ή υπερερμηνείας (βλ. και σελ. 27-31 της παρούσας μετάφρασης). Σε κάθε περίπτωση, η εισαγωγή υποσημειώσεων παραμένει μια υπόθεση, καθώς γνωρίζουμε ότι ως μέθοδος δεν εφαρμόστηκε σε αυτό το έργο.

²⁴ Το βιβλίο κυκλοφόρησε επίσης από τις Εκδόσεις Ψυχογίος, το 2021, με τίτλο *Της αλλαγής τραγούδι: ένας ύμνος για παιδιά*.

Πάντως, σχετικά με την μεταφραστική προσέγγιση του φυλετικού στοιχείου, όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως (βλ. σελ. 72), η Γκανά θέτει ως βασικό πυλώνα προσέγγισης την προσπάθεια διατήρησης παρόμοιου επιπέδου ύφους με αυτό του πρωτοτύπου και στο μετάφρασμα (Γκανά, 2022, συνέντευξη). Ακόμα, κρίνει χρήσιμο να θέτει η μεταφράστρια ερωτήματα σε σχέση με το κείμενο σε συνάρτηση με τα στοιχεία που γνωρίζει για την συγγραφέα, ώστε να κρίνει το πού τοποθετεί το κείμενο η ίδια η συγγραφέας (ό.π.). Με αυτόν τον τρόπο, φαίνεται να προτείνει ένα είδος “διαλόγου” μεταξύ μεταφράστριας και συγγραφέως, ένα είδος δόμησης σχεσιακότητας που είναι πολύ πιο κοντινό στο πλησίασμα που επιδιώκουν (με διαφορετικούς όρους) ο Berman (1999/2002) και η Spivak (1993), παρά στην “διείσδυση” του Steiner (1976/2004).

Αν η μεταφραστική ομάδα θεωρεί ότι το φυλετικό υπόβαθρο της ποιήτριας επηρέασε το κείμενο και ελήφθη υπόψη για την παραγωγή του μεταφράσματος, δεν ισχύει το ίδιο και για την έμφυλη ταυτότητά της. Αναγνωρίζουν και οι δύο τη συμβολική αξία του να γράψει και να απαγγείλει το εναρκτήριο ποίημα μια νεαρή γυναίκα, αλλά δεν θεωρούν ότι αυτό το στοιχείο επηρεάζει την γλώσσα του κειμένου. Συγκεκριμένα, η Γκανά παρατηρεί ότι “το στοιχείο που είναι πιο έντονα ταυτοτικό [...] δεν είναι [...] αυτό της γυναίκας, είναι αυτό της φυλής, που βγαίνει στο ποίημα” (ό.π.). Το έμφυλο στοιχείο θεωρεί ότι αποτυπώνεται πολύ λίγο στο κείμενο, στο σημείο “που αναφέρεται στον εαυτό της ως ‘skinny girl’”, αλλά πολύ διακριτικά (ό.π.). Και ο MC Yinka όμως εκτιμά ότι το στοιχείο του φύλου “λίγο παίζει ρόλο” και ότι δεν στάθηκε “τόσο πολύ σε αυτό” (MC Yinka, 2022, συνέντευξη). Τα παραπάνω αποτυπώνονται και στο μετάφρασμά τους, από τη στιγμή που στα σημεία όπου καλούνταν να επιλέξουν ανάμεσα στα δύο γραμματικά γένη, αυτό που προκρινόταν ήταν το αρσενικό. Επί παραδείγματι:

“And yes, we are far from polished, far from pristine”. (Gorman, 2021: 18)	“Και ναι, πολύ απέχουμε απ’το να είμαστε άμπεμπτοι, Πολύ απ’το να είμαστε άσπιλοι”. (ό.π.:19).
“We lay down our arms/ So that we can reach our arms out to one another”. (ό.π.: 22)	“Τ’άρματα καταθέτουμε/ Ωστε να απλώσουμε τα χέρια ο ένας προς τον άλλο”. (ό.π.: 23)
“Because being American is more than a pride we inherit”	“Γιατί το να είσαι Αμερικανός είναι κάτι παραπάνω από/

(ό.π.: 26)	την κληρονομιά μιας περηφάνιας” (ό.π.: 27).
Παράθεμα 5.	

Δεν είναι αυτονόητο το να εκτιμήσουμε εάν η ποιήτρια είχε την πρόθεση να προτάξει το φύλο ή όχι, από τη στιγμή που στην αγγλική γλώσσα η έννοια του γραμματικού γένους δεν υφίσταται όπως στην ελληνική. Η ποιήτρια αναφέρεται πράγματι στον εαυτό της, “ένα λιγνό μαύρο κορίτσι” (ό.π.: 17) (ενδιαφέρον έχει ότι στα ελληνικά τυχαίνει να είναι ουδέτερου γένους η λέξη με την οποία δηλώνεται η έμφυλη ταυτότητά της), ως αφετηρία για να στραφεί σε ένα συλλογικό, χωρίς δηλωθέν φύλο “εμείς” από την επόμενη στροφή. Εάν στην αντιστικτική ανάγνωση μας ενδιαφέρουν τα στοιχεία που ρητά αναφέρονται στο κείμενο όσο και αυτά που η ποιήτρια ή η συγγραφέας δεν εντάσσει σε αυτό (Said, 1993: 67), μπορούμε να προβούμε σε μια ανάγνωση προσπαθώντας να ανιχνεύσουμε εάν προτάσσεται κάποιο φύλο, ρητά ή υπόρρητα, στο πρωτότυπο κείμενο. Αυτό που συνειδητοποιούμε είναι ότι, εξαιτίας της δυνατότητας που διαθέτει η αγγλική γλώσσα λόγω μορφολογίας να μην καταδεικνύει το γένος, το έμφυλο στοιχείο δεν προτάσσεται ούτε γραμματικά ούτε σημασιολογικά – πράγμα, πάντως, που δικαιώνει την παρατήρηση της Simon ότι το φύλο συχνά υπονοείται ή αποκρύπτεται (1996). Αντ’αυτού, προβάλλεται ένα συλλογικό “we”, μέσα στο οποίο καλείται το κοινό να αναγνωρίσει τον εαυτό του, ανεξαρτήτως έμφυλου προσδιορισμού. Στο ελληνικό κείμενο, το αρσενικό γραμματικό γένος χρησιμοποιείται ως συμπεριληπτικό, για να καταδείξει την συλλογική αυτή ταυτότητα. Σημειώνουμε ότι αυτή η πρακτική συμβαδίζει με την παγιωμένη χρήση του αρσενικού γένους ως συμπεριληπτικού, καθώς και ότι δεν υπάρχει γραμματικός περιορισμός που να απαγορεύει την χρήση του θηλυκού γένους ως συμπεριληπτικού, παρά μόνο έλλειψη εξοικείωσης με αυτή τη χρήση του θηλυκού γραμματικού γένους λόγω σαφώς μικρότερης συχνότητας στη χρήση του²⁵.

25 Το αν υπάρχει δυνατότητα να διασαλευτεί, (και) μέσω της μετάφρασης, αυτή η παγιωμένη χρήση της γλώσσας, ενδέχεται να εξαρτάται όχι μόνο από τη μεταφορά της γλώσσας του πρωτοτύπου αλλά και από την πρόθεση της μεταφράστριας. Ενδεικτικά, σημειώνουμε εδώ ότι όταν η Ελαιοτριβιάρη παρουσιάζει τις προκλήσεις και τις λύσεις που προέκυψαν κατά τη μετάφραση του έργου της Ανχέλικα Γκοροντίσερ “Σκοτεινός θάλαμος”, επισημαίνει, μεταξύ άλλων, ότι στη μετάφραση “δεν ήθελα να βάλω λέξεις που απέκλειαν το θηλυκό”, αλλά και, συγκεκριμένα μιλώντας για τη συμπεριληπτικότητα λέξεων αρσενικού γραμματικού γένους, ότι “οι λέξεις [μπορεί να] περικλείουν το θηλυκό, αλλά έχουν την τάση να τονίζουν το αρσενικό” (Ελαιοτριβιάρη, 2021, διαδικτυακή παρουσίαση).

Σε κάθε περίπτωση, η παρότρυνση της ποιήτριας για τη διαμόρφωση μιας συλλογικής ενότητας, η οποία δεν θα παραβλέπει τις διαφορές αλλά θα μπορεί να τις ενσωματώνει, δίνει τον τόνο στο ποίημα. Είναι χαρακτηριστικό ότι το πρώτο πληθυντικό πρόσωπο της προσωπικής αντωνυμίας – “we” – αναφέρεται 59 φορές στην έκταση του κειμένου! Προκειμένου να μεταφερθεί αυτός ο ενωτικός τόνος στα ελληνικά, όπως ειπώθηκε παραπάνω, δεν είναι απαραίτητη η κυριολεκτική μετάφραση του “we” ως “εμείς”, εφόσον ήδη οι καταλήξεις των ρημάτων υποδηλώνουν το πρόσωπο, προσδίδοντας μάλιστα και έναν ρυθμό στην ανάγνωση του ποιήματος. Σε μια πρώτη ανάγνωση, το “εμείς” αυτό φαίνεται να συμπεριλαμβάνει όλους τους πολίτες, πόσο μάλιστα από τη στιγμή που αυτή που ξεκινά να το απευθύνει είναι μια μαύρη γυναίκα, η οποία εκκινώντας από τον εαυτό της στοχάζεται πάνω στο κοινωνικό σύνολο. Συμπεριλαμβάνει όμως αυτό το “εμείς” πραγματικά όλους τους Αμερικανούς πολίτες; Είναι εμφανές ότι η ποιήτρια αναγνωρίζει έναν διχασμό σε αυτήν την ολότητα. Ενδεικτικά, αυτό εμφανίζεται σε στίχους όπως: “Τ’άρματα καταθέτουμε / Ωστε να απλώσουμε τα χέρια ο ένας προς τον άλλο” (Gorman, 2021: 23), “Νικηφόροι, / Όχι επειδή ποτέ ξανά δεν θα γνωρίσουμε την ήττα, / Αλλά επειδή ποτέ ξανά δε θα σπείρουμε διχόνοια” (ό.π.: 25), “Είδαμε μια δύναμη που θα θρυμμάτιζε το έθνος μας αντί να το διαμοιράσει, / Θα κατέστρεφε τη χώρα μας αν αυτό σήμαινε επιβράδυνση της δημοκρατίας. / Κι αυτή η απόπειρα ήταν σχεδόν πετυχημένη” (ό.π.: 29). Οι αναφορές αυτές φέρνουν στο νου ένα επίκαιρο γεγονός για την εποχή στην οποία γράφτηκε το ποίημα, το οποίο ίσως ακόμα και σήμερα να μοιάζει προφανές, αλλά δεν είναι απίθανο στο μέλλον να μην είναι τόσο προφανές πλέον: πρόκειται για την επίθεση στο Καπιτώλιο των ΗΠΑ, στις 6 Ιανουαρίου του 2021, από πάνω από 2.000 υποστηρικτές του Donald J. Trump, με στόχο τη διακοπή των εργασιών του Κογκρέσσου, στις οποίες θα επισημοποιούταν η εκλογική νίκη του Joe Biden (Duignan, 2021). Η Gorman αναγνωρίζει το γεγονός, που χαρακτηρίζει ως κλυδωνισμό της δημοκρατίας, και αυτό είναι κάτι που και οι μεταφραστές έχουν λάβει υπόψη: “Ηθελε να είναι το ενωτικό ποίημα της Αμερικής, μετά τη διάσπαση με τον Trump. Οπότε ήταν βασικό στο ποίημα το ‘we’ ” (Γκανά, 2022, συνέντευξη).

Σε μία πρώτη ανάγνωση, προκύπτει ο προβληματισμός σχετικά με το τι, αλλά και ποιες και ποιους, συμπεριλαμβάνει ή αποκλείει αυτό το “εμείς”. Όταν ρωτάω τη

μεταφραστική ομάδα, μου δίνουν διαφορετικές, αν και όχι κατ'ανάγκη αντιθετικές, απαντήσεις: η μεν Γκανά με παραπέμπει στο “We, the people” του Συντάγματος των ΗΠΑ, λέγοντας ότι διαβάζοντάς το στο νου τής ερχόταν το “Εμείς, ο λαός” (ό.π.). Ο δε MC Yinka, στην ερώτησή μου για το εάν το “εμείς” μπορεί να αναφέρεται τόσο στο σύνολο των Αμερικανών πολιτών όσο και σε κάτι το πιο οικουμενικό, υποστηρίζει ότι μπορεί να ισχύουν και τα δύο ταυτόχρονα (MC Yinka, 2022: συνέντευξη). Προσφέρει επίσης μια λεπτομερή ανάλυση, βασισμένος στην ταυτότητα της Gorman και στο δικό του βίωμα, εξηγώντας πώς το “εμείς” μπορεί να αντιπροσωπεύει αρχικά μια καταπιεσμένη ομάδα ή μια μειονότητα, ένα σύνολο ανθρώπων στην περιφέρεια ή ακόμα και εκτός του κοινωνικού συνόλου, και πιο συγκεκριμένα, στο πλαίσιο του ποιήματος: “είναι η μαύρη φυλή, [που] έχει περάσει όλα αυτά και [...] υπάρχει ένα pressure από τη λευκή φυλή κι από τους λευκούς μέσα στα χρόνια. Και συνεχίζει να πιέζει αυτό, αλλά υπάρχουν και άτομα τα οποία [...] δεν είναι ρατσιστές και [...] σιγά-σιγά γινόμαστε ‘we’, και είμαστε όλοι μαζί” (MC Yinka, ό.π.). Οι αναγνώσεις και του κάθε μέλους της μεταφραστικής ομάδας φωτίζουν διαφορετικές πτυχές του συλλογικού “εμείς” που δομείται στο ποίημα, και αναγνωρίζουν την συμφιλιοτική του, οικουμενική διάσταση. Είναι, ταυτόχρονα, αναγνώσεις στις οποίες μπορούμε να ανιχνεύσουμε και το αποτύπωμα της θεσιακότητας του κάθε ατόμου: η (λευκή) Γκανά δίνει στο “εμείς” μια εξαρχής γενική ερμηνεία, συνδεδεμένη και με τη γλώσσα που χρησιμοποιείται στο Σύνταγμα των ΗΠΑ, ενώ ο MC Yinka, που έχει αφρικανική καταγωγή, εκκινεί το “εμείς” από την ποιήτρια και τη μαύρη φυλή, σε μια ανάγνωση που προοδευτικά διευρύνει το ποια άτομα εντάσσονται σε αυτό το “εμείς”. Είναι ενδεικτικό και για τη σχέση που αναπτύσσουν με το κείμενο και την ποιήτρια το ότι η Γκανά αναφέρεται σε αυτήν χρησιμοποιώντας το επώνυμό της (Γκανά, 2022, συνέντευξη), ενώ ο MC Yinka μιλά για εκείνη με το μικρό της όνομα (MC Yinka, 2022, συνέντευξη), πράγμα που υποβάλλει μια αίσθηση εγγύτητας. (Σαφώς, η χρήση του επωνύμου δεν αποκλείει την συν-αισθηματική σύνδεση και την εγγύτητα και από την πλευρά της Γκανά – διαφέρει εδώ όμως η αποτύπωση στη γλώσσα).

Βεβαίως, οι παραπάνω προσεγγίσεις, αν και σαφώς καταδεικνύουν την ανάπτυξη μιας “από θέση” (Haraway, 1998) σχεσιακότητας με το κείμενο, αφορούν περισσότερο την ανάγνωση του κάθε μέλους της μεταφραστικής ομάδας. Όσο για το

πώς μεταφέρονται αυτά τα στοιχεία στη μετάφραση, όπως αναφέρθηκε και όπως είναι προφανές, το “we” αυτό μεταφέρεται στην κυριολεξία του, με μετάφραση των ρημάτων χρησιμοποιώντας το α’ πληθυντικό. Σε κάποιες περιπτώσεις, ωστόσο, λόγω της μορφολογίας των γλωσσών είναι απαραίτητη κατά τη μετάφραση η μετατροπή ρημάτων από την παθητική στην ενεργητική φωνή. Αυτή η μετατροπή, όπως θα την χαρακτήριζαν οι Vinay & Darbelnet (1958/1972: 51), ενέχει μια αλλαγή οπτικής γωνίας, καθώς εισάγει εντός του κειμένου ένα υποκείμενο, διαφορετικό του “εμείς”, το οποίο ενεργεί. Ένα τέτοιο παράδειγμα είναι το εξής:

“We will not be turned around, Or interrupted by intimidation”. (Gorman, 2021: 38)	“Δε θα μας αλλάξουνε πορεία, Δε θα μας σταματήσει ο εκφοβισμός”. (ό.π.: 39)
Παράθεμα 6.	

Διαβάζοντας τα δύο κείμενα αντιπαραβολικά, αναρωτιέμαι κατά πόσο αυτοί οι άλλοι που εισάγει το ρήμα “αλλάξουνε” έρχονται σε αντιπαράθεση με το συλλογικό “εμείς”, αλλά και το ποιοι εν τέλει μπορεί να είναι αυτοί. Η Γκανά σημειώνει ότι ο λόγος για αυτήν την αλλαγή οπτικής που προσφέρει το μετάφρασμα ήταν γλωσσικός: “Η παθητική φωνή πολλές φορές στα ελληνικά... ε, δεν περνάει” (Γκανά, 2022, συνέντευξη). Ταυτόχρονα, επισημαίνει ότι

αν υπήρχε [κάτι] εναντίον αυτού του εμείς, αυτό θα ήταν ο Trump ή μια ιδέα τέτοια... [...] Αλλά [...] με την παθητική φωνή στα αγγλικά δεν αναγκάζεσαι να κάνεις αυτή τη σκέψη, είναι ένα πολύ αόριστο, ξέρεις “τίποτα δεν θα μας βγάλει από την πορεία μας”, “δεν θα μεταστραφούμε”. [...] [A]ν πεις ότι “δεν θα μεταστραφούμε”, αμέσως όλη η ενέργεια ξεκινάει και ξαναγυρίζει σε σένα. (ό.π.).

Επιμένω, πάνω στη συζήτησή μας, τόσο πολύ πάνω στην (έστω και υποθετική) ταυτότητα του “εμείς”, αλλά κυρίως του “αυτοί” που προκύπτει από τη μετάφραση, που η μεταφράστρια καταθέτει ότι με την αλλαγή ρηματικής φωνής “ο μεταφραστής όντως νιώθει μια απογοήτευση [...], νιώθει ότι χάνει ένα επίπεδο του νοήματος. Ή, αν θέλεις, χάνει... πώς να στο πω... το ‘χάνει’ μπορεί να είναι λίγο βαριά λέξη” (ό.π.).

Ενδεχομένως να είναι πράγματι μια βαριά λέξη, που έχει χρησιμοποιηθεί και τόσο πολύ, στερεοτυπικά, για όλα όσα “χάνονται στη μετάφραση”. Αυτό που δεν είχα την ετοιμότητα να πω στην μεταφράστριά κατά την διάρκεια της συνέντευξης είναι ότι στην προκειμένη περίπτωση μάλλον δεν μιλάμε για απώλεια στη μετάφραση, αλλά για ένα είδος κέρδους, και ίσως για αυτό, μάλιστα, να με οδήγησε το στοιχείο αυτό σε τόσο εκτενή ανάλυση στη συζήτησή μας. Η επιπλέον οπτική γωνία που προσφέρει λόγω της γραμματικής της η ελληνική γλώσσα, έρχεται να καταστήσει λίγο πιο σαφές, χωρίς να βιάσει την εξαγωγή συμπερασμάτων, ένα επίπεδο νοήματος που και στο πρωτότυπο κείμενο υποβόσκει, προσφέροντας έτσι στη γλώσσα του μεταφράσματος ένα λεξιλογικό ίχνος από το οποίο μπορούμε να ξεκινήσουμε ένα κοντραπούντο όπως αυτό που εκθέσαμε παραπάνω. Μερικές φορές, δηλαδή, ακόμα και μια φαινομενικά αναπότρεπτη υφολογική διεργασία μπορεί να αποτελέσει μία ακόμα ψηφίδα σε ένα ευρύτερο πλαίσιο κατασκευής νοήματος, κάτι που είναι καλό να λαμβάνεται υπόψη κατά τη μετάφραση, τοποθετημένο κριτικά αυτόνομα από την στοιχειοθεσία της διαδικασίας ως “απώλειες” ή “κέρδους”.

Συνεχίζοντας πάνω στην ταυτότητα του “εμείς”, MC Yinka σημειώνει ότι μέσα από τη συγκρότηση του, που διατρέχει το ποίημα, αφήνεται να εννοηθεί ότι,

αφήνουμε τους ανθρώπους [...] που δεν θέλουν την ενότητα, που [...] θέλουν [...] να υπάρχει διχασμός. Το θέμα είναι να βρίσκεις άτομα με τα οποία να είστε συντονισμένοι. Και μπορείτε να μοιράζεστε πολλά πράγματα: είτε να έχετε το ίδιο βίωμα, στη συγκεκριμένη περίπτωση της φυλετικής καταπίεσης, είτε να υπάρχει ενσυναίσθηση. Κι όταν υπάρχει ενσυναίσθηση, υπάρχει συντονισμός. [...] Κι υπάρχει αλληλεγγύη (MC Yinka, 2022, συνέντευξη),

επισημαίνοντας με αυτόν τον τρόπο ότι οποιαδήποτε υπόρρητη αναφορά και εάν υπάρχει στο κείμενο για κάποιους “άλλους”, παραμένει σε πρώτο πλάνο το αίτημα για ενότητα και όχι εμμονή σε κάποια αντιπαράθεση.

Πράγματι, στο πρωτότυπο κείμενο εν τέλει αυτό που επικρατεί είναι ένα αίτημα για την ένωση ενός συλλογικού (εάν και όχι καθολικού) “εμείς”. Πρόκειται για ένα “εμείς” που συμπεριλαμβάνει Αμερικανούς πολίτες (βλ. “το να είσαι Αμερικανός είναι κάτι παραπάνω από την κληρονομιά μιας περηφάνιας”, Gorman,

ό.π.: 27) κάθε φυλής και φύλου, οι οποίοι προσπαθούν να οικοδομήσουν μια ένωση όχι τέλεια, αλλά με σκοπό (ό.π.: 19). Ένα ακόμα επίπεδο ανάγνωσης αποκαλύπτει και το στοιχείο της πίστης: η Gorman αναφέρει το “In this truth, in this faith we trust” (ό.π.: 30), το οποίο μεταφράζεται ως “Σε αυτή την αλήθεια, σε αυτή την πίστη, δείχνουμε εμπιστοσύνη” (ό.π.: 31). Η φράση αυτή, τουλάχιστον για την Αμερικανίδα αναγνώστρια, φέρνει στην επιφάνεια έναν συνειρμό λόγω της ομοιότητάς της με το εθνικό μότο “In God we trust”, που εμφανίζεται μάλιστα και στα χαρτονομίσματα της χώρας. Αν και για το ελληνικό αναγνωστικό κοινό, η πραγματολογική αναφορά αυτή μπορεί να μην είναι τόσο άμεσα αντιληπτή, αποτελεί ένα υπονόημα (Baker, 1992) του ότι η πίστη συνδιαλέγεται με πολλαπλούς τρόπους με την εθνική ταυτότητα. Περαιτέρω ανάγνωση αποκαλύπτει ότι οι θρησκευτικές αναφορές του κειμένου αφορούν την ιουδαιοχριστιανική παράδοση, με πιο χαρακτηριστική την αναφορά στις Γραφές και συγκεκριμένα στο “Κάθε ένας θα κάθεται κάτω από την άμπελό του και κάτω από τη συκιά του· και δεν θα υπάρχει κάποιος που να τον εκφοβίζει”, παράθεμα που απαντάται στο Βιβλίο του Μιχαία, το οποίο περιλαμβάνεται και στην Τανάχ και στην Παλαιά Διαθήκη. Μπορεί η αναφορά αυτή να δημιουργήσει την εντύπωση ότι η συλλογική ταυτότητα που δομείται είναι μία ταυτότητα που δεν συμπεριλαμβάνει άλλες θρησκείες ή, σε μια πιο γενικευτική και ίσως ενωτική ανάγνωση, ότι το παραπάνω παράθεμα θεωρήθηκε πανανθρώπινο και χρησιμοποιήθηκε για αυτό το λόγο. Στο συγκεκριμένο όμως που γράφεται το ποίημα, έχει έρθει στο προσκήνιο τόσο η ισλαμοφοβία όσο και θεσμοθετημένοι μηχανισμοί διακρίσεων κατά των μουσουλμάνων (και) στις ΗΠΑ. Μικρό διάστημα έχει παρέλθει από την (κατηργημένη) Εκτελεστική Εντολή 13769 (Exec. Order No. 13,769, 2017), η οποία χαρακτηρίστηκε και “απαγόρευση μουσουλμάνων” (Yuhas & Sidahmed, 2017), καθώς θεωρήθηκε ισλαμοφοβική διάκριση το γεγονός ότι απέκλειε από την είσοδο στη χώρα άτομα από μια σειρά από χώρες με πλειοψηφικά μουσουλμανικό πληθυσμό, όπως είναι το Ιράν, το Ιράκ, η Υεμένη και η Συρία. Σε αυτό το σημείο, είναι πολύ σημαντικό να τονίσουμε ότι η Gorman δεν διαιωνίζει με το ποίημά της κανενός είδους διάκριση ή φοβία απέναντι στο Ισλάμ. Αυτό που παρατηρούμε εδώ είναι ότι η προσεκτική ανάλυση του πρωτοτύπου καταδεικνύει ότι η ενωτική ταυτότητα που οικοδομεί το ποίημα γνωρίζει και κάποιες θρησκευτικές επιρροές, στις οποίες δεν συμπεριλαμβάνονται ρητές αναφορές στο Ισλάμ.

Όσον αφορά τον χειρισμό του υπονοήματος αυτού στη μετάφραση, η μεταφραστική ομάδα έχει ακολουθήσει λέξη προς λέξη μετάφραση. Ειδικά όσον αφορά το παράθεμα από τη Βίβλο (ή, ανάλογα με την οπτική γωνία, από την Τανάχ), το ελληνόφωνο κοινό μάλλον μπορεί να κάνει παρόμοια σύνδεση με το αγγλόφωνο κοινό, καθώς διαθέτει την κοινή πραγματολογική αναφορά (Baker, 1992, 217-260). Το ίδιο ίσως να μην είναι το ίδιο αυτονόητο στο υπονόημα του “In this faith we trust”, ειδικά χωρίς επεξήγηση. Από την άλλη, η εισαγωγή σημείωσης της μεταφράστριας σε αυτό το σημείο ίσως να έγερνε περισσότερο προς την υπερερμηνεία, φορτώνοντας το κείμενο με πληροφορία εις βάρος μιας πιο αβίαστης ανάγνωσης. Εν πάσει περιπτώσει, όπως η μεταφραστική ομάδα εξήγησε, δεν υπήρχε πρόβλεψη για εισαγωγή υποσημειώσεων ή σημειώσεων της μεταφράστριας στη συγκεκριμένη περίπτωση (Γκανά, 2022, συνέντευξη, και MC Yinka, 2022, συνέντευξη).

Το θέμα της ταυτότητας είναι ένα θέμα που έχει τεθεί ήδη πολλάκις: ως χαρακτηριστικό στοιχείο της ποίησης spoken word, λόγω της κοινής ταυτότητας που αναδύεται στο ποίημα της Gorman, λόγω του δικού της φυλετικού και έμφυλου υπόβαθρου. Έχει ενδιαφέρον να εξετάσουμε εδώ το ρόλο που διαδραμάτισε για την επιλογή των μελών της μεταφραστικής ομάδας προς τα ελληνικά συγκεκριμένα. Όπως έχει αναφερθεί, η ομάδα που έφερε εις πέρας την μετάφραση του έργου αποτελούνταν από δύο άτομα, τη Μυρσίνη Γκανά και τον MC Yinka. Έχοντας γνώση των αντιδράσεων που προέκυψαν κατά την επιλογή των μεταφραστριών σε άλλες γλώσσες, τις οποίες αναλύσαμε εκτενέστερα στο πρώτο κεφάλαιο (βλ. σελίδες 15-23), θέλησα να μάθω περισσότερα για τη διαδικασία επιλογής της ομάδας που θα μετέφραζε το έργο προς τα ελληνικά. Και τα δύο μέλη της ομάδας κατέστησαν σαφές στην συνέντευξή μας ότι η επιλογή με βάση το πολιτισμικό υπόβαθρο αποτελούσε μια προσωπική επιθυμία της ποιήτριας και όχι του εκδοτικού οίκου: “είχε η συγγραφέας εκφράσει ως επιθυμία να συμμετάσχει [...] στην μετάφραση των κειμένων της άτομο [...] του ίδιου πολιτισμικού background”, εξηγεί ο MC Yinka, ο οποίος έχει αφρικανική καταγωγή και χρόνια πορείας στη μουσική με έμφαση στη “μαύρη μουσική – hip hop, soul, reggae, funk [...], drum ‘n’ base, dub...” (MC Yinka, 2022, συνέντευξη). Συνεχίζει εξηγώντας ότι οι εκδόσεις Ψυχογιός πήραν την πρωτοβουλία να του κάνουν την πρόταση, και ότι πράγματι τα είδη έκφρασης με τα

οποία έχει καταπιαστεί επί σειρά ετών είναι συγγενή με την ποιητική έκφραση της Gorman (ό.π.). Από την άλλη, η Μυρσίνη Γκανά σημειώνει ότι και στη δική της περίπτωση η πρόταση ήρθε από τον εκδοτικό οίκο, γνωρίζοντας την εμπειρία της στη μετάφραση λογοτεχνίας από τα αγγλικά και τα γαλλικά, το έργο της ως ποιήτριας, αλλά και το ότι είναι γυναίκα (Γκανά, 2022, συνέντευξη). Εξηγεί, ακόμα, ότι:

η Gorman χρησιμοποιεί την μετάφραση του βιβλίου της ως όχημα πολιτικής” και είχε ως αίτημα να τη μεταφράσει μια “ιδανικά ανερχόμενη ποιήτρια [...], νέα, γυναίκα, ει δυνατόν μαύρη ή από κάποια μειονότητα ή, αν δεν υπήρχε ένας άνθρωπος [...] που να συνδυάζει [...] όλα αυτά τα στοιχεία, αν γίνεται να δημιουργηθούν συνεργασίες μεταξύ ανθρώπων που να φέρουν διαφορετικά στοιχεία (ό.π.: ο επιτοπισμός είναι της ομιλήτριας).

Και τα δύο μέλη της μεταφραστικής ομάδας έχουν γνώση των αντιδράσεων και αναφέρουν χαρακτηριστικά την περίπτωση της μετάφρασης προς τα ολλανδικά, προσφέροντας ενδιαφέρουσες οπτικές. Ο MC Yinka σημειώνει ότι στην Ολλανδία προέκυψε μια αντιπαράθεση σχετικά με την ταυτότητα του ατόμου που ανέλαβε τη μετάφραση, καθώς έγειρε “το θέμα του cultural appropriation” (MC Yinka, 2022, συνέντευξη), ενώ η Μυρσίνη Γκανά εκτιμά ότι στην Ολλανδία έγινε “μια πολύ μεγάλη παρερμηνεία”, που δεν ξεκινούσε από τις απαιτήσεις της Gorman (Γκανά, 2022, συνέντευξη). Με την επιλογή των Marieke Lukas Rijnveld, που είχαν τιμηθεί το 2020 με Βραβείο Booker, από κοινού με την μεταφράστρια Michele Hutchison, για το μυθιστόρημα *Δυσφορεί η νύχτα*²⁶, ο ολλανδικός εκδοτικός οίκος προέταξε ένα ήδη γνωστό όνομα, που εκπροσωπεί ταυτόχρονα μια μειονότητα ΛΟΑΤΚΙ+ ή συγκεκριμένα, μη-δυσδικών υποκειμένων. Η Γκανά εκτιμά ότι ο ολλανδικός εκδοτικός οίκος προσπάθησε με αυτή την επιλογή “να καβαλήσει το κύμα του non-binary, και να προσθέσει και αυτήν την πτυχή” (ό.π.) – και λαμβάνοντας αυτά υπόψη, ίσως θα μπορούσε να διατυπωθεί μια υποψία για pink-washing από την πλευρά του εκδοτικού οίκου ή, ίσως, μια σύγκρουση του πολιτικά φορτισμένου, προσωπικού αιτήματος της Gorman, με την ενδεχόμενη θέληση ενός εκδοτικού οίκου, που δρα σε ήδη διαμορφωμένα πλαίσια παραγωγής πολιτισμικού κεφαλαίου.

26 Το μυθιστόρημα κυκλοφόρησε στα ελληνικά το 2021 από τις Εκδόσεις Ίκαρος, σε μετάφραση Μαρίας Αγγελίδου και Άγγελου Αγγελίδη.

Το σημαντικότερο σημείο, επισημαίνει η Γκανά, δεν ήταν η ταυτότητα των Rijnveld, αλλά μια αντίδραση που ξεκίνησε στα κοινωνικά δίκτυα σχετικά με το εάν πραγματικά έγινε αναζήτηση για κάποιο καταλληλότερο άτομο, το οποίο δεν βρέθηκε – “μα, δεν υπάρχει κάποιος καταλληλότερος άραγε, και κάποιος με πραγματική μεταφραστική εμπειρία, αλλά και μαύρος;” (ό.π.). Συζητώντας περαιτέρω το τι σημαίνει σε αυτήν την περίπτωση η καταλληλότητα και, πέρα από το φυλετικό υπόβαθρο που θίγει ήδη η μεταφράστρια, της επισημαίνω, στη συζήτησή μας, την αντίδραση που υπήρξε κι από επαγγελματίες στον χώρο της μετάφρασης σχετικά με την επιλογή ενός ατόμου που δεν έχει καμία εμπειρία στη μετάφραση (ό.π.). Σε αυτό το σημείο, η Γκανά δίνει επίσης μια δική της ερμηνεία, εύστοχα επισημαίνοντας το αποικιοκρατικό παρελθόν της Ολλανδίας, και το ότι υπάρχουν μαύροι Ολλανδοί πολίτες “που είναι ποιητές στα ολλανδικά, και μεταφραστές” (ό.π.). Αυτό το στοιχείο, σε συνάρτηση με το ότι, σύμφωνα πάλι με την Γκανά, κριτήρια της ποιήτριας ήταν μεν το κοινό πολιτισμικό background, αλλά και το να δοθεί βήμα σε “άτομα από μειονότητες που δεν έχουν τόσο εύκολη πρόσβαση σε αυτόν τον χώρο” (ό.π.), μας οδηγεί στο να κατανοήσουμε μία ακόμη πτυχή των αντιδράσεων συγκεκριμένα στην Ολλανδία, που σχετίζονται με την προσβασιμότητα στην γλωσσική παραγωγή αλλά και που καταδεικνύουν την μετα-αποικιακή προβληματική και πάλι ως χρονικά ύστερη της αποικιοκρατίας αλλά ως εγγεγραμμένη στις επιπτώσεις την εμπειρίας της αποικιοκρατίας, που δεν έχουν λήξει (Αθανασίου, 2016).

Το αίτημα της Gorman έχει πολιτική βαρύτητα, αποτελεί όμως τη μόνη σαφή εντολή που έλαβε η ομάδα πριν ξεκινήσουν να εργάζονται πάνω στη μετάφραση. Και τα δύο άτομα επιβεβαιώνουν ότι δεν υπήρξε καμία άλλη απαίτηση από την πλευρά του εκδοτικού οίκου σχετικά με τον λόγο που θα χρησιμοποιούσαν, ούτε περιορισμοί όπως θα μπορούσαν να είναι τυχόν λογοκριμένες λέξεις (MC Yinka, 2022, συνέντευξη και Γκανά, 2022, συνέντευξη). Αν και θεωρητικά υπήρχε δυνατότητα να επικοινωνήσουν με την ποιήτρια σε περίπτωση δυσκολίας, δεν έκριναν ότι κάποιο σημείο ήταν υπερβολικά δυσνόητο ή ότι συνέτρεξε άλλος λόγος, προκειμένου να το πράξουν (ό.π.). Το γεγονός ότι η μεταφράστρια είχε τόσο ενεργό λόγο στην επιλογή των εκάστοτε μεταφραστριών ή μεταφραστικών ομάδων, εκτός από σπάνιο φαινόμενο – “κανείς δεν το κάνει” [...] “γιατί δεν έχει τρόπο να κρίνει” (Γκανά, 2022, συνέντευξη) – διαμορφώνει το πλαίσιο στο οποίο εκφράζεται ο λόγος,

εισάγοντας ενδεχομένως καινούργια άτομα στην παραγωγή του (μεταφραστικού) λόγου ή άτομα που δεν θα επιλέγονταν να μεταφράσουν το έργο εάν δεν υπήρχε το αίτημα αυτό. Εάν εξεταστεί ως ένας τρόπος χειραγώγησης των συνθηκών υπό τις οποίες παράγεται ο μεταφραστικός λόγος προκειμένου να εξυπηρετήσει και πολιτικούς σκοπούς, σίγουρα δεν είναι η πρώτη φορά ιστορικά που κάτι τέτοιο συμβαίνει. Όπως εξετάσαμε και στη σχέση της μετάφρασης με την μετα-αποικιακή κριτική, ειδικά δε στο κεφάλαιο σχετικά με την επιρροή του οριενταλισμού στη διαμόρφωση μεταφραστικών πρακτικών (βλ. σελ. 27-31), τα κείμενα που παράγονται μέσω μεταφράσεων έχουν στο παρελθόν υπάρξει εργαλείο πολιτιστικής επιβολής, “εκπολιτιστικής αποστολής”, εξωτικοποιημένης παρουσίασης ενός ξένου πολιτισμού (συχνά και κατασκευής του ως υποδεέστερου). Έχουν ενταχθεί, ακόμη, στην ευρύτερη σφαίρα των δυναμικών της πολιτιστικής διπλωματίας (Said, 1978). Φυσικά, η περίπτωση της Gorman είναι διαφορετική: πρόκειται για ένα άτομο, κι όχι για έναν θεσμικό αποικιοκρατικό μηχανισμό, και δρα με στόχο το να προσφέρει βήμα σε άτομα που θεωρεί ότι δεν έχουν κατ’ανάγκη εξίσου εύκολη πρόσβαση στο χώρο, όχι για να κατασκευάσει ετερότητες. Η διαμόρφωση του *habitus* στο οποίο παράγεται ο λόγος, με άλλα λόγια, δεν είναι πρωτοφανής, αλλά εκπεφρασμένη με αυτήν την ακρίβεια και μάλιστα από την ποιήτρια της οποίας το έργο θα μεταφραστεί (και όχι από κάποιον εκδοτικό οίκο ή από άτομο που γνωρίζει τη γλώσσα της μετάφρασης) είναι ιδιαίτερα σπάνια, και φαίνεται πως στοχεύει στην ανάδειξη περιθωριοποιημένων φωνών αλλά και στη διασάλευση ήδη καθιερωμένων πρακτικών ροής πολιτισμικού κεφαλαίου και εμπλεκόμενων σε αυτήν – όχι πάντως στην επιβολή κι εμπέδωση κάποιου *status quo* με στόχο τη χειραγώγηση και ιεραρχικοποίηση της πολιτισμικής παραγωγής.

Μεγάλης σπανιότητας είναι και το γεγονός ότι η μετάφραση έγινε όχι από ένα μόνο άτομο, αλλά συλλογικά, και μάλιστα με πρόβλεψη για κάτι τέτοιο και από την ίδια την ποιήτρια. Η Μυρσίνη Γκανά, πεπειραμένη μεταφράστρια, δεν είχε ασχοληθεί ποτέ ξανά με τη συλλογική μετάφραση (ό.π.), ενώ ο MC Yinka δεν είχε ασχοληθεί ποτέ πριν με τη μετάφραση γενικώς – είχε τη σπάνια ευκαιρία λοιπόν να εισέλθει στο χώρο της μέσω μιας συνεργατικής διαδικασίας (MC Yinka, 2022, συνέντευξη) –, ενώ μάλιστα δήλωσε ότι πριν να ασχοληθεί με τη μετάφραση του ποιήματος είχε μια δυσπιστία απέναντι στη μετάφραση (ό.π.). Ακόμη, αυτή ήταν η πρώτη φορά που

γνωρίζονταν (Γκανά, 2022, συνέντευξη), πράγμα που σημαίνει ότι θα έπρεπε να βρουν όχι μόνο έναν τρόπο συνεργασίας αλλά και επικοινωνίας. Ο τρόπος με τον οποίο η ομάδα επέλεξε να εργαστεί ήταν με μια αρχική, χωρίς εξουχιστική επιμέλεια, μετάφραση του κειμένου από τη Μυρσίνη Γκανά, το οποίο στη συνέχεια απέστειλλε στον MC Yinka για παρατηρήσεις (ό.π.). Εκείνος με τη σειρά του παρενέβαινε στο κείμενο, κι έπειτα έστειλε πίσω τις προτάσεις του (ό.π. και MC Yinka, 2022, συνέντευξη). Στο τέλος, συναντιόνταν για να συζητήσουν τα σημεία ένα προς ένα και είτε επέλεγαν τις προτάσεις του ενός, είτε του άλλου, είτε έβρισκαν μια εντελώς καινούργια λύση (Γκανά, ό.π.). Με αυτόν τον τρόπο, και οι δύο είχαν επισκόπηση της μετάφρασης ολόκληρου του κειμένου, και μπορούσαν να συναντηθούν όσες φορές ήταν απαραίτητες για να ολοκληρωθεί η διαδικασία (ό.π.).

Στα σημεία που συναντούσαν δυσκολίες, κατά κύριο λόγο συμβουλευτήκαν το λεξικό (ό.π.), αλλά και οι δύο συμφωνούν στο ότι γλωσσικά το κείμενο δεν παρουσίαζε ιδιαίτερες προκλήσεις (Γκανά, 2022, συνέντευξη και MC Yinka, 2022, συνέντευξη) (ο MC Yinka μάλιστα σχολιάζει πώς, όταν έλαβε την πρόταση και διάβασε το κείμενο, απόρησε για το αν πραγματικά χρειάζεται και δεύτερο άτομο στη μετάφραση – “εντάξει, δεν μπορεί να το μεταφράσει αυτό η κοπέλα;”, λέει χαρακτηριστικά) (MC Yinka, ό.π.). Καθώς τα δύο άτομα προέρχονταν από διαφορετικούς χώρους, συναφείς με τον δικό του τρόπο ο καθένας με το ποίημα της Gorman, είχαν και διαφορετικού είδους ευκολίες· επίσης, οι διαφορετικές τους προσλαμβάνουσες τους δημιουργούσαν διαφορετικό εύρος θυμικών (συναισθηματικών) αλλά και πρακτικών συνδέσεων με το κείμενο, τις οποίες επιστράτευαν και κατά τη μετάφρασή του. Ο MC Yinka αναφέρει ότι στο καινούργιο, για εκείνον, πεδίο της μετάφρασης, μπόρεσε εύκολα να συνεργαστεί λόγω των ομοιοτήτων με τη διαδικασία της στιχουργίας: “Ήταν πολύ φυσικό εγώ να συνδεθώ με αυτήν τη διαδικασία. Και ένιωθα ότι – ναι – ήταν σαν να ψάχνω τον επόμενο στίχο, όταν γράφεις στίχους” (ό.π.). Επίσης, αναφέρει ότι ένιωσε προσωπική σύνδεση κι εγγύτητα με το περιεχόμενο, όχι ασύνδετη με το κοινό πολιτισμικό υπόβαθρο που μοιράζεται με την ποιήτρια:

Αυτό το πράγμα [τους συμβολισμούς] το έχει η Amanda σε [...] πολλά της κείμενα, κι αυτό δίνει πιο πολλή βαρύτητα και επηρεάζει και το κείμενο και τον μεταφραστή. Γιατί υπάρχει όλο αυτό το πράγμα, όλο αυτό

το pressure, η καταπίεση που έχει υποστεί η [...] μαύρη φυλή μέσα στα χρόνια. Υπάρχει αυτό το πράγμα, και είναι χαρακτηριστικό όλων οι οποίοι καταπιάνονται με τα δικαιώματα των ανθρώπων, των μεταναστών – μετανάστες πρώτης γενιάς, αφρικάνικης καταγωγής, σκουρόχρωμων... Υπάρχει αυτό το πράγμα το οποίο λες κι έχει περάσει στο DNA όλων αυτών – δηλαδή, πώς εγώ επηρεάζομαι από την όλη κατάσταση που έχουν περάσει οι Αμερικάνοι απέναντι, πόσα μίλια μακριά; Πώς εγώ συνδέομαι με αυτό το πράγμα; Συνδέεται το pressure [...] κι ο ρατσισμός τον οποίο έχουμε υποστεί αρκετά μέσα στη ζωή μας. (ό.π.)

Τα παραπάνω είναι διαφωτιστικά για τα ερωτήματα που έχουμε θέσει σχετικά με το ρόλο της θεσιακότητας της μεταφράστριας ή του μεταφραστή στην παραγωγή των ερμηνειών και του μεταφραστικού λόγου. Η συν-αισθηματική σύνδεση με το πρωτότυπο κείμενο που δηλώνει ο μεταφραστής λόγω της φυλετικής θεσιακότητάς του, είναι σημαντική και για την κατανόηση του πρωτοτύπου (του επιτρέπει, μεταξύ άλλων, να ανιχνεύσει και μια σειρά συμβολισμών), ενώ η εμπειρία του στη μουσική, τη στιχουργία είναι καταλυτική για την παραγωγή του μεταφράσματος. Τα δύο στοιχεία αυτά επηρεάζουν και την πρώτη του επαφή με το κείμενο αλλά και το πώς αναπτύσσει μία σχέση με αυτό.

Από την άλλη, η Μυρσίνη Γκανά, που δεν διαθέτει κοινό πολιτισμικό background με την Gorman, ούτε είχε ασχοληθεί στο παρελθόν με μεταφράσεις έργων συγγενών με την ποίηση σλαμ, αναφέρει ότι το ύφος της Gorman δεν είναι κοντινό στο δικό της, πράγμα που αποτελεί πρόκληση για άτομα που, όπως κι εκείνη, εκτός από τη μεταφραστική τους δραστηριότητα, γράφουν ποίηση (Γκανά, 2022, συνέντευξη). Σε αντίθεση με συγγραφείς που γράφουν με παρόμοιο ύφος με αυτό που γράφει η μεταφράστρια, σε περιπτώσεις σαν αυτήν της Gorman “πρέπει εσύ να διανύσεις ως μεταφραστής μια απόσταση για να φτάσεις στον συγγραφέα και να τον αποδώσεις σωστά – με τον τρόπο δηλαδή που αυτός μιλάει και γράφει. Και όχι με αυτόν που θα έκανες εσύ και που σου έρχεται εύκολο με κάποιους άλλους” (ό.π.).

Η μεταφράστρια καταθέτει, ακόμα, ότι συνήθως δεν μεταφράζει ποιήματα αλλά πεζό λόγο (ό.π.). Ένα στοιχείο πάντως που προκύπτει ότι την επηρέασε στην προσέγγιση της μετάφρασης του *Ο λόφος που ανεβαίνουμε* ήταν η πρότερη εμπειρία που είχε με την μετάφραση ενός μεγάλου αφηγηματικού ποιήματος Alice Oswald, με

τίτλο *Μνημείο Πεσόντων*²⁷ (*Memorial*), το οποίο αναφέρει τα ονόματα των νεκρών της Ιλιάδας (ό.π.). Η Γκανά είχε στην κατοχή της το CD, στο οποίο την απαγγελία έκανε η ίδια η ποιήτρια, και η απαγγελία αυτή ήταν πολύ σημαντικό στοιχείο για το ποίημα (ό.π.). Παρόλο που αρχικά δηλώνει ότι “δεν νομίζω ότι μπορούμε να χαρακτηρίσουμε [το *Μνημείο Πεσόντων*] spoken word”, σκέφτεται μετά, γελώντας, ότι “η βάση του είναι ακριβώς η *Ιλιάδα*, όπου ήταν [...] το απόλυτο spoken word, έτσι;”, αλλά και ότι ίσως το ποίημα αυτό να είναι πράγματι spoken word, από την άποψη ότι η ίδια η ποιήτρια ήθελε το ποίημα να ακούγεται, όχι μόνο να διαβάζεται, επιστρέφοντας “σε αυτήν την αρχική λειτουργία της ποίησης, που είναι να την ακούς να απαγγέλλεται, όχι να την διαβάζεις για να την ακούς μόνο μέσα στο μυαλό σου” (ό.π.). Η μεταφράστρια θυμάται, ακόμα, ότι απήγγελε για τους φίλους της τη μετάφραση του ποιήματος (ό.π.) – αναζητώντας, όπως θα έλεγε ο Nida, μια ισοδύναμη συναισθηματική αντίδραση από την πλευρά των ακροατών (Nida, 1964a: 166). Η εμπειρία της μετάφρασης του ποιήματος αυτού φαίνεται να επέδρασε βαθιά πάνω στην Γκανά: περιγράφει το πώς ο λόγος του την γοήτευσε (“έπαθα την πλάκα μου κι άρχισα να το μεταφράζω, έτσι, πριν καλά-καλά πάρουμε τα δικαιώματα [...], δεν ξέρω πώς να το εξηγήσω, δεν μου έχει ξανασυμβεί αυτό σε μετάφραση”), και πώς είχε μια επιρροή πάνω στον τρόπο με τον οποίο στο εξής εκφράζεται: “Η μετάφραση του *Memorial* με έκανε ποιήτρια. [...] [Η]ταν σαν να μου ξεκλείδωσε κάτι αυτή η διαδικασία” (ό.π.). Όσον αφορά το πώς η εμπειρία της με την μετάφραση του αφηγηματικού αυτού ποιήματος υπήρξε χρήσιμη και κατά την προσέγγιση του ποιήματος της Gorman, σημειώνει ότι “έδωσε μια μεγαλύτερη αίσθηση [...] του ρυθμού, με έκανε [...] να το σκέφτομαι περισσότερο από πριν” (ό.π.). Βέβαια, στην περίπτωση του *Ο λόφος που ανεβαίνουμε*, αναφέρει, ότι ήταν καταλυτική η συμβολή του MC Yinka σε αυτό το σημείο, που “είναι μουσικός [...], φτιάχνει τραγούδια [...], το αυτί του ήταν πολύ πιο συντονισμένο σε αυτό το κομμάτι” (ό.π.). Οι δηλώσεις αυτές καταδεικνύουν τη διαφορετική, εξίσου πολύτιμη, συνεισφορά των δύο μελών της μεταφραστικής ομάδας στην παραγωγή του μεταφράσματος. Καταδεικνύουν, ακόμα, την επιρροή που είχαν στη μετάφραση οι συν-αισθηματικές συνδέσεις τους με άλλα κειμενικά είδη. Εδώ έχει ενδιαφέρον να παρατηρήσουμε ότι, παρόλο που η Γκανά ρητά δηλώνει ότι δεν είχε επαφή με το είδος ποιητικής έκφρασης της Gorman,

27 Στα ελληνικά κυκλοφόρησε το 2018 από τις εκδόσεις Μελάρι.

της οποίας το ύφος φαίνεται αρκετά μακρινό από το δικό της, έχει τρόπο να δημιουργήσει μία γέφυρα για την μεταφραστική της προσέγγιση μέσα από μια προηγούμενη της μετάφραση και συγκεκριμένα από την εμπειρία της με τον ρυθμό και την απαγγελία. Ενώ λοιπόν η θεσιακότητα της Γκανά είναι πολύ διαφορετική από αυτή του MC Yinka, που εκτός από το φυλετικό του background διαθέτει και μεγάλη εμπειρία σε είδη έκφρασης πολύ συναφή με αυτό της Gorman, η μεταφράστρια καταφέρνει να δομήσει μια αποτελεσματική σχεσιακότητα με το κείμενο.

Ανιχνεύεται, παράλληλα, και μια προσωπική εξέλιξη των δύο μελών της μεταφραστικής ομάδας μέσω των μεταφρασμάτων τους. Ρωτώ τον MC Yinka για το εάν συνεχίζει να είναι δύσπιστος απέναντι στη μετάφραση, κι εκείνος απαντά ότι “Σίγουρα δεν είμαι τόσο δύσπιστος” (MC Yinka, 2022, συνέντευξη· ο επιτονισμός είναι το συνεντευξιαζόμενο). Έχει ενδιαφέρον ότι στη συζήτησή μας, ουσιαστικά προτάσσει την αντιπαραβολική ανάλυση πρωτοτύπου και μεταφράσματος ως μέθοδο αξιολόγησης του μεταφράσματος, αν και χωρίς να την κατονομάσει με τον ίδιο τρόπο που την προσδιορίζουμε εδώ: “πρέπει να ασχοληθώ αρκετά, δηλαδή διαβάζοντας και το ορίζιναλ. [...] [E]ίναι λεπτό το ζήτημα” (ό.π.). Η χρήση της ορολογίας δεν είναι απαραίτητη εδώ για να διαπιστώσουμε ότι, μετά την μεταφραστική του εμπειρία, εντοπίζει την ανάγκη ενός αναστοχαστικού εργαλείου για να μπορεί να (συ)κρίνει το μετάφρασμα σε σχέση με το πρωτότυπο.

Πέραν τούτου, ο μεταφραστής εκφράζει επίσης την άποψη ότι, ειδικά στην μετάφραση της ποίησης, “πρέπει εσύ να βάλεις το δικό σου το input το καλλιτεχνικό σαν μεταφραστής [...] και να γίνεις εσύ ο καλλιτέχνης που θα δημιουργήσει και θα το φέρει στον ελληνικό κόσμο, με την ελληνική γλώσσα”. (ό.π.). Και τα δύο άτομα, έτσι, με διαφορετικό τρόπο, συνδέουν την παραγωγή μεταφραστικού λόγου με την καλλιτεχνική δημιουργία: η μεν Γκανά καταθέτει ότι μέσα από μια μετάφραση βρήκε τη δική της ποιητική φωνή, ενώ ο MC Yinka πλαισιώνει τη μετάφραση ως καλλιτεχνική έκφραση. Σε αυτά προστίθεται και η εκτίμηση της Γκανά ότι, για κάποιον που θέλει να γράψει, η μετάφραση μπορεί να αποτελέσει ένας τρόπος εξάσκησης στη γραφή (Γκανά, 2022, συνέντευξη). Στο πλαίσιο των προβληματισμών μας, οι εκτιμήσεις της μεταφραστικής ομάδας αποκαλύπτουν τον ρόλο της μετάφρασης όχι μόνο ως εργαλείου αναπαραγωγής ή μίμησης λόγου, αλλά και ως τρόπο παραγωγής λόγου – έστω και εντός πολύ συγκεκριμένων πλαισίων –,

συμπλέοντας έτσι με την οπτική του de Campos, η οποία δεν διαχωρίζει τη μετάφραση από την καλλιτεχνική δημιουργία (1970/2006: 46).

Όσον αφορά στο πώς αποτιμούν τη συνεργασία του στο πλαίσιο της συλλογικής μετάφρασης, ίσως είναι ενδεικτικό ότι συνεχίζουν να μεταφράζουν το έργο της Gorman – εκτός από το παιδικό παραμύθι *Αλλαγής Τραγούδι*, που αναφέραμε, πρόκειται να συνεργαστούν και στη μετάφραση της ποιητικής της συλλογής, διατηρώντας την εφαρμοσμένη τους μεθοδολογία (Γκανά, 2022, ό.π., και MC Yinka, 2022, συνέντευξη). Ο MC Yinka χαρακτηρίζει τη διαδικασία της συλλογικής μετάφρασης κάτι το “πέρα πολύ δημιουργικό και πολύ εκπαιδευτικό” (ό.π.) – αλλά και η Γκανά λέει ότι “πέρασε καλά με τη διαδικασία”, και ότι ήταν ανανεωτικό να μεταφράζει με ένα άτομο που δεν έχει πρότερη εμπειρία στη μετάφραση (Γκανά, 2022, συνέντευξη). Πριν κλείσει η συνέντευξή μας, η Γκανά καταθέτει το πόσο πολύ αγαπά τη μετάφραση, και ότι για εκείνη είναι σημαντικό το ότι μέσα από την μετάφραση γνωρίζεις ανθρώπους, είτε είναι συγγραφείς, είτε ακόμα και χαρακτήρες.

Στην περίπτωση της Gorman, συναντάς την Gorman [...] – μια νεαρή μαύρη γυναίκα από την Αμερική, πραγματικά πολύ πιο νέα από μένα [...], βλέπεις [...] πώς στήνει το ποίημά της, ποια είναι αυτά τα πράγματα που σκέφτεται, με ποιον τρόπο κάνει την πολιτική της στόχευση μέσα από αυτό, σου δίνει ιδέες αν μη τι άλλο. Ιδέες, γενικά, προσέγγισης του κόσμου. Δηλαδή, νομίζω ότι όλα στη μετάφραση είναι ένα τεράστιο άνοιγμα προς τον κόσμο μας (Γκανά, 2022, συνέντευξη).

Στην περίπτωση αυτή, δεν θα ήταν υπερβολή να ειπωθεί ότι η Γκανά συνάντησε, εκτός από την Gorman, και τον MC Yinka. Από την ζύμωση της συλλογικής μετάφρασης, ένας νέος τρόπος προσέγγισης της θέασης της μεταφραστικής προσέγγισης μπορεί να διαφανεί: η μετάφραση ως συνάντηση, η μετάφραση ως σχέση. Πρόκειται για μια συνάντηση από θέση, το δίχως άλλο – και με αυτόν τον τρόπο η μετάφραση αναδεικνύεται ως αντιπροσωπευτικό δείγμα “τοποθετημένης γνώσης” (“situated knowledge”). (Haraway, 1991: 111). Ευρισκόμενη σε έναν ενδιάμεσο χώρο, η μεταφραστική διαδικασία αποτελεί, όπως και οι τοποθετημένες γνώσεις που προτείνει η Haraway, έναν τρόπο ανακατεύθυνσης και καθορισμού νέας πορείας (Haraway, ό.π.). Η δε συλλογική μετάφραση

αναδεικνύεται εδώ ως δυνατότητα ανακατεύθυνσης της συνήθους μεταφραστικής διαδικασίας, με τρόπο ο οποίος μπορεί να καταστήσει σαφή την υποκειμενική διάσταση των ερμηνειών της κάθε μεταφράστριας (κι αυτές δεν είναι απίθανο να χρωματίζονται με βάση τη θεσιακότητά της): παράλληλα, διαφαίνεται πως η συλλογική μετάφραση διαθέτει τη δυνατότητα να δομήσει νέες σχεσιακότητες, ακριβώς μέσω του ότι καθιστά σαφέστερες τις υποκειμενικές θεσιακότητες του κάθε μέλους της μεταφραστικής ομάδας.

Συμπεράσματα

Στην προσπάθειά μας να εξετάσουμε το ρόλο που κατέχει η μετάφραση και ο λόγος που παράγει στην διαμόρφωση και την παγίωση ερμηνειών με πολιτική βαρύτητα, πέρα από τα λεξιλογικά όρια της μεταφοράς των νοημάτων του κειμένου-πηγή στη γλώσσα-στόχο, έγινε φανερό ότι η μετάφραση ταυτόχρονα επηρεάζεται από το υφιστάμενο ιστορικοκοινωνικοπολιτικό συγκείμενο όσο και συνεισφέρει στο δόμηση ενός νέου ή στην παγίωση ενός πλαισίου υπό διαμόρφωση. Σημαντικό ρόλο στην ανάλυσή μας κατείχε η εννοιολόγηση της μετάφρασης ως ιστορικά τοποθετημένης διαδικασίας και των υποκειμένων της (των μεταφραστριών) ως πολιτικών υποκειμένων, φερόντων εμπρόθετη δράση.

Μέσα από την εξέταση της σχέσης μετάφρασης και μετα-αποικιακής θεωρίας, εκτεθήκαμε στην ιστορικά καταγεγραμμένη σύνδεση μεταξύ αποικιοκρατίας και παραγωγής λόγου, με έμφαση στην παραγωγή του μεταφραστικού λόγου. Κατέστη σαφές ότι, στο πλαίσιο των ιμπεριαλιστικών εγχειρημάτων, η μετάφραση επηρέαζε την παγίωση των πολιτικών ερμηνειών της Αυτοκρατορίας με πολλαπλούς τρόπους. Ανάλογα με την κατευθυντικότητα της, μπορούσε είτε να εγγραφεί σε ένα πλαίσιο “εκπολιτιστικής αποστολής”, κατασκευάζοντας τη μητρόπολη ως χώρο παραγωγής πολιτισμού άξιου μεταφοράς προς την (κατασκευασμένη ως πολιτισμικά υπανάπτυκτη ή υποδεέστερη) αποικία (Said, 1978), ή ως έναν τρόπο ανακάλυψης, “αποκάλυψης” ή εξήγησης του αποικιοκρατούμενου Άλλου στη μητρόπολη, παγιώνοντας όμως την ιδεολογική του σύλληψη ως εξωτικοποιημένου και υποτελή (ό.π.). Η ιστορικά καταγεγραμμένη αυτή πραγματικότητα έχει σημασία ως τις μέρες μας για την μεταφραστική πρακτική, καθώς τοποθετεί πολιτικά τον ρόλο της μετάφρασης και των υποκειμένων της στη διαμόρφωση του ιδεολογικού habitus που προκύπτει μέσω της παραγωγής πολιτισμικού έργου. Ακόμα, από τη μελέτη της εγείρονται προβληματισμοί για τον ρόλο συγκεκριμένων παγιωμένων μεταφραστικών πρακτικών γλωσσικής φύσης, όπως είναι η εισαγωγή υποσημειώσεων ή η έλλειψη αυτής, στην επιβολή πολιτικών ερμηνείας μέσω του μεταφραστικού λόγου. Η μελέτη της σχέσης μετάφρασης και οριενταλισμού αποδεικνύεται κομβική, καθώς μέσω αυτής είναι που έγιναν προσβάσιμα, μαζικά, έργα της λεγόμενης “Ανατολής”, υπό το ιδεολογικά φορτισμένο πρίσμα που εκθέσαμε παραπάνω, κάτι που έχει σημασία και για το αναγνωστικό κοινό, καθώς τα έργα αυτά και η πολιτισμική τους επιρροή

παραμένουν ενεργά (Said, 2001/2006)· μα έχει ενδιαφέρον και ειδικά για τη μεταφράστρια που δρα σε (παλιές;) μητροπόλεις ή ακόμα και στον ευρύτερο χώρο που ορίζεται ως “Δύση”, στο μέτρο που έχει διαμορφώσει όχι μόνο αναγνώσεις αλλά και παγιωμένες μεταφραστικές πρακτικές.

Μία διασαλευτική θεώρηση της μετάφρασης εισάγει την λεγόμενη ανθρωποφαγική σκέψη στη μετάφραση (de Campos, 1970/2006). Εφαρμοσμένη στη μετάφραση, προτείνει μια ριζοσπαστικά δημιουργική χρήση του λόγου, δίνοντας ενεργό ρόλο στη μεταφράστρια στη διαδικασία “αφομοίωσης” ή “καταβρόχθισης” του πρωτοτύπου κειμένου και της διαμόρφωσης (ή επινόησης) μιας νέας γλώσσας για το μετάφρασμα (de Campos, ό.π., και Vieira, 1999). Η ανθρωποφαγική σκέψη αποτελεί μια διασαλευτική εννοιολόγηση του αποικιοκρατούμενου “Άλλου” που έχει κατασκευαστεί ως “ευγενής άγριος” ή “βάρβαρος ανθρωποφάγος”, προσφέροντας μια δυνατότητα αναδιεκδίκησης των επιβεβλημένων από τη μητρόπολη στερεοτυπικών κοσμοθεάσεων (de Campos, ό.π.). Στο πλαίσιο της παραγωγής μεταφραστικού λόγου, η ανθρωποφαγική λογική διασαλεύει την εννοιολόγηση της πίστης και της ακρίβειας ως χαρακτηριστικών εδραιωμένων καταρχήν στη λεξιλογική σημασία, τοποθετώντας και την αισθητική (οπτική, συν-αισθηματική, ακουστική, αναφορική) διάσταση της γλώσσας του πρωτοτύπου σε εξίσου σημαντική θέση. Ακόμα, υπογραμμίζοντας το ρόλο της μεταφράστριας (την οποία μάλιστα θέλει να λαμβάνει “τροφή” μέσω της μεταφραστικής διαδικασίας) (Vieira, 1999), καταφέρνει να την εντοπίσει και να την τοποθετήσει ως υποκείμενο με εμπρόθετη δράση. Χαρακτηριστικό είναι ακόμα ότι η ανθρωποφαγική μετάφραση διασαλεύει τις σχέσεις πρωτοκαθεδρίας ή ιεραρχίας μεταξύ κειμένου/γλώσσας/κουλτούρας-πηγή και κειμένου/γλώσσας/κουλτούρας-στόχου, εντάσσοντας αυτά τα στοιχεία σε έναν ισότιμο διάλογο. Η ανθρωποφαγική σκέψη δίνει με αυτόν τον τρόπο δυνατότητα για γλωσσικό αναστοχασμό αλλά και για μετα-αποικιακή κριτική.

Στη συνέχεια, στο πλαίσιο των προβληματισμών μας σχετικά με την έμφυλη διάσταση του μεταφραστικού λόγου, εντοπίσαμε τον ρόλο που μπορεί να διαδραματίσει η μετάφραση στην εγγραφή της έμφυλης διάστασης στη γλώσσα του μεταφράσματος (von Flotow, 1991). Παρατηρήσαμε ότι η έμφυλη διάσταση, ανάλογα με τη μορφολογία της γλώσσας-πηγή, μπορεί είτε να υπονοείται είτε να αποκρύπτεται (Simon, 1996), και ότι ο τρόπος δήλωσής της στη μετάφραση μπορεί να αποτελεί

πολιτικό διακύβευμα (von Flotow, 1991). Η εγγραφή της έμφυλης διάστασης της γλώσσας στην μετάφραση, στο πλαίσιο της οποίας κομβικό ρόλο κατέχει η διασάλευση της παγιωμένης χρήσης του αρσενικού γραμματικού γένους ως μόνου συμπεριληπτικού και στην ταυτόχρονη απαλοιφή οποιασδήποτε άλλης γραμματικής επιλογής για τη δήλωση του γένους, είδαμε πως έχει, ανά τα χρόνια, επιτευχθεί με μια σειρά μεταφραστικών τακτικών, που μπορεί να ενέχουν μεγάλο βαθμό δημιουργικότητας. Σε αυτές συγκαταλέγονται: η προσθήκη κειμενικών στοιχείων/εξηγήσεων, η αναζήτηση φεμινιστικών ισοδυναμιών που εδράζονται στη συν-αισθηματική σχέση με την έμφυλη διάσταση της γλώσσας αλλά και στην βιωμένη εμπειρία, καθώς και κειμενοπειρατεία (ό.π.). Στο πλαίσιο της φεμινιστικής μετάφρασης γίνεται σαφής ο ενεργός ρόλος της μεταφράστριας στη διαμόρφωση των ερμηνειών, και οι ίδιες οι μεταφραστικές πρακτικές που προκύπτουν αποτελούν εργαλείο αναστοχασμού και, ταυτόχρονα, διασάλευσης, έμφυλων διαστάσεων της γλώσσας.

Στο σημείο αυτό, προβληματιστήκαμε για τις δυνατές εννοιολογήσεις όχι μόνο του λόγου ή της κουλτούρας-πηγή, αλλά και της ίδιας της μεταφραστικής διαδικασίας. Αναφερθήκαμε σε οπτικές γωνίες που συγκροτούν τη μετάφραση ως δίπολο (όπως είναι ο αφορισμός “ωραίες άπιστες”), αλλά και σε άλλες που προτείνουν σχεσιακότητες, από την πλευρά των υποκειμένων της μετάφρασης, οι οποίες μπορεί να στοιχειοθετούν το μεταφράζειν με πολλαπλούς τρόπους: ως διείσδυση (Steiner 1976/ 2004), φιλοξενία (Berman, 1999/2002), πράξη παράδοσης του εαυτού στο πρωτότυπο (Spivak, 1993). Μέσω αυτών των – ενδεικτικών – θεωρήσεων δυνατών σχεσιακότητων με το ίδιο το μεταφράζειν εμπεδώνουμε τη σημασία της εμπρόθετης δράσης του μεταφραστικού υποκειμένου στη διαμόρφωση του μεταφραστικού λόγου.

Στο πλαίσιο της συγκρότησης της μεθοδολογίας για τη μελέτη ενός μεταφράσματος, προτείναμε έναν συνδυασμό μεταφρασεολογικών εργαλείων, και συγκεκριμένα της αντιπαραβολικής σύγκρισης πρωτοτύπου-μεταφράσματος, με αυτά της συγκριτικής γραμματολογίας, κυρίως δε με την αντιστικτική ανάγνωση (Said, 1993). Τούτο κρίθηκε απαραίτητο στο μέτρο που η μετάφραση αναδείχθηκε, μέσω της επισκόπησης της βιβλιογραφίας, όχι μόνο ως μια διαδικασία μεταφοράς νοημάτων από τη μία γλώσσα στην άλλη, αλλά ως ενεργό πολιτισμικό προϊόν που

διαμορφώνει το λογοτεχνικό *habitus* και της γλώσσας-στόχου. Στη δε αντιπαραβολική σύγκριση, ενσωματώσαμε παραμέτρους από τα μοντέλα των Vinay & Darbelnet (1958/1972), του Nida (1964a) και της Baker (1992), με κριτήριο να καλύψουμε εύρος μεταφρασεολογικών, κειμενικών και εξω-κειμενικών κριτηρίων, όπως αυτά στοιχειοθετούνται στη μεταφρασεολογία. Επιπλέον, δεδομένης της βαρύτητας που αναγνωρίζουμε στο ρόλο της εμπρόθετης δράσης της μεταφράστριας κατά την παραγωγή των μεταφρασμάτων, κρίθηκε σκόπιμο να συνδυαστούν τα παραπάνω με συνεντεύξεις ημιδομημένου τύπου, που θα εστίαζαν στην εμπειρία του μεταφράζειν.

Αποτιμώντας τη μετάφραση του *Ο λόφος που ανεβαίνουμε*, που έγινε από τη Μυρσίνη Γκανά και τον MC Yinka, συνειδητοποιήσαμε ότι, σε κειμενικό επίπεδο, η μεταφραστική ομάδα έχει εφαρμόσει σε πολύ μεγάλη έκταση του κειμένου τη μετάφραση λέξη προς λέξη (Vinay & Darbelnet, 1958/1972), δείχνοντας φροντίδα για την απόδοση των νοημάτων των λέξεων του πρωτοτύπου με άλλα, όσο το δυνατόν ισοδύναμα, στο μετάφρασμα (Nida, 1964a). Πραγματολογικά στοιχεία που δεν είναι κοινά και στην κουλτούρα-στόχο (Baker, 1992), δεν αναλύονται μέσω επεξηγήσεων ή σημειώσεων. Αυτή η προσέγγιση, πάντως, δεν απέκλεισε και την παράλληλη μέριμνα για την διατήρηση υφολογικών χαρακτηριστικών του πρωτοτύπου όπως είναι ο ρυθμός και οι παρηχήσεις, χαρακτηριστικά της ποιητικής μορφής που το έργο εκπροσωπεί. Μεταφρασεολογικά, αυτό εγγράφεται σε μια προσπάθεια διατήρησης ισοδύναμης απόκρισης από το κοινό της γλώσσας-στόχου (Nida, *ό.π.*). Ταυτόχρονα, όμως, αποτελεί και ένα πολιτικό διακύβευμα για τη μετάφραση του συγκεκριμένου έργου: αρχικά, διότι με αυτόν τον τρόπο μέσω της γλώσσας της μετάφρασης μεταφέρεται το είδος της ποίησης *spoken word* στην κουλτούρα-στόχο διατηρώντας τα μορφολογικά χαρακτηριστικά που το διέπουν – συμβάλλει, δηλαδή, στη συγκρότηση ενός λογοτεχνικού είδους μέσω της μετάφρασης. Σε δεύτερο επίπεδο, η μέριμνα και για τη διατήρηση του ύφους που, κατά τη δήλωση των ίδιων των μελών της μεταφραστικής ομάδας, αποτέλεσε ζητούμενο της δουλειάς τους, έχει επίσης σημασία λαμβάνοντας υπόψη, αντιστικτικά, το συγκεκριμένο στο οποίο το ποίημα γράφτηκε: πρόκειται για απαγγελία ποίησης *spoken word* από μια Αφροαμερικανίδα ποιήτρια στην ορκωμοσία ενός Προέδρου των ΗΠΑ. Η μεταφραστική ομάδα, εν τέλει, έδωσε ευφάνταστες και γλωσσικά δημιουργικές λύσεις, με παρόμοιο τρόπο που

θα πρότεινε η ανθρωποφαγική μετάφραση. Όσον αφορά τη διάσταση του φύλου, το έμφυλο στοιχείο δεν κατείχε, στην συγκεκριμένη μετάφραση, κάποιον γλωσσικά ενεργό ρόλο, ούτε αποτέλεσε δηλωμένη πρόθεση της μεταφραστικής ομάδας να τονίσουν με οποιαδήποτε διασαλευτική πρακτική όπως αυτές που αναλύθηκαν παραπάνω στο πλαίσιο της φεμινιστικής μετάφρασης. Σε κάθε περίπτωση, ωστόσο, η μετάφραση καταφέρνει να αποδώσει στα ελληνικά την Gorman μεταφέροντας, παράλληλα, τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της ποιητικής μορφής που εκπροσωπεί και στον ελληνικό λογοτεχνικό χώρο, χωρίς να την κατασκευάζει ως εξωτικοποιημένη “Άλλη”.

Η ανάγνωση με βάση το κοντραπούντο φάνηκε χρήσιμη στον εντοπισμό υπόρρητων ιστορικών και πολιτικών αναφορών στο πρωτότυπο, οδηγώντας σε σύγκριση, στη συνέχεια, για το αν το ίδιο ιδεολογικό πλαίσιο υπολανθάνει και στο μετάφρασμα. Επίσης, το κοντραπούντο εφαρμοσμένο πάνω στο μετάφρασμα ανέδειξε στοιχεία της γλώσσας της μετάφρασης που αφήνουν να διαφανούν πολιτικές ερμηνείες αλλά και η κοινωνική πραγματικότητα της κουλτούρας-πηγή την εποχή που το ποίημα γράφτηκε. Δεν ανιχνεύθηκε διαφορά στην ιδεολογική συγκρότηση των υπολανθανόντων αυτών στοιχείων – που, αν και δεν αναφέρονται ρητά στο κείμενο, το συγκροτούν ιδεολογικά – μεταξύ του πρωτοτύπου και του μεταφράσματος. Παρόλο που κάποιες αναφορές της πραγματολογίας της κουλτούρας-πηγή κατά πάσα πιθανότητα δεν είναι αρκετά γνωστές για να γίνουν αντιληπτές στη γλώσσα-στόχο, σε γενικές γραμμές το μετάφρασμα μετέφερε το πλαίσιο του πρωτοτύπου, όχι μόνο τις λέξεις.

Η μεταφραστική ομάδα, όπως διαφάνηκε και από τις συνεντεύξεις, εργάστηκε σε ένα πεδίο κειμενικό. Μέσα σε αυτό το πεδίο όμως, με βάση τις προηγούμενες εμπειρίες τους, τα δύο μέλη κινήθηκαν με διαφορετικό τρόπο, συνδυάζοντας ισότιμα την μακρά μεταφραστική εμπειρία της Γκανά με την μακρόχρονη μουσική εμπειρία του MC Yinka. Οι δύο εμπειρίες αλληλοσυμπληρώθηκαν για να δημιουργήσουν μια από κοινού μεταφραστική προσέγγιση στο κείμενο, ανεξάρτητα από τις διαφορετικές ερμηνείες που έδωσαν ως αναγνώστες σε αποσπάσματα του ποιήματος, οι οποίες ανά σημεία διαφοροποιούνταν (χωρίς όμως να είναι κατ’ανάγκη αντιθετικές). Οι αναγνώσεις τους φαίνεται ότι επηρεάστηκαν από τη θεσιακότητά τους πολύ

περισσότερο απ'ό,τι οι μεταφραστικές τους προσεγγίσεις, οι οποίες συνδιαμορφώθηκαν με την συνεργασία.

Η μετάφραση του έργου αυτού είχε ερευνητικό ενδιαφέρον, ακόμα, στο μέτρο που η ποιήτρια είχε ενεργό ρόλο στην επιλογή των μεταφραστριών και ήταν εκείνη που είχε προτείνει και την συγκρότηση μεταφραστικών ομάδων. Με την επιθυμία της να προωθήσει το έργο μαύρων, ιδανικά γυναικών, μεταφραστριών, ή μεταφραστριών από μειονότητες, που έχουν λιγότερες ευκαιρίες να δουν το έργο τους να δημοσιεύεται, η Gorman έλαβε πολιτική θέση στην διαμόρφωση του μεταφραστικού *habitus*. Έχοντας προβλέψει την δημιουργία μεταφραστικών ομάδων, όπως έγινε και στην ελληνική περίπτωση, διασάλεψε την καθιερωμένη πρακτική που θέλει, στη συντριπτική πλειονότητα των περιπτώσεων, οι μεταφράσεις να γίνονται από ένα και μόνο άτομο. Τα δύο μέλη της μεταφραστικής ομάδας, που για πρώτη φορά εργάστηκαν σε μία συλλογική μετάφραση, εξέφρασαν ικανοποίηση για την νέα τους αυτή εμπειρία (συνεχίζουν, εξάλλου, τη μεταξύ τους συνεργασία στην μετάφραση των έργων της Gorman), την οποία χαρακτήρισαν από διασκεδαστική (Γκανά, 2022, συνέντευξη) ως και εκπαιδευτική (MC Yinka, 2022, συνέντευξη). Εξετάζοντας τη συλλογική μετάφραση ως δυνατόν τρόπο μεταφράζειν, αναδύεται άλλη μία εννοιολόγηση της μετάφρασης, ως συνάντησης και σχέσης.

Με την πολλαπλή σχέση που δημιουργείται στο πλαίσιο της συλλογικής μετάφρασης, όχι μόνο μεταξύ της εκάστοτε μεταφράστριας και του κειμένου, αλλά και μεταξύ των μελών της μεταφραστικής ομάδας, δεν είναι βέβαιο αν θα προκύψουν ποιοτικά μεταφράσματα. Γίνεται όμως πολύ πιθανό να προκύψουν μεταφραστικές διαδικασίες που λαμβάνουν υπόψη πολύπλευρες ερμηνείες και αποδόσεις, ενδεχομένως επίσης αποφεύγοντας μονοδιάστατες προσεγγίσεις. Η μετάφραση ως συνάντηση, η συλλογική μετάφραση, προσφέρει εν τέλει τη δυνατότητα για ενεργό αναστοχασμό πάνω στη δόμηση, αμφισβήτηση και παγίωση ερμηνειών μέσω του μεταφραστικού λόγου, καθώς και πάνω στη χρήση της μετάφρασης ως εργαλείο αναστοχασμού για την δόμηση, αμφισβήτηση και παγίωση ερμηνειών μέσω του λόγου. Υπό αυτό το πρίσμα, αποτελεί πεδίο που προσφέρεται για αναλυτικότερη μελέτη, σε μελλοντικό χρόνο.

Βιβλιογραφία

1. Πηγές

MC Yinka (Αφολάνιο, Μ). (2022, Μάρτιος 01). Προσωπική επικοινωνία [Ημιδομημένη συνέντευξη].

Γκανά, Μ. (2022, Μάρτιος 02). Προσωπική επικοινωνία [Ημιδομημένη συνέντευξη].

2. Ελληνόγλωσση

Αγοραστός, Κ. (2016, Ιούνιος 17). *Ο Τζιανπατίστα Βίκο στο εργαστήρι του Γιώργου Κεντρωτή*. The Bookpress. Διαθέσιμο στο: <https://bookpress.gr/fakeloi/gia-ti-metafrasi/11718-2017-11-22-11-03-01> (Τελευταία πρόσβαση: 21 Νοεμβρίου 2021).

Αθανασίου, Α. (2016). Εισαγωγή. Για μια κριτική αναθεώρηση της έκκεντρης νεωτερικότητας. Στο Αθανασίου, Α. (επιμ.). *Αποδομώντας την αυτοκρατορία: Θεωρία και πολιτική της μετααποικιακής κριτικής* (σελ. 9-22). Αθήνα: Νήσος.

Βλαβιανός, Χ. (2021). Μεταφραστής: “Αδέξια μέλισσα”. Στο: Παπαδήμα, Μ. (επιμ.), *Πολίτες της Βαβυλωνίας: Οι μεταφραστές κι ο λόγος τους*. (σελ. 107-116). Αθήνα: Νήσος.

Γραμμενίδης, Σ. Π. (2009) *Μεταφράζοντας τον κόσμο του άλλου: Θεωρητικοί προβληματισμοί – λειτουργικές προοπτικές*. Αθήνα: Διάυλος.

Δημητρούλια, Τ. & Κεντρωτής, Γ. (2015). *Λογοτεχνική μετάφραση: θεωρία και πράξη*. Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών.

- Ελαιοτριβιάρη, Κ. (2021, Νοέμβριος 13). *Ανχέλικα Γκοροντίσερ: Μυθοπλασία και φεμινισμός στην σύγχρονη αργεντινική λογοτεχνία*. Διαδικτυακό σεμινάριο στο πλαίσιο του Φεστιβάλ ΛΕΑ – Λογοτεχνία εν Αθήναις.
- Καμίνια, Πέρο Βας ντε (2021). *Μεγαλειότητα, βρήκαμε τη Γη του Μπραζίλ – Η επιστολή του Πέρο Βας ντε Καμίνια*. Αθήνα: Αιώρα. (Μετάφραση: Μαρία Παπαδήμα. Το πρωτότυπο γράφτηκε το 1500).
- ΛΕΞ (2021). *Ένα αστέρι από τσιμέντο*. Αθήνα: Κυψέλη.
- Ράις, Κ., Βερμέερ, Χ.Γ. (2021). *Θεμελίωση μιας γενικής θεωρίας της μετάφρασης*. Αθήνα: Διαύλος. (Μετάφραση: Olaf Immanuel Seel. Το πρωτότυπο στο οποίο στηρίχθηκε η μετάφραση εκδόθηκε το 1991).
- Στάντεν, Χ. (1995). *Γυμνοί, άγριοι και ανθρωποφάγοι*. Αθήνα: Εναλλακτικές Εκδόσεις. (Μετάφραση: Γιώργος Καράμπελας).
- Φερνάντεθ Γκονθάλεθ, Β. (2021). Στο σώμα της λέξης πέφτουν χιόνια. Σημειώσεις περί του μεταφράζειν και του μη μεταφράσιμου. Στο: Παπαδήμα Μ. (επιμ.), *Πολίτες της Βαβυλωνίας: Οι μεταφραστές κι ο λόγος τους*. (σελ. 51-66). Αθήνα: Νήσος.
- Bassnett, S. (2011). *Συγκριτική γραμματολογία: Κριτική εισαγωγή*. Β' ανατύπωση. Αθήνα: Πατάκης. (Μετάφραση: Αναστασιάδου, Α., Γεωργοστάθη, Ε., Λούδη, Α., Μαγείρου, Μ., Πάσχου, Ε., Σπανάκη, Μ. Το πρωτότυπο εκδόθηκε το 1993).
- Berman, A. (2002). *Η μετάφραση και το γράμμα ή το πανδοχείο του απόμακρου*. Αθήνα: Μεταίχμιο. (Μετάφραση: Σεσίλ Ιγγλέση Μαργέλλου. Το πρωτότυπο εκδόθηκε το 1999).

- Croft, J. (2021, Οκτώβριος 19). *Γιατί οι μεταφραστές πρέπει να αναγράφονται στα εξώφυλλα*. ΣΜΕΔ. Διαθέσιμο στο: <http://www.smed.gr/2021/10/blog-post.htmlfbclid=IwAR0sypJ1wGyBgUAQIcALNGzUL6yW6wzrX8Kmi0HxV4U6Ox37HVYam72Npqq> (Τελευταία πρόσβαση: 27 Νοεμβρίου 2021).
- Gorman, A. (2021). *Ο λόφος που ανεβαίνουμε. Ένα εναρκτήριο ποίημα*. Αθήνα: Ψυχογιός. (Μετάφραση: Μυρσίνη Γκανά, MC Yinka. Το πρωτότυπο εκδόθηκε το 2021).
- Hashem Beck, Z. (2021). *Αγαπητέ λευκέ κριτικές رفيقي في الرحيل*. Στο *Αραβίδες Ντίβες: ανθολογία σύγχρονης αραβο-αμερικανικής ποίησης* (σελ. 81-83). Τεφλόν: Αθήνα. (Μετάφραση: Πίτερ, Ράνια, Ελένη. Το πρωτότυπο δημοσιεύτηκε το 2020).
- Munday, J. (2002). *Μεταφραστικές σπουδές: θεωρίες και εφαρμογές*. Αθήνα: Μεταίχμιο. (Μετάφραση: Φιλίππατος, Α. Το πρωτότυπο εκδόθηκε το 2001).
- Piqueras, J.V. (2015). *Οι μεταφραστές*. Konstantinospaleologosblogspot. (Μετάφραση: Χριστίνα Ευθυμίου, Θωμάη Κωνσταντίνου, Ανδρομάχη Παπαγγελή, Χρυσούλα Χρυσουλάκη). Διαθέσιμο στο: <http://konstantinospaleologos.blogspot.com/2015/12/juan-vicente-piqueras.html> (Τελευταία πρόσβαση: 28/11/2021).
- Said, E. (2006). *Επανεξέταση του οριενταλισμού*. Στο Said, E. *Επανεξέταση του οριενταλισμού*. (σελ. 319-342). Αθήνα: Scripta. (Μετάφραση: Γ. Παπαδημητρίου. Το πρωτότυπο εκδόθηκε το 2001).
- Shihab Nye, N. *Αραβικά*. Στο *Αραβίδες Ντίβες: ανθολογία σύγχρονης αραβο-αμερικανικής ποίησης* (σελ. 156). Τεφλόν: Αθήνα. (Μετάφραση: Πίτερ, Ράνια, Ελένη. Το πρωτότυπο εκδόθηκε το 1994).

Steiner, G. (2004). *Μετά τη Βαβέλ. Όψεις της γλώσσας και της μετάφρασης*. Αθήνα: Scripta. (Μετάφραση: Κονδύλης Γ. Το πρωτότυπο εκδόθηκε το 1976).

3. Ξενόγλωσση

ά. σ. (2021, Μάρτιος 10). *El traductor al catalán de Amanda Gorman fue vetado y dice ser víctima de “una nueva inquisición”*. Télam. Διαθέσιμο στο: <https://www.telam.com.ar/notas/202103/546993-el-traductor-al-catalan-de-amanda-gorman-fue-vetado-y-dice-ser-victima-de-una-nueva-inquisicion.html> (Τελευταία πρόσβαση: 21 Νοεμβρίου 2021).

ά.σ. (2021, Μάρτιος 12). *Debate sobre la traducción de la obra de Amanda Gorman*. Vasos Comunicantes. Διαθέσιμο στο: <https://vasoscomunicantes.ace-traductores.org/2021/03/12/10589/> (Τελευταία πρόσβαση: 21 Νοεμβρίου 2021).

Andone, D., Mc Laughlin, E. C., Spells, A., Sayers, D. M. (2022, Ιανουάριος 08). *Ahmaud Arbery’s killers sentenced to life in prison for 25-year-old Black man’s murder*. CNN. Διαθέσιμο στο: <https://edition.cnn.com/2022/01/07/us/ahmaud-arbery-sentencing-killers-mcmichael-bryan/index.html> (Τελευταία πρόσβαση: 06 Μαρτίου 2022).

Andrade, O. (1978). *Obras completas de Oswald de Andrade: Do pau-brasil à antropofagia e às utopias*. Rio de Janeiro: Editora Civilização Brasileira.

Angelou, M. (1993). *On the pulse of morning*. Poets.org. Διαθέσιμο στο: <https://poets.org/poem/pulse-morning>. (Τελευταία πρόσβαση: 13 Μαρτίου 2022).

Baker, M. (1992). *In other words: A coursebook on translation*. New York: Routledge.

- Bassnett, S. (2002) *Translation Studies*. New York: Routledge. (Α' έκδοση: 1980).
- Bassnett, S. & Trivedi, H. (1999). Introduction: Of colonies, cannibals and vernaculars. Στο Bassnett, S, & Trivedi, H, (επιμ.). *Post-colonial translation: Theory and practice* (σελ. 1-18), London: Routledge.
- Braden, A. (2021, Μάρτιος 17). *Translator weigh in on the Amanda Gorman controversy*. Asymptote Journal. Διαθέσιμο στο: <https://www.asymptotejournal.com/blog/2021/03/17/translators-weigh-in-on-the-amanda-gorman-controversy/> (Τελευταία πρόσβαση: 21 Νοεμβρίου 2021).
- de Campos, H. (2006). *Metalinguagem e outras metas: Ensaios de teoria e crítica literária*. São Paulo: Perspectiva. Πρώτη έκδοση: 1970.
- Croft, J. (2021, Σεπτέμβριος 10). *Why translators should be named on book covers*. The Guardian. Διαθέσιμο στο: <https://www.theguardian.com/books/2021/sep/10/why-translators-should-be-named-on-book-covers> (Τελευταία πρόσβαση: 21 Νοεμβρίου 2021).
- Daniels, N. (2021, Μάρτιος 31). *Should White Writers Translate A Black Author's Work?* The New York Times. Διαθέσιμο στο: <https://www.nytimes.com/2021/03/31/learning/should-white-writers-translate-a-black-authors-work.html> (Τελευταία πρόσβαση: 27 Νοεμβρίου 2021).
- Derrida, J. (1982). Différance. Στο *Margins of Philosophy*. (σελ. 1-28). Chicago: The University of Chicago Press. (Μετάφραση: Alan Bass. Το πρωτότυπο εκδόθηκε το 1972).
- Duignan, B. (2021). *United States Capitol Attack of 2021*. Britannica. Διαθέσιμο στο: <https://www.britannica.com/event/United-States-Capitol-attack-of-2021> . (Τελευταία πρόσβαση: 14 Μαρτίου 2022).

ELIA, EMT, EUATC, FIT EUROPE, GALA, LIND, WOMEN IN LOCALIZATION (2021). *European language industry survey*. Διαθέσιμο στο: [https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/about_the_european_commission/service_standards_and_principles/documents/elis_2021_european_language_industry_survey.pdf](https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/about_the_european_commission_service_standards_and_principles/documents/elis_2021_european_language_industry_survey.pdf) (Τελευταία πρόσβαση: 21 Νοεμβρίου 2021).

Ellis, J. J. (ά.χ.) *Founding fathers. United States history*. Britannica. Διαθέσιμο στο: <https://www.britannica.com/topic/Founding-Fathers/The-explanations> (Τελευταία πρόσβαση: 06 Μαρτίου 2022).

Exec. Order No. 13769, 82 Fed. Reg. 8.977 (January 27, 2017).

Fernández González, F. (2013, εαρινό εξάμηνο). *Traducción Especializada “CA-AC” (II) – Griego – Español / Español – Griego*. [Ακαδημαϊκές διαλέξεις]. Grado em Traducción y Interpretación. Facultad de Letras. Universidad de Málaga, Ισπανία.

Fletcher, M. (2016, Απρίλιος 22). *The speech on race that saved Obama’s candidacy*. Washington Post. Διαθέσιμο στο: <https://www.washingtonpost.com/graphics/national/obama-legacy/jeremiah-wright-2008-philadelphia-race-speech.html> (Τελευταία πρόσβαση: 06 Μαρτίου 2021).

Flood, A. (2021, Μάρτιος 1). *“Shocked by the uproar”*: Amanda Gorman’s white translator quits. The Guardian. Διαθέσιμο στο: <https://www.theguardian.com/books/2021/mar/01/amanda-gorman-white-translator-quits-marieke-lucas-rijneveld> (Τελευταία πρόσβαση: 21 Νοεμβρίου 2021).

von Flotow, L. (1991). Feminist translation: Contexts, practices and theories. Στο *Traduire la Théorie*, Vol. 4, No2, 2nd semester 1991. (σελ. 69-84).

- Haraway, D. (1988). Situated knowledges: The science question in feminism and the privilege of partial perspective. Στο *Feminist Studies*, Vol. 14, No3 (Autumn, 1998). (σελ. 575-599).
- Haraway, D. (1991). *Simians, cyborgs and women: the reinvention of nature*. Routledge: New York.
- Heilbron, J. & Sapiro, G. (2007). Outline for a sociology of translation: Current issues and future prospects. Στο: Wolf, M. & Fukari, A. (eds). *Constructing a sociology of translation*. Amsterdam: John Benjamins. (σελ. 93-107).
- Lefevere, A., Bassnett, S. (1992). *Translation/ history/ culture: A sourcebook*. New York: Routledge.
- Lorey, N. (2021, Μάιος 30). *Translation's inevitable Amanda Gorman dispute*. Medium. Διαθέσιμο στο: <https://aninjusticemag.com/translations-inevitable-amanda-gorman-dispute-b3ed376d28ed> (Τελευταία πρόσβαση: 21 Νοεμβρίου 2021).
- Lovan, D. (2022, Μάρτιος 03). *Ex-cop found not guilty in shooting during Breonna Taylor raid*. TIME. Διαθέσιμο στο: <https://time.com/6154685/breonna-taylor-officer-not-guilty/> (Τελευταία πρόσβαση: 06 Μαρτίου 2022).
- Nida, E. (1964a). *Toward a science of translating: With special reference to principles and procedures involved in Bible translating*. Leiden: Brill Archive.
- Obama, B. (2008, Μάρτιος 18). *Sen. Barack Obama addresses race at the Constitution Center in Philadelphia*. Washington Post. Διαθέσιμο στο: <https://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2008/03/18/AR2008031801081.html?sid=ST2008031801183> (Τελευταία πρόσβαση: 06 Μαρτίου 2022).

- Oliver, M. (2005). *Why I wake early: New poems*. Boston: Beacon Press.
- Parianou, A. (2009). *Translating from major into minor languages*. Athens: Diavlos.
- Said, E. (1993). *Culture and imperialism*. New York: Vintage Books.
- Said, E. (1978). *Orientalism*. London: Penguin Books (5th ed).
- Saussure de, F. (1995). *Cours de linguistique générale. Édition critique préparée par Tullio de Mauro*. Paris: Payot.
- Sedgwick, E. K. (2003). Paranoid reading and reparative reading, or, You're so paranoid, you probably think this essay is about you. Στο: Barale, M., Goldberg, J. & Moon, M. (eds.). *Touching feeling: Affect, Pedagogy, Performativity* (σελ. 123-152). New York: Duke University Press.
- Simon, S. (1996). *Gender in translation: Cultural identity and the politics of transmission*. London: Routledge.
- Somers-Willet, S. (2012). *The cultural politics of slam poetry. Race, identity, and the performance of popular verse in America*. Ann Arbor: The University of Michigan Press.
- Spivak, G. Ch. (2003). *Death of a discipline. The Wellek Library Lectures in Critical Theory*. New York: Columbia University Press.
- Spivak, G. Ch. (1993). The politics of translation. Στο Spivak, G. Ch., *Outside the teaching machine*. New York: Routledge. (σελ. 179-200).
- Spivak, G. Ch. (1988). Can the subaltern speak? Στο L. Grossberg & C. Nelson (επιμ.), *Marxism and the interpretation of culture* (σελ. 271-313). Macmillan Education Ltd.: 1988.

Tymoczco, M. (1999), Post-colonial writing and literary translation. Στο Bassnett, S, & Trivedi, H, (επιμ.). *Post-colonial translation: Theory and practice* (σελ. 19-40), London: Routledge.

US Const. Pmb1.

Vieira, E. (1999). Liberating Calibans: Readings of *Antropofagia* and Haroldo de Campos' poetics of transcreation. Στο Bassnett, S, & Trivedi, H, (επιμ.). *Post-colonial translation: Theory and practice* (σελ. 95-113), London: Routledge.

Vinay, J.P. & Darbelnet, J. (1972). *Stylistique comparée du français et de l'anglais*. Paris: Didier. Α' έκδοση: 1958.

Wallach, Y. (1997). Hebrew. Από την ποιητική συλλογή *Forms* (Tsurot). Μετάφραση στα αγγλικά: Lisa Katz. Το πρωτότυπο εκδόθηκε το 1985 από τον Hakkibutz Hameuchad/ Siman Qri'a. Διαθέσιμο στο: <https://www.poetryinternational.org/pi/poem/3502/auto/0/0/Yona-Wallach/HEBREW/en/tile> (τελευταία πρόσβαση: 09 Ιανουαρίου 2022).

Yuhas, A. & Sidahmed, M. (2017, Ιανουάριος 31). *Is this a Muslim ban? Trump's executive order explained*. The Guardian. Διαθέσιμο στο: <https://www.theguardian.com/us-news/2017/jan/28/trump-immigration-ban-syria-muslims-reaction-lawsuits> (τελευταία πρόσβαση: 16 Μαρτίου 2022).

Παράρτημα

1. Γλωσσάριο

Γλώσσα-πηγή (source-language): η γλώσσα του πρωτοτύπου κειμένου, η γλώσσα από την οποία γίνεται η μετάφραση.

Γλώσσα-στόχος (target-language): η γλώσσα του μεταφράσματος, η γλώσσα προς την οποία γίνεται η μετάφραση.

Κατευθυντικότητα (directionality):

Κείμενο-πηγή (source-text): το πρωτότυπο κείμενο ή το κείμενο προς μετάφραση.

Κείμενο-στόχος (target-text): το κείμενο που προκύπτει από την μεταφραστική διαδικασία, το μετάφρασμα.

Μεταφρασεολογία (translatology ή translation studies): στο πλαίσιο της εργασίας ακολουθήθηκε η προσέγγιση του Antoine Berman, ο οποίος την ορίζει ως αναστοχασμό “της μετάφρασης, με αφετηρία τη φύση της ως εμπειρίας” (Berman, 2002/1999: 18).

Μετάφρασμα (translation): το κείμενο που προκύπτει από την μεταφραστική διαδικασία. Συνεκδοχικά, το αποτέλεσμα της μετάφρασης.

Μικρή γλώσσα (minor language): γλώσσα με μικρό αριθμό ομιλητών (βλ. Parianou, 2009).

2. Έντυπο ενημέρωσης για τα συνεντευξιζόμενα άτομα

[έναρξη κειμένου]

ΕΝΤΥΠΟ ΕΝΗΜΕΡΩΣΗΣ ΣΥΜΜΕΤΕΧΟΝΤΩΝ

Μελέτη περίπτωσης: η μετάφραση του “Ο λόφος που ανεβαίνουμε”,

της Αμάντα Γκόρμαν,

στο πλαίσιο της διπλωματικής εργασίας με τίτλο

“Ο ρόλος του μεταφραστικού λόγου στη διαμόρφωση και την εφαρμογή πολιτικών ερμηνείας: μια προσέγγιση μέσω της μετα-αποικιακής και της φεμινιστικής θεωρίας”

Διατμηματικό Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών “Φύλο, Κοινωνία, Πολιτική”

(Πάντειο Πανεπιστήμιο)

Έχετε προσκληθεί να συμμετάσχετε σε μια έρευνα που διεξάγει η Ελένη Βλάχου, μεταπτυχιακή φοιτήτρια στο ΔΠΜΣ “Φύλο, Κοινωνία, Πολιτική”, στο πλαίσιο της συγγραφής της διπλωματικής της εργασίας.

Το έντυπο αυτό έχει σκοπό να σας δώσει τις απαραίτητες πληροφορίες για τον σκοπό της έρευνας και το γιατί έχετε προσκληθεί.

ΠΟΙΟΣ ΕΙΝΑΙ Ο ΣΚΟΠΟΣ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ:

Η έρευνα έχει σκοπό να εξετάσει τρόπους με τους οποίους ο μεταφρασμένος λόγος μπορεί να διαμορφώσει την πρόσληψη και την ερμηνεία όχι μόνο των κειμένων, αλλά και των κοινωνικών και πολιτικών πραγματικοτήτων στις οποίες εντάσσονται τα κείμενα. Εξετάζει, επίσης, τρόπους με τους οποίους ο λόγος της μετάφρασης επηρεάζονται από τις ήδη βιωμένες εμπειρίες.

ΠΟΙΟΣ ΣΥΜΜΕΤΕΧΕΙ ΣΤΗΝ ΕΡΕΥΝΑ; ΓΙΑΤΙ ΕΧΩ ΠΡΟΣΚΛΗΘΕΙ:

Στο πλαίσιο της έρευνας, εξετάζεται ως μελέτη περίπτωσης η μετάφραση του ποιήματος “Ο λόφος που ανεβαίνουμε”, της Αμάντα Γκόρμαν. Προσκλήθηκαν να μιλήσουν για αυτήν και τα δύο άτομα που τη μετέφρασαν.

ΠΟΙΟΣ ΩΦΕΛΕΙΤΑΙ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΡΕΥΝΑ;

Καθώς η έρευνα εξετάζει την παραγωγή του λόγου μέσα από τη μετάφραση, έχει χρησιμότητα για τις κοινωνικές επιστήμες αλλά και για τη μεταφρασεολογία. Πέρα από τη συμβολή στην θεωρία, έχει χρησιμότητα και για την πρακτική της μετάφρασης.

ΜΕ ΠΟΙΟΝ ΤΡΟΠΟ ΘΑ ΣΥΜΜΕΤΕΧΩ ΣΤΗΝ ΕΡΕΥΝΑ; ΤΙ ΘΑ ΜΟΥ ΖΗΤΗΘΕΙ ΝΑ ΚΑΝΩ;

Για τις ανάγκες της έρευνας, θα σας ζητηθεί να συνομιλήσετε (διά ζώσης ή ηλεκτρονικά) με την ερευνήτρια σχετικά με τη μετάφραση, για περίπου μία ώρα. Θα κληθείτε να απαντήσετε σε ερωτήσεις και να αναπτύξετε τις δικές σας σκέψεις. Δεν υπάρχουν σωστές ή λανθασμένες απαντήσεις, και δεν θα χρειαστεί κάποια προετοιμασία από την πλευρά σας.

ΠΩΣ ΘΑ ΠΡΟΣΤΑΤΕΥΤΟΥΝ ΤΑ ΠΡΟΣΩΠΙΚΑ ΜΟΥ ΔΕΔΟΜΕΝΑ;

Η συνέντευξη θα καταγραφεί μέσω ηχογράφησης στην περίπτωση διά ζώσης συνάντησης ή μέσω μαγνητοσκόπησης στην περίπτωση της συνάντησης εξ αποστάσεως. Αυτή η καταγραφή θα χρησιμοποιηθεί αποκλειστικά και μόνο για τις ανάγκες της συγγραφής της διπλωματικής εργασίας και δεν θα διατεθεί με άλλον τρόπο στη δημοσιότητα. Οι πληροφορίες που θα μοιραστείτε κατά τη διάρκεια της συνέντευξης δεν θα χρησιμοποιηθούν εκτός του πλαισίου της έρευνας.

Η ερευνήτρια μπορεί να σας προμηθεύσει με ένα αντίγραφο της ηχογράφησης ή της μαγνητοσκόπησης σας, καθώς και αντίγραφο του απομαγνητοφωνημένου κειμένου, κατόπιν αιτήσεώς σας.

ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΚΑΙ ΑΠΟΧΩΡΗΣΗ

Η συμμετοχή σας στην έρευνα είναι εθελοντική και μπορείτε να αποχωρήσετε οποιαδήποτε στιγμή χωρίς καμία συνέπεια. Επίσης, μπορείτε να αρνηθείτε να απαντήσετε σε συγκεκριμένες ερωτήσεις εάν δεν το επιθυμείτε, χωρίς να χρειάζεται να εξηγήσετε το γιατί. Μπορείτε να αποσύρετε την συγκατάθεσή σας οποιαδήποτε στιγμή και να διακόψετε τη συμμετοχή σας.

ΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΗΣΗ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Η έρευνα δεν χρηματοδοτείται και τυχόν έξοδα επιβαρύνουν την ίδια την ερευνήτρια.

ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΗΤΡΙΑΣ – ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

Αν έχετε ερωτήσεις σχετικά με την έρευνα, μπορείτε να επικοινωνήσετε με την ερευνήτρια στο [προσωπικά στοιχεία της ερευνήτριας].

[λήξη κειμένου]

Σημείωση 1: Στην παρούσα μορφή, απαλείφονται τα προσωπικά στοιχεία της ερευνήτριας για λόγους διαφύλαξης της δικής της εμπιστευτικότητας.

Σημείωση 2: Και τα δύο συνεντευξιαζόμενα άτομα έδωσαν την συγκατάθεσή τους στο ως άνω αναφερόμενο έντυπο προφορικά (MC Yinka, 2022, Μάρτιος 01: προφορική επικοινωνία) και (Γκανά, 2022, Μάρτιος 02: προφορική επικοινωνία).